

Verzwegen en vergeten

Een inventariserend en verdiepend onderzoek naar gevangenkampen uit de Tweede Wereldoorlog op Nederlandse buitenplaatsen

M.C. Haandrikman

**rijksuniversiteit
groningen**

'Thou shalt not be a victim, thou shalt not be a perpetrator, but, above all, thou shalt not be a bystander.' – Yehuda Bauer

Verzwegen en vergeten

Een inventariserend en verdiepend onderzoek naar gevangenenkampen uit de Tweede Wereldoorlog op Nederlandse buitenplaatsen

Colofon

Verzwegen en vergeten: Een inventariserend en verdiepend onderzoek naar gevangenenkampen uit de Tweede Wereldoorlog op Nederlandse buitenplaatsen.

Masterscriptie Landschapsgeschiedenis

Rijksuniversiteit Groningen, Faculteit Letteren

Assen, Augustus 2020

Manon Haandrikman, S2374889

Manonhaandrikman@gmail.com

Begeleider en eerste beoordelaar: dr. C.C. Wesselink

Tweede beoordelaar: prof. dr. H. Ronnes

Omslagfoto: Waarschuwbord dat rondom het gevangenenkamp van buitenplaats de Oexerhof was geplaatst (BeeldbankWO2, NIOD-Amsterdam).

Voorwoord

Voor u ligt mijn scriptie ‘verzwegen en vergeten’, die ik heb geschreven in het kader van mijn masteropleiding Landschapsgeschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen. Het onderwerp van deze scriptie betreft gevangenenkampen uit de Tweede Wereldoorlog op buitenplaatsen in Nederland. Aangezien mijn specifieke interesse uit gaat naar buitenplaatsen en de periode van de Tweede Wereldoorlog, kon ik mij geen beter onderwerp wensen om mijn masterscriptie over te schrijven.

Ik zou graag van de gelegenheid gebruik maken om mijn dank uit te drukken naar de mensen die mij hebben geholpen bij de realisatie van mijn scriptie. Allereerst dank ik mijn scriptiebegeleidster, dr. C.C. Wesselink. Haar betrokken begeleiding, enthousiasme en vakinhoudelijke kennis hebben mij enorm gemotiveerd om mijn onderzoek tot een succesvol einde te brengen. Tevens zou ik graag mijn dank uitdrukken naar mijn vriendinnen Roelien Rap en Francesca Slim, die mij gedurende het onderzoek veel constructieve feedback hebben gegeven. Daarnaast wil ik mijn vriend Nino Koopman en mijn ouders bedanken voor hun betrokkenheid en steun tijdens het gehele scriptieproces. Ten slotte een woord van dank naar mijn docenten Theo Spek, Hanneke Ronnes, Anne Wolff en Mans Schepers, waaraan ik een zeer interessante en leerzame tijd op de masteropleiding te danken heb. Ik kijk er met veel plezier op terug!

Ik hoop dat u deze scriptie met interesse en plezier leest. Vooral hoop ik dat het u nieuwsgierig maakt en inspireert.

Manon Haandrikman

Assen, september 2020

Inhoud

1.	Inleiding	1
1.1	Aanleiding tot onderzoek.....	1
1.2	Stand van het onderzoek.....	2
1.3	Probleemstelling en doel van het onderzoek	8
1.4	Centrale vraagstelling, deelvragen en hoofdstukindeling.....	9
1.5	Begripsduiding en theorievorming	10
1.6	Afbakening van het onderzoek	11
1.7	Onderzoeksmethoden en bronmateriaal	12
2.	Nederlandse buitenplaatsen in de Tweede Wereldoorlog.....	13
2.1	Functies van Nederlandse buitenplaatsen in de Tweede Wereldoorlog	13
2.2	Materiële en immateriële oorlogsschade op Nederlandse buitenplaatsen	16
2.3	Nederlandse aristocratie tijdens het nazibewind	17
3.	Gevangenenkampen in Nederland in de Tweede Wereldoorlog	19
3.1	Totstandkoming van kampen in de Tweede Wereldoorlog.....	19
3.2	Algemene kenmerken van (concentratie)kampen	21
3.3	(Over)leven in de kampen	23
3.4	De kampen na de oorlog.....	25
4.	Inventarisatie van gevangenenkampen op buitenplaatsen	27
4.1	Verspreiding van de gevangenenkampen op buitenplaatsen in Nederland	27
4.2	Functies van de gevangenenkampen op buitenplaatsen	29
4.3	Landschappelijke situering van de gevangenenkampen op buitenplaatsen.....	30
4.4	Bestemming van de gevangenenkampen direct na de oorlog.....	31
5.	Casestudies.....	32
5.1	Kasteel de Schaffelaar	32
5.2	Huize Ozerhof	43
5.3	Huize Avegoor en villa Irene.....	51
6.	Slotbeschouwing	59
6.1	Gevangenenkampen op Nederlandse buitenplaatsen en hun landelijke spreiding	59
6.2	Landschappelijke situering en specifieke functies van gevangenenkampen op buitenplaatsen in Nederland	60
6.3	De ingebruikname van buitenplaatsen als gevangenenkampen en het dagelijks leven aldaar	61
6.4	Gevangenenkampen op buitenplaatsen na de Tweede Wereldoorlog	63

6.5 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek.....	65
7. Conclusie.....	67
8. Samenvatting.....	68
9. Bibliografie	70
10. Overige bronnen.....	76
11. Lijst met afbeeldingen.....	78
Bijlage I – Catalogus van gevangenenkampen uit de Tweede Wereldoorlog op Nederlandse buitenplaatsen.....	79

1. Inleiding

1.1 Aanleiding tot onderzoek

Kastelen en buitenplaatsen kennen een lange geschiedenis in Nederland en hebben vele conflicten doorstaan. Hoewel kastelen hun functie als militair object in de periode van de Tweede Wereldoorlog reeds verloren hadden, hebben kastelen en buitenplaatsen in deze periode toch vaak een functie in de oorlogsvoering gespeeld.¹ In deze periode zijn dan ook veel kastelen, buitenplaatsen en landhuizen vernietigd of beschadigd. Naast de fysieke schade die kastelen en buitenplaatsen in Nederland tussen 1940 en 1945 hebben geleden, zijn ze ook in immateriële zin ‘beschadigd’, aangezien er veel persoonlijke drama’s en traumatische gebeurtenissen hebben plaatsgevonden.² Deze herinneringen aan de oorlog hebben hun sporen als onzichtbare littekens achtergelaten en liggen vaak tot op de dag van vandaag gevoelig.³ Tot op heden is er in de kasteelgeschiedenis weinig aandacht geweest voor de rol die kastelen en buitenplaatsen in Nederland innamen in de Tweede Wereldoorlog.⁴ Sterker nog; de historie van deze plaatsen wordt nog altijd eenduidig gepresenteerd.⁵ Wanneer men aan kastelen en buitenplaatsen denkt, denkt men immers niet snel aan de vreselijke gebeurtenissen die zich hier in de Tweede Wereldoorlog hebben afgespeeld.⁶

De afgelopen jaren wordt er echter steeds meer waarde gehecht aan de historische gelaagdheid van erfgoed en de periode van de Tweede Wereldoorlog krijgt langzaam erkenning binnen buitenplaatsenonderzoek in Nederland. Toch blijken onderwerpen die betrekking hebben op daders nog gevoelig te liggen.⁷ Dit geldt ook voor zogenaamd ‘dadererfgoed’ op buitenplaatsen in Nederland, aangezien onderzoeksonderwerpen zoals gevangenenkampen op buitenplaatsen nog weinig wetenschappelijke aandacht hebben gekregen.⁸ Hoewel Nederland officieel vijf concentratiekampen en twee verblijfplaatsen uit de Tweede Wereldoorlog telt,⁹ waren er destijds veel meer kampen die tegenwoordig geen bekendheid hebben.¹⁰ Onder deze onbekende kampen bevonden zich diverse gevangenenkampen op buitenplaatsen in Nederland. Dergelijke kampen maakten het mogelijk om ‘ongewenste’ mensen zoals joden, zigeuners, criminelen, zwarthandelaren, zwervers en homoseksuelen uit de nazimaatschappij te verwijderen en ruimtelijk te isoleren. Aangezien de ligging van deze kampen vaak was geïsoleerd van de buitenwereld, speelden landschap en rurale gebieden een grote rol bij de ‘zuivering’ van de nazisamenleving.¹¹ Kastelen en buitenplaatsen hebben tevens bijgedragen aan deze zuivering, daar ze vanwege hun ruimtelijke indeling en hun strategische ligging in buitengebieden in de Tweede Wereldoorlog veelal werden gebruikt voor praktische doeleinden zoals gevangenenkampen.¹²

---

¹ Bakker (2011), p. 8; Vogelzang (2011), p. 10.

² Van der Meulen (2010), p.3.

³ Hoogeveen (2013), pp. 25, 28.

⁴ Bakker (2011), p. 8; Storms Smeets en Vogelzang (2020), p. 3.

⁵ Ronnes (2017), p. 436.

⁶ Hoogeveen (2013), p. 6.

⁷ Hoogeveen (2013), pp. 10-11.

⁸ Dadererfgoed kan bestaan uit gebouwen, structuren, objecten of handelingen van een dader en heeft voornamelijk betrekking op de sporen en herinneringen die gekoppeld zijn aan daders en slachtoffers; Hoogeveen (2013), pp. 26-27.

⁹ Deze vijf concentratiekampen betreffen kamp Schoorl, kamp Ommen, kamp Amersfoort, kamp Vught en kamp Westerbork. De verblijfplaatsen voor strafgevangenen betreffen kamp Haaren en kamp Sint-Michielsgestel; Bosman, de Ridder en Jansen (2010), pp. 6-14; Hijink (2011), p. 24.

¹⁰ Dijkstra (1970), p. 46.

¹¹ Kolen (2005), p. 265; Hoogeveen (2013), p. 8.

¹² Bakker (2011), p. 16; Hoogeveen (2013), p. 19.

In de eerste vijftig jaar na de oorlog werden gevangenkampen vanwege hun traumatische betekenis fysiek vernietigd, vermeden of gewist uit het collectief geheugen.¹³ Sporen van gevangenkampen uit de Tweede Wereldoorlog op kastelen en buitenplaatsen zijn daarom tegenwoordig vaak niet meer zichtbaar. Sterker nog; deze voormalige oorlogsgebieden hebben vandaag de dag een vredige uitstraling gekregen. De rol van kastelen en buitenplaatsen als ‘schuldige landschappen’ verdient dan ook meer aandacht in de buitenplaatsengeschiedenis.¹⁴

Hoewel er recent meer aandacht is gekomen voor de Tweede Wereldoorlog op kastelen en buitenplaatsen in Nederland, ligt de nadruk bij de meeste van deze studies op de verwoesting en schade die het erfgoed geleden heeft of op de tegenwoordige omgang met oorlogserfgoed.¹⁵ Hierbij was er tot voor kort nauwelijks aandacht voor verhalen over collaboratie, antisemitisme en verraad, aangezien deze gebeurtenissen en herinneringen niet strookten met de heldenverhalen waar men graag in geloofde.¹⁶ Het huidige onderzoek heeft om deze reden betrekking op de onderbelichte rol van de Tweede Wereldoorlog op kastelen en buitenplaatsen als ‘dadererfgoed’. Aan de hand van een inventarisatie en casestudies zal uit dit onderzoek blijken waar zich in Nederland gevangenkampen op buitenplaatsen bevonden. Door verschillende (materiële en immateriële) kanten van dit dadererfgoed te belichten zal dit onderzoek een zo inclusief mogelijk beeld schetsen van het beladen verleden van buitenplaatsen als gevangenkampen in de Tweede Wereldoorlog.

1.2 Stand van het onderzoek

In deze paragraaf wordt een overzicht gegeven van de historiografie van buitenplaatsen en kastelen in Nederland in het licht van de Tweede Wereldoorlog. Publicaties over de Tweede Wereldoorlog op buitenplaatsen geven belangrijke aanknopingspunten voor het huidige onderzoek en zullen daarom als leidraad worden genomen.

De onderzoekshistorie wordt zo veel mogelijk beschouwd vanuit een Nederlands perspectief. Aangezien Brits onderzoek naar de Tweede Wereldoorlog op buitenplaatsen relevant is als vergelijkingsmateriaal, zal dit tevens kort worden besproken. De ontwikkelingen van het onderzoek zullen tweeledig behandeld worden, namelijk:

1. Onderzoek naar de Tweede Wereldoorlog op buitenplaatsen en kastelen
2. Onderzoek naar gevangenkampen op buitenplaatsen en kastelen in Nederland

Onderzoek naar de Tweede Wereldoorlog op buitenplaatsen en kastelen

Hoewel er in Engeland diverse publicaties over de Tweede Wereldoorlog op kastelen en buitenplaatsen zijn verschenen,¹⁷ is de rol die Nederlandse buitenplaatsen, kastelen en landgoederen hebben gespeeld in de Tweede Wereldoorlog tot voor kort tamelijk onderbelicht gebleven.¹⁸ De eerste stappen binnen Nederlands onderzoek zijn recentelijk gezet door studenten die hun masterscriptie over dit onderwerp hebben geschreven.¹⁹ Deze ontwikkelingen zullen voor beide landen chronologisch worden besproken.

---

¹³ Kolen (2005), pp. 265-267.

¹⁴ Hoogeveen (2013), p. 6.

¹⁵ Storms-Smeets en Vogelzang (2020), p. 3.

¹⁶ Ronnes en Gietman (2020), p. 1.

¹⁷ Robinson (1989); Cannadine (1990); Robinson (2014); Summers (2018).

¹⁸ Storms-Smeets en Vogelzang (2020), p. 3.

¹⁹ Van der Meulen (2010), Bakker (2010), Hoogeveen (2013).

Britse publicaties

In Britse publicaties heeft de Tweede Wereldoorlog op kastelen, buitenplaatsen en landgoederen ruimschoots aandacht gehad. Allereerst zet David Cannadine in *The decline and fall of the British aristocracy* (1990) de Eerste en Tweede Wereldoorlog uiteen als rampzalig voor Britse grootgrondbezitters, omdat veel opvolgers en personeel van de aristocratie om het leven zijn gekomen. Ook werden veel buitenplaatsen en kastelen gebombardeerd of in gebruik genomen door Britse troepen. Na de oorlog stegen de belastingen voor grootgrondbezitters, waardoor deze uiteindelijk gedwongen waren om hun landgoederen te verkopen. Dit resulteerde in de verkoop en sloop van veel van de huizen op deze landgoederen. Cannadine stelt dan ook dat na de Tweede Wereldoorlog de Britse adel en grootgrondbezitters hun politieke en economische macht grotendeels verloren waren. Hierbij was het voortbestaan van particuliere buitenplaatsen vanaf deze periode afhankelijk van subsidies, toerisme en belastingvoordelen.²⁰ Enige tijd later, in 1997, nuanceert Peter Mandler in *The fall and rise of the stately home* het argument van Cannadine echter, door te stellen dat veel edelen ook na de oorlog nog in staat waren om hun buitenplaatsen te behouden.²¹ Hoewel de Nederlandse elite en hun buitenplaatsen een vergelijkbare ontwikkeling kennen, duurt het nog twintig jaar voordat Nederlandse onderzoekers schrijven over de belangrijke rol die de Tweede Wereldoorlog heeft gespeeld in de ondergang van Nederlandse buitenplaatsen in de twintigste eeuw.²²

Naast Cannadines en Mandlers publicaties over de gevolgen van de twintigste eeuw (waaronder de Tweede Wereldoorlog) voor het voortbestaan van buitenplaatsen en landgoederen, geeft John Martin Robinson in *The country house at war* (1989) en later in zijn publicatie *Requisitioned. The British country house in the Second World War* (2014) een overzicht van de functies die Britse buitenplaatsen kregen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Hierbij verkent hij de rol van buitenplaatsen in de oorlog en zet hij uiteen wie buitenplaatsen in deze periode bezetten. Daarnaast wordt aan de hand van zijn publicaties duidelijk welke schade de buitenplaatsen opliepen tijdens deze periode.²³

Ten slotte draagt Julie Summers in *Our uninvited guests. The secret lives of Britain's country houses 1939-45* (2018) bij aan het onderzoeksveld door het dagelijkse leven op buitenplaatsen in Engeland tijdens de Tweede Wereldoorlog te schetsen, waarbij ze de beleving van verschillende mensen tijdens deze periode belicht.²⁴ Door de immateriële zijde van de Tweede Wereldoorlog op buitenplaatsen in Engeland te belichten, zet Summers een belangrijke stap richting onderzoek naar het immateriële erfgoed van de Tweede Wereldoorlog.

Nederlandse publicaties

Wanneer Nederlands onderzoek naar buitenplaatsen beschouwd wordt, valt op dat twintigste-eeuwse publicaties over kastelen, buitenplaatsen en landgoederen voornamelijk betrekking hebben op de periode van de vroege twintigste eeuw, waarbij de ontwikkeling van tuinen en parken veel nadruk krijgt. Hierbij ontsnapt de halve eeuw daarna enigszins aan de aandacht en wordt er weinig gesproken over de problemen die landgoedeigenaren en landgoederen tijdens en na de Tweede Wereldoorlog kregen.²⁵

Halverwege de jaren '40 van de vorige eeuw groeide (mede door de oorlogsschade aan buitenplaatsen) het besef dat behoud van deze monumenten essentieel is. Daarom kreeg in deze periode onderzoek naar de geschiedenis van kastelen en buitenplaatsen meer aandacht. Daarnaast ontstond er wetenschappelijke interesse voor de monumentenzorg en restauratie van

²⁰ Cannadine (1990), pp. 628-629, 692-693, 704.

²¹ Mandler (1997), pp. 356-359.

²² Van der Meulen (2010); Van der Meulen (2011); Storms-Smeets (2016); Ronnes en Gietman (2020).

²³ Robinson (1989); Cannadine (1990); Robinson (2014).

²⁴ Summers (2018).

²⁵ Koman (2017), pp. 14-15; Bakker (2010), p. 4.

door oorlog beschadigde monumenten. Om deze reden werd direct na de oorlog in 1945 de Nederlandse Kastelenstichting in het leven geroepen, die zorg moest dragen voor kastelen met oorlogsschade en achterstallig onderhoud. Daarnaast had de NKS de taak om deze kastelen zo nodig te herbestemmen.²⁶

Hoewel er een groeiend besef was van het belang van monumentenbehoud, bleek onderzoek naar de Tweede Wereldoorlog op buitenplaatsen in Nederland in deze periode nog schaars te zijn. Bevestiging hiervan is het ontbreken van een landelijk overzicht van de oorlogsschade aan Nederlandse buitenplaatsen. Op de regionaal gerichte rapporten van de Koninklijke Nederlandsche Oudheidkundige Bond uit 1947 en de Stichting Vrienden der Geldersche Kasteelen uit 1948 na, ontbreekt een kwantitatief beeld van oorlogsschade op Nederlandse buitenplaatsen.²⁷

Een belangrijke stap in onderzoek naar de Tweede Wereldoorlog en kastelen betreft het boek *1000 jaar kastelen in Nederland* uit 1996.²⁸ In Van Leeuwen's hoofdstuk over de negentiende en twintigste eeuw op kastelen wordt duidelijk dat veel kastelen in de Tweede Wereldoorlog schade hebben geleden. Daarnaast worden de wetenschappelijke ontwikkelingen over behoud van Nederlandse kastelen tot dan toe kort uiteengezet en wordt de naoorlogse omgang met kastelen besproken.²⁹ Hoewel de periode van de Tweede Wereldoorlog slechts een klein deel van het boek omvat, gaf het boek aanleiding tot belangrijk vervolgonderzoek over de vergeten historie van kastelen, buitenplaatsen en landgoederen.

Een van de eerste onderzoekers die het lot van Nederlandse kastelen en buitenplaatsen ten tijde van en kort na de Tweede Wereldoorlog uitgebreid heeft onderzocht is Mariëlle Bakker.³⁰ Bakker inventariseert in haar onderzoek bij de Nederlandse Kastelenstichting de schade die is aangericht aan kastelen door oorlogsgeweld. Ook gaat ze in op het monumentenbeleid en hoe men na de oorlog is omgegaan met de oorlogsschade op kastelen en buitenplaatsen. Duidelijk wordt dat kastelen in de Tweede Wereldoorlog vanwege hun leegstand of gunstige afgelegen ligging vaak militaire doeleinden hadden, bijvoorbeeld als hoofdkwartier of huisvesting voor soldaten. Het feit dat kastelen en buitenplaatsen geschikte locaties waren voor verschillende doeleinden heeft dan ook ingrijpende gevolgen gehad voor de gebouwen en hun omgeving. Tevens heeft dit ertoe geleid dat een deel van het cultureel erfgoed verloren is gegaan door de Tweede Wereldoorlog.³¹

Later in 2010 wordt er vervolgonderzoek gedaan door Froukje van der Meulen. In haar scriptie *Kastelen in oorlogstijd* gaat zij dieper in op het onderzoek van Bakker. Hierbij bestudeert ze de manier waarop er tegenwoordig wordt omgegaan met het erfgoed van en de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog bij de presentatie van Nederlandse kastelen, landgoederen en buitenplaatsen. Van der Meulens onderzoek maakt duidelijk dat confiscatie of materiële schade als gevolg van oorlogshandelingen er vaak in resulteerden dat de vooroorlogse functies van kastelen en buitenplaatsen kwamen te vervallen. Veel buitenplaatsen, landgoederen en kastelen kwamen na de oorlog dan ook leeg te staan en raakten in verval in het landschap. Van der Meulen stelt hierbij dat de Tweede Wereldoorlog een omslagpunt was in de geschiedenis van Nederlandse kastelen en buitenplaatsen, waarbij deze periode voor veel buitenplaatsen hun ondergang inluide. Toch concludeert van der Meulen dat de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog nog steeds nauwelijks gepresenteerd wordt op kastelen en buitenplaatsen in

---

²⁶ Van der Meulen (2010), p. 33.

²⁷ Van den Veken (1947); Storm-Buysing (1948); Vogelzang (2011), p. 11.

²⁸ Janssen, Kylstra-Wielinga en Olde Meierink (1996).

²⁹ Van Leeuwen (1996), pp. 199-200, 236-237.

³⁰ Bakker (2010); Bakker (2011).

³¹ Bakker (2010), pp. 73-77; Bakker (2011), p. 73.

Nederland, omdat herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog tot op de dag van vandaag gevoelig liggen.³²

In later onderzoek verkent van der Meulen de twintigste eeuw als turbulente periode voor kastelen en buitenplaatsen nader. Ze concludeert dat de ingrijpende maatschappelijke veranderingen en transformaties van het landschap aan het begin van de twintigste eeuw veelal resulteerden in verlies van de bestaande functies van gebouwen. Daarbij diende de Tweede Wereldoorlog als katalysator in het verdwijningsproces van het kasteel als aristocratische woning en luidde deze periode de overgang in naar kastelen als ‘erfgoedicoon’.³³

Dat rond 2010 de interesse in de Tweede Wereldoorlog op buitenplaatsen, kastelen en landgoederen in Nederland was gewekt, werd duidelijk aan de hand van het toenemende aantal wetenschappelijke publicaties. Zo wordt in het hoofdstuk ‘1940-1945: Oorlog aan de Veluwezoom’ van Hans Timmerman in *Gelders Arcadië: Atlas van een buitenplaatslandschap* (2011) de invloed van de Tweede Wereldoorlog op het buitenplaatsenlandschap aan de Veluwezoom duidelijk. Timmerman zet de ontwikkelingen rondom de Tweede Wereldoorlog op buitenplaatsen aan de Veluwezoom uiteen en presenteert een inventarisatie van de schade die de oorlog berokkend heeft aan buitenplaatsen en kastelen in dit gebied.³⁴ De inventariserende trend binnen onderzoek naar de Tweede Wereldoorlog op kastelen en buitenplaatsen in Nederland werd verder doorgezet in de publicatie *WOII slachtoffers onder kastelen in het Nederlands-Duits grensgebied* van Gerards, Hollewijn en de Jong (2012), waarbij aan de hand van vergelijkend onderzoek beschouwd is hoe verschillende private en publieke partijen omgegaan zijn met restauratie en reconstructie.³⁵

Toch heeft het nog enige tijd geduurd voordat men verder keek dan de fysieke gebeurtenissen, richting de immateriële verhalen van de Tweede Wereldoorlog op kastelen en buitenplaatsen in Nederland. Van grote betekenis is hierin het onderzoek *Achter de rododendrons: Dadersporen als getuigen in een schuldig landschap* (2013) van Henk Hoogeveen geweest. Hoogeveen kijkt voorbij de fysieke gevolgen van de Tweede Wereldoorlog op kastelen, buitenplaatsen en landgoederen en belicht de rol van kastelen en buitenplaatsen als ‘schuldige landschappen’. Centraal in zijn onderzoek staat de vraag hoe er tegenwoordig wordt omgegaan met dadererfgoed uit de Tweede Wereldoorlog op Nederlandse landgoederen en buitenplaatsen. Hoogeveen maakt met zijn onderzoek duidelijk dat er niet enkel gekeken moet worden naar de feitelijke gebeurtenissen rondom de Tweede Wereldoorlog op kastelen en buitenplaatsen, maar dat ook de immateriële zaken zoals verhalen en herinneringen belangrijk zijn voor ons besef van de geschiedenis.³⁶

Enige jaren later zet Elyze Storms-Smeets in haar publicaties ‘The transfer and transformation of a Dutch landed estate, 1880-1950. From elite to public landscapes: the case of Klarenbeek estate’ (2016) en ‘Verloren erfgoed. De destructie van landhuizen, buitenplaatsen en landgoederen in de twintigste eeuw’ (2017) uiteen dat net zoals bij Britse buitenplaatsen ook in Nederland de gestegen successiebelasting, de stijgende kosten en dalende inkomens als gevolg van de Wereldoorlogen betekenden dat kastelen, buitenplaatsen en hun landgoederen uiteenvielen. Hierbij vult ze aan dat stedelijke ontwikkeling en infrastructurele verandering eveneens hebben bijgedragen aan het verdwijnen van landgoederen. Duidelijk wordt dat de

---

³² Van der Meulen (2010), pp. 57-68.

³³ Van der Meulen (2011), p. 220.

³⁴ Timmerman (2011), pp. 82-93.

³⁵ Gerards, Hollewijn en de Jong (2012), p. 3.

³⁶ Hoogeveen (2013), p. 89.

beginjaren van de twintigste eeuw en de periode van de Tweede Wereldoorlog de ondergang hebben ingeluid voor veel Nederlandse kastelen en buitenplaatsen.³⁷

Het jaar 2020 is een belangrijk jaar voor onderzoek naar de Tweede Wereldoorlog op Nederlandse kastelen en buitenplaatsen, daar er diverse publicaties zijn uitgebracht vanwege de 75-jarige bevrijding van Nederland.³⁸ Deze publicaties belichten niet alleen fysieke gebeurtenissen, maar ook de immateriële kant van de historie. Zo heeft *Het Buiten* onlangs een speciale ‘WOII editie’ uitgebracht, waarbij een breed scala aan oorlogsherinneringen en oorlogsgebeurtenissen op buitenplaatsen besproken wordt.³⁹ Ook Hanneke Ronnes en Conrad Gietman dragen met hun publicatie ‘De laatste oorlog van het kasteel: Kastelen en buitenplaatsen in de Tweede Wereldoorlog’ bij aan het onderzoeksveld, daar ze de Tweede Wereldoorlog op buitenplaatsen in Nederland vanuit verschillende invalshoeken belichten en de Tweede Wereldoorlog neerzetten als een breuk in de geschiedenis van veel kastelen en buitenplaatsen.⁴⁰ Ten slotte belicht Elize Storms-Smeets in haar recente publicatie ‘Oorlog in Arcadië. Kastelen, buitenplaatsen en landgoederen in Gelderland 1940-1945’ het beladen verleden van Gelderse kastelen en buitenplaatsen. Hierbij is voor de provincie Gelderland en Limburg een database van oorlogshandelingen op kastelen en landgoederen gemaakt.⁴¹

Gevangenenkampen op buitenplaatsen en kastelen in licht van de historiografie

Hoewel de genoemde literatuur verschillende aspecten van buitenplaatsen in de Tweede Wereldoorlog benoemt, valt op dat er tot op heden nog geen systematisch onderzoek is uitgevoerd naar gevangenenkampen uit deze periode op Nederlandse buitenplaatsen. Er wordt weliswaar sporadisch geschreven over gevangenenkampen op buitenplaatsen, maar deze zijn als individuele gevallen beschreven.⁴² Een uitgebreide inventarisatie van gevangenenkampen uit de Tweede Wereldoorlog op Nederlandse buitenplaatsen is tot op heden uitgebleven.

Wel zijn er de laatste jaren meerdere initiatieven opgezet die overzichten presenteren van gevangenenkampen uit de Tweede Wereldoorlog. Allereerst is het Netwerk Oorlogsbronnen van grote betekenis voor een overzicht van alle soorten kampen tijdens en direct na de Tweede Wereldoorlog binnen Europa en Azië.⁴³ Een volgend initiatief betreft dat van Herinneringscentrum Kamp Westerbork, dat een overzicht presenteert van joodse werkkampen in Nederland.⁴⁴ Hoewel beide initiatieven het bekende aantal kampementen in Nederland en Europa inzichtelijk maken, hebben deze geen specifieke betrekking op veel van de onbekende kampen, zoals gevangenenkampen op buitenplaatsen.

Een project dat wel betrekking heeft op de Tweede wereldoorlog op kastelen, landgoederen en buitenplaatsen, betreft het eerdergenoemde project *Oorlog in Arcadië* van het Gelders genootschap. Het onderzoek is momenteel nog gaande en belicht de rol die Gelderse en Limburgse buitenplaatsen gespeeld hebben in de Tweede Wereldoorlog.⁴⁵ Een volgend project dat tevens betrekking heeft op Gelderland is het overkoepelende initiatief van Stichting Versterking Herinnering WO2 Gelderland (WO2GLD). Dit initiatief is gestart om het beladen verleden van de Tweede Wereldoorlog in Gelderland te onderzoeken en krijgt medewerking

---

³⁷ Storms-Smeets (2016); Storms-Smeets (2017).

³⁸ Ronnes en Gietman (2020), Storms-Smeets en Vogelzang (2020).

³⁹ Storms-Smeets en Vogelzang (2020).

⁴⁰ Ronnes en Gietman (2020).

⁴¹ Storms-Smeets (2020).

⁴² Bakker (2011), p. 16; Ronnes en Gietman (2020), p. 6; Hoozevee (2020), p. 11; Vogelzang (2020); Van Sabben (2020b).

⁴³ Netwerk Oorlogsbronnen (2020); NIOD (2020).

⁴⁴ Kamp Westerbork (2020). *Joodse Werkkampen*.

⁴⁵ Gelders genootschap (2019).

van vele stichtingen en organisaties. De uitkomsten van dit onderzoek zijn gepresenteerd in een online kaart.⁴⁶ In deze kaart zijn onder andere enkele buitenplaatsen, kastelen en landgoederen aangemerkt die als gevangenenkamp hebben gediend in de Tweede Wereldoorlog. Hoewel dit onderzoek dus oorlogshandelingen op buitenplaatsen in Gelderland heeft geïdentificeerd, is dergelijk onderzoek nog niet uitgevoerd op nationale schaal.

Toevoeging aan het bestaande onderzoeksveld

Bovenstaande paragrafen bieden inzicht in de kennislacunes bij het onderzoek naar de Tweede Wereldoorlog op kastelen, buitenplaatsen en landgoederen. Concluderend kan gesteld worden dat tot voor kort onderzoek naar de Tweede Wereldoorlog op Nederlandse kastelen, landgoederen en buitenplaatsen zich heeft toegespitst op fysieke aspecten. Hierbij ligt de nadruk bij de meeste studies op de schade die is ontstaan door de Tweede Wereldoorlog, of op de huidige omgang met het erfgoed.⁴⁷ Een uitdieping van het onderwerp waarbij kastelen en buitenplaatsen als ‘schuldige landschappen’ worden onderzocht is pas in de laatste jaren op gang gekomen. Hoewel er weliswaar sporadisch geschreven wordt over gevangenenkampen op kastelen, buitenplaatsen en landgoederen in Nederland, blijkt ook hierover nog geen systematisch en uitgebreid onderzoek uitgevoerd te zijn.

Door middel van een interdisciplinaire aanpak zal ik in mijn onderzoek de aanwezige gevangenenkampen op buitenplaatsen, landgoederen en kastelen in Nederland in een brede landschappelijke en sociaalhistorische context plaatsen. Op deze manier draagt dit onderzoek bij aan de kennisvergroting van het beladen verleden van de Tweede Wereldoorlog op kastelen, landgoederen en buitenplaatsen. Aan de hand van de kennislacunes zijn in de volgende paragraaf de onderzoeksopzet en de probleemstelling, doelstelling en bijbehorende vraagstelling geformuleerd.

---

⁴⁶ WO2Gld (2020).

⁴⁷ Storms-Smeets en Vogelzang (2020).

1.3 Probleemstelling en doel van het onderzoek

Probleemstelling

Dat kastelen en buitenplaatsen een belangrijke rol gespeeld hebben in de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog is duidelijk. Ze hebben bijgedragen aan de ‘zuivering’ door het nazisysteem in deze periode, daar ze veelal werden gebruikt voor praktische doeleinden zoals gevangenenkampen.⁴⁸ Deze gevangenenkampen werden na de oorlog vaak vernietigd en ‘vergeten’ vanwege het trauma dat ze achterlieten.⁴⁹ Hoewel onderzoek naar de Tweede Wereldoorlog op kastelen en buitenplaatsen recent meer belangstelling heeft gekregen bij onderzoekers, ligt de nadruk, zoals eerder vermeld, bij de meeste studies op de verwoesting van het erfgoed en de huidige omgang met het oorlogserfgoed.⁵⁰ Onderzoeksonderwerpen zoals gevangenenkampen op buitenplaatsen uit deze periode zijn tot dusver nog niet onderzocht. Op basis van deze kennislacune is een probleemstelling geformuleerd met bijbehorende doelstelling. De probleemstelling van deze scriptie luidt als volgt:

*Omdat informatie over buitenplaatsen tijdens de Tweede Wereldoorlog gefragmenteerd en beladen is, is er over gevangenenkampen uit de Tweede Wereldoorlog op buitenplaatsen, kastelen en landgoederen weinig bekend.*⁵¹

Doel van het onderzoek

Het doel van dit onderzoek is om licht te werpen op de aanwezigheid van gevangenenkampen op Nederlandse buitenplaatsen, kastelen en landgoederen ten tijde van de Tweede Wereldoorlog. Hierbij wordt niet enkel een landelijke inventarisatie gemaakt, maar ga ik aan de hand van casestudies dieper in op de geschiedenis van deze gevangenenkampen. De landschapshistorische en bouwkundige ontwikkelingen en eigenschappen van kastelen en buitenplaatsen die hebben bijgedragen aan het ontstaan van gevangenenkampen worden hierbij in een bredere maatschappelijke en landschappelijke context geplaatst.

---

⁴⁸ Bakker (2011), p. 16.

⁴⁹ Kolen (2005), pp. 265-267.

⁵⁰ Storms-Smeets en Vogelzang (2020), p. 3.

⁵¹ Bakker (2011), p. 8; Ronnes & Gietman (2020), p. 1.

1.4 Centrale vraagstelling, deelvragen en hoofdstukindeling

Aan de hand van de probleemstelling, is de centrale vraagstelling van dit onderzoek gedefinieerd:

In welke mate en vorm hebben landschappelijke situering, ruimtelijke indeling en bouwkundige eigenschappen van buitenplaatsen in Nederland in de Tweede Wereldoorlog een rol gespeeld bij het in gevangenschap stellen van joden en andere (krijgs)gevangenen? Hoe functioneerden deze kampen? Hoe is er na de Tweede Wereldoorlog omgegaan met de (herinnering aan) gevangenenkampen op buitenplaatsen?

Aan de hand van de hoofdvraag, is het onderzoek onderverdeeld in vijf deelvragen:

1. Welke buitenplaatsen in Nederland hebben gefunctioneerd als gevangenenkamp ten tijde van de Tweede Wereldoorlog en hoe zijn deze kampen verspreid over Nederland?
2. Welke landschappelijke kenmerken hadden gevangenenkampen op buitenplaatsen en welke specifieke functies hadden deze kampen?
3. Hoe werden gevangenenkampen op buitenplaatsen ruimtelijk ingericht en welke gevolgen had dit voor de huizen/tuinen/parken?
4. Hoe was de organisatie van en het dagelijks leven in gevangenenkampen op buitenplaatsen?
5. Welke bestemming kregen de gevangenenkampen op buitenplaatsen na de Tweede Wereldoorlog en hoe is er na de oorlog omgegaan met de herinnering aan deze kampen?

Om de hoofd- en deelvragen te kunnen beantwoorden, is het onderzoek opgedeeld in verschillende hoofdstukken. Allereerst wordt het onderzoek historisch ingekaderd aan de hand van hoofdstuk twee en drie. Hierbij wordt in hoofdstuk twee informatie verschaft over wat er tot dusver bekend is omtrent de periode van de Tweede Wereldoorlog op Nederlandse buitenplaatsen. In hoofdstuk drie worden de ‘officiële’ Nederlandse concentratiekampen besproken. Hierin wordt beschouwd hoe het fenomeen ‘concentratiekamp’ tot stand is gekomen, hoe deze kampen functioneerden en welke functies deze kampen na de Tweede Wereldoorlog kregen. Vervolgens worden de resultaten van de inventarisatie in hoofdstuk vier besproken en wordt beschouwd welke patronen gevangenenkampen op Nederlandse buitenplaatsen volgden. In hoofdstuk vijf wordt door middel van drie casestudies dieper ingegaan op het leven in en het functioneren van gevangenenkampen op buitenplaatsen. Zowel in hoofdstuk vier alsook in hoofdstuk vijf wordt de naoorlogse omgang met en herinnering aan gevangenenkampen behandeld. De resultaten van het onderzoek zullen daarna geëvalueerd en bediscussieerd worden aan de hand van de slotbeschouwing. In dit hoofdstuk zullen ook beperkingen van het huidige onderzoek worden aangegeven en worden er aanbevelingen gedaan voor toekomstig onderzoek. Ten slotte wordt het antwoord op de centrale vraagstelling in de conclusie besproken.

1.5 Begripsduiding en theorievorming

In dit onderzoek komen een aantal begrippen voor die nadere uitleg behoeven. In deze paragraaf zal ik de belangrijkste begrippen uit dit onderzoek bespreken en definiëren.

Kastelen, buitenplaatsen en landgoederen

De begrippen ‘landgoed’, ‘buitenplaats’ en ‘kasteel’ worden vaak verwisseld. Allereerst verwijzen kastelen naar middeleeuwse verdedigingsbolwerken die dienden als sociaal, bestuurlijk en economisch centrum voor hun omgeving. Buitenplaatsen verwijzen naar elitewoningen buiten de stad, die gesticht waren voor ‘rust’ en mogelijkheden boden om beheer te voeren over omringende industrie, landbouw en bosbouw. Ten slotte worden landgoederen gedefinieerd als het omringende land dat gebruikt werd voor het genereren van inkomsten en levensmiddelen.⁵² Toch is de grens tussen buitenplaatsen en landgoederen vaag en de landschappelijke spreiding en ligging van buitenplaatsen toont een grote variatie.⁵³

Omdat dit onderzoek betrekking heeft op elitewoningen en hun landgoederen in de breedste zin, zal ik in het vervolg verwijzen naar de drie definities als één begrip, namelijk als ‘buitenplaats’. Dit begrip definieer ik als volgt: een monumentaal huis (soms een kasteel) met bijgebouwen dat een ensemble vormt met een omliggende tuin, park, land en/of bos.⁵⁴ Mocht het onderzoek enkel betrekking hebben op één van de drie begrippen in plaats van het samengevoegde begrip, dan wordt dit specifiek benoemd.

Helden-, dader- en slachtoffererfgoed op kastelen en buitenplaatsen

Wanneer we het hebben over het oorlogserfgoed op buitenplaatsen, wordt er vaak onderscheid gemaakt tussen slachtoffererfgoed, dadererfgoed en heldenerfgoed. Hierbij wordt indirect een waardeoordeel gegeven aan dit erfgoed, waarbij oorlogsgebeurtenissen uitgedrukt worden in termen van ‘goed’ en ‘fout’. Toch is het niet altijd zo eenduidig als de termen aangeven, omdat een slachtoffer tevens een dader kan zijn, een held tevens een slachtoffer kan zijn, enzovoorts.⁵⁵ Hoewel men dus voorzichtig dient om te gaan met dergelijke waardeoordelen, zal in dit onderzoek wel de nadruk liggen op zogenaamd ‘dadererfgoed’. Het staat immers buiten kijf dat er in de Tweede Wereldoorlog daders zijn geweest en dat de acties van deze daders niet gerelativeerd dienen te worden.

Soorten kampen in de Tweede Wereldoorlog

Het veelvoorkomende begrip ‘gevangenenkampen’ verdient enige uitleg. De Tweede Wereldoorlog kende vele soorten kampementen, zoals concentratiekampen, bewarings- en verblijfskampen, doorgangskampen, gijzelaarskampen, interneringskampen, krijgsgevangenenkampen, strafkampen, vernietigingskampen en werkkampen.⁵⁶ Hoewel de specifieke functies van deze kampementen uiteen liepen van het uitzetten van straffen tot de georganiseerde vernietiging van mensen, hebben deze kampen met elkaar gemeen dat ze mensen gevangen hielden in een omsloten terrein met daarop gebouwen.⁵⁷

---

⁵² Kuiper en Van der Laarse (2005), pp. 12-13; De Jong (2001), p. 3; Van der Meulen (2010), p. 3; NKS (2019).

⁵³ Renes (2017), p. 100.

⁵⁴ Tromp en Henry-Buitenhuis (1991), p. 9; Dessing en Holwerda (2012), p. 5; Dessing (2012), p. 8.

⁵⁵ Van der Meulen (2010), p. 6.

⁵⁶ NIOD (2020).

⁵⁷ Bosman, Ridder en Jansen (2010), p. 3.

Aangezien momenteel nog niet bekend is hoeveel kampementen zich tijdens de Tweede Wereldoorlog op buitenplaatsen bevonden, maakt dit onderzoek vooralsnog geen onderscheid tussen de verschillende soorten kampen op buitenplaatsen. Om een zo inclusief mogelijke inventarisatie uit te voeren, wordt daarom de term ‘gevangenenkamp’ aangehouden, die alle bovenstaande soorten kampementen omvat. Onder deze term vallen in het onderzoek ook buitenplaatsen die niet per definitie speciaal ingerichte kampementen hadden, maar waar wel mensen gevangen zaten op of nabij de buitenplaats. In het tweede hoofdstuk worden algemene kenmerken van ‘officiële’ concentratiekampen besproken, alsook hoe het dagelijks leven op deze kampen er doorgaans uitzag.

1.6 Afbakening van het onderzoek

Dit onderzoek wordt uitgevoerd in het kader van de opleiding Landschapsgeschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen. De thematisering, gebiedsafbakening en de onderzoeksperiode die bepalend zijn voor het onderzoek worden hieronder kort besproken.

Onderzoeksthema

De Tweede Wereldoorlog op buitenplaatsen in Nederland vormt de centrale thematiek van dit onderzoek. Hierbij wordt specifiek ingegaan op de aanwezigheid van gevangenenkampen uit deze periode op buitenplaatsen.

Zoals eerder genoemd, is de Tweede Wereldoorlog een relatief nieuw onderzoeksveld in het onderzoek naar buitenplaatsen. Een inventariserend en verdiepend onderzoek naar de aanwezigheid en aard van gevangenenkampen uit deze periode op Nederlandse buitenplaatsen is nog niet eerder uitgevoerd. Om deze reden draagt het onderzoek bij aan het steeds intensiever bestudeerde thema van de Tweede Wereldoorlog op Nederlandse buitenplaatsen.

Onderzoeksperiode

De periode van onderzoek is de Tweede Wereldoorlog, namelijk 1940-1945. Ook de naoorlogse periode maakt deel uit van dit onderzoek, voor zover het de naoorlogse en huidige herinneringscultuur met betrekking tot gevangenenkampen op buitenplaatsen betreft. Gezien de verdiepende aard van het onderzoek is het tevens relevant om de periode voorafgaand aan de Tweede Wereldoorlog te onderzoeken, omdat ook deze geschiedenis informatief kan zijn voor uitkomsten van het onderzoek.

Onderzoeksgebied

Omdat het onderzoek mede als doel heeft om een inventarisatie te maken van gevangenenkampen op kastelen en buitenplaatsen in Nederland, is de afbakening van het onderzoeksgebied overeenkomstig met de geografische grenzen van Nederland. Hierbij zullen buitenplaatsen die zich in Nederland bevinden als uitgangspunt genomen worden.

1.7 Onderzoeksmethoden en bronmateriaal

Voor dit onderzoek is een breed scala aan wetenschappelijke onderzoeksmethoden gebruikt. De eerste onderzoeksmethode die ik heb toegepast betreft een uitgebreide literatuurstudie. Deze is in eerste instantie uitgevoerd om de nodige achtergrondinformatie voor het onderzoek te verkrijgen. Hierbij heb ik mij verdiept in literatuur over buitenplaatsen en de Tweede Wereldoorlog. Vervolgens heb ik gezocht naar literatuur die specifiek betrekking had op de Tweede Wereldoorlog op buitenplaatsen en op gevangenenkampen uit deze periode, met als doel om een heldere probleem- en vraagstelling te formuleren. De belangrijkste publicaties heb ik in de paragraaf ‘stand van het onderzoek’ behandeld.

Ter aanvulling van de literatuurstudie heb ik archiefonderzoek uitgevoerd. Aangezien onderzoek naar gevangenenkampen uit de Tweede Wereldoorlog op buitenplaatsen tot op heden nog niet systematisch is uitgevoerd, bleken er bij aanvang van het archiefonderzoek weinig aanknopingspunten te zijn waarmee ik kon werken. Om deze reden heb ik besloten om het archiefonderzoek uit te voeren middels een ‘top down’ benadering, wat inhoudt dat ik in verscheidene archieven gezocht heb naar aanwijzingen voor gevangenenkampen op buitenplaatsen.⁵⁸ Het belangrijkste archief voor mijn onderzoek bleek het NIOD Instituut voor Oorlogs- Holocaust- en Genocidestudies te zijn. Voornamelijk de collecties ‘*Gevangenis in Nederland*’, ‘*Deelcollectie gijzelaarskampen*’ en ‘*Werkkampen voor Joden*’ bleken uiterst nuttig te zijn voor mijn onderzoek. Tevens bleken voor de casestudies administratieve documenten van personeel werkzaam op de buitenplaatsen, alsook correspondentie van gevangenen aan familie zeer behulpzaam te zijn om de omstandigheden op de gevangenenkampen te onderzoeken.

Na de literatuurstudie en het archiefonderzoek heb ik de uitkomsten van mijn onderzoek onderworpen aan verdere analyse. Hierbij heb ik in eerste instantie de lijst van gevangenenkampen die het onderzoek heeft opgeleverd geprojecteerd op een topografische kaart van Nederland, zodat de spreiding van de gevangenenkampen in Nederland inzichtelijk werd. Dit heb ik gedaan door de precieze ligging van de gevangenenkampen in te tekenen middels het softwareprogramma *Geographical Information Systems* (GIS). Daarnaast heb ik de landschappelijke ligging van de gevangenenkampen op buitenplaatsen, alsook de functies en naoorlogse bestemmingen ervan overzichtelijk gemaakt door deze te verwerken in grafieken en tabellen. Door dit te doen was het mogelijk om de kampen op buitenplaatsen onderling te vergelijken en te beschouwen welke overeenkomsten en verschillen deze gevangenenkampen kennen met de officiële concentratiekampen in Nederland.

Tot slot heb ik ter aanvulling van het literatuur- en archiefonderzoek gebruik gemaakt van online krantenarchieven (Delpher). Tevens heb ik verscheidene websites bezocht om aanwijzingen te vinden over gevangenenkampen op buitenplaatsen. De informatie die ik middels deze methodes heb verkregen heb ik vervolgens gestaafd met behulp van primaire bronnen. Voor een overzicht van alle gebruikte bronnen verwijs ik naar de bibliografie.

---

⁵⁸ Ik heb er bewust voor gekozen om niet alle archieven van buitenplaatsen in Nederland te onderzoeken (bottom-up benadering), aangezien dit binnen het huidige tijdsbestek niet mogelijk is gebleken.

2. Nederlandse buitenplaatsen in de Tweede Wereldoorlog

Op 1 september 1939 vallen Duitse troepen Polen aan, waarop Engeland en Frankrijk de oorlog aan Duitsland verklaren en de Tweede Wereldoorlog ingeluid wordt. Hoewel de Nederlandse regering neutraal blijft in de hoop dat Duitsland Nederland niet binnenvalt, gebeurt dit op 10 mei 1940 alsnog.⁵⁹ Na een korte periode van verzet moet het Nederlandse leger zich na de slag om de Grebbeberg en het bombardement op Rotterdam toch terugtrekken.⁶⁰ Uiteindelijk geeft Nederland zich op 14 mei over en begint een bezetting die vijf jaar duurt.⁶¹

2.1 Functies van Nederlandse buitenplaatsen in de Tweede Wereldoorlog

Van het begin tot het einde van de Tweede Wereldoorlog zijn buitenplaatsen in Nederland betrokken geweest bij de oorlogsvoering.⁶² Hoewel buitenplaatsen al voor de Tweede Wereldoorlog geen functie meer hadden als militair object, hebben ze toch vaak een rol in de oorlogsvoering gespeeld.⁶³ De keuze om buitenplaatsen te gebruiken voor dit praktische doeleinde hield meestal verband met de strategische ligging van buitenplaatsen in buitengebieden, alsook het feit dat ze veel ruimte hadden, gehuld waren in begroeiing en veelal omheind waren. Hierdoor konden buitenplaatsen goed bewaakt worden en waren ze slecht zichtbaar voor burgers.⁶⁴ Een andere reden dat buitenplaatsen veelal in gebruik gesteld werden als militaire bolwerken, was omdat Duitse autoriteiten zich aangetrokken voelden door Nederlandse buitenplaatsen; het deed ze aan de *Heimat* denken.⁶⁵ Tijdens de Tweede Wereldoorlog kregen veel buitenplaatsen dan ook een hernieuwde militaire betekenis.⁶⁶ Zo werden veel buitenplaatsen ingericht als militaire post of werden ze gevorderd voor de inkwartiering van militairen en manschappen.⁶⁷ Een van de vroegste confiscaties van buitenplaatsen was Paleis Het Loo (Gelderland) in mei 1940.⁶⁸ Ook kasteel Rhoon in Zuid-Holland werd gevorderd door de *Wehrmacht*. Slot Zeist in Utrecht werd aanvankelijk door de *Wehrmacht* als *Ortskommandatur* in gebruik gesteld en werd later gebruikt als kwartier van de *Luftwaffe*.⁶⁹

AFDEELING KABINET. LETTER		Nº 9133.	
BEROEP OP SCHRIJVEN VAN		VERVOLG OP EXH. 2971	
No.	BETREFFENDE	VISIE, MEDEPAR. AFD.	
	vordering woonruimte.		
MEDEZENDEN	BIJLAGEN, TE WETEN:	GELDELIJK BEZWAAR 1942, ART. F	
	2 afschr. voor dossier.		
BIJVOEGEN twee stukken.		ZEGEL.	GESCHREVEN DOOR
TER RESUMTIE AANGEBODEN		ANDERE KOSTEN.	GEDELL. DOOR
25/E 194 L			9
'S-GRAVENHAGE, NOVEMBER 1942.			
AAN			
De Secretaris-Generaal van het Departement van Binnenlandse Zaken;			
Gelet op het Algemeen Vorderingsbesluit 1940;			
In overeenstemming met den Secretaris-Generaal van het Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart;			
HEEST GORDEGEVONDEN			
den Commissaris der provincie Gelderland en de door dezen bij bijzondere schriftelijke machtiging (inhoudende gedurende welken termijn de gemachtigde tot vorderen bevoegd is) daer toe aangewezen personen te machtigen, in het tijdvak van heden tot 15 December 1942, krachtens het Algemeen Vorderingsbesluit 1940, te vorderen, dat het Landgoed "Groot-Engelenburg" te Brummen voor onbepaalde tijd aan het Rijk (Departement van Binnenlandse Zaken) in gebruik ter beschikking wordt gesteld.			
's-Gravenhage, November 1942.			
DE SECRETARIS-GENERAAL VAN HET DEPARTEMENT VAN BINNENLANDSCHE ZAKEN,			

Figuur 1. Vorderingsbewijs uit november 1942 van landgoed Groot Engelenburg (NIOD, toegansnummer 101b, inv. nr. 11).

⁵⁹ Bosman, Ridder en Jansen (2010), p. 1.

⁶⁰ Timmerman (2011), p. 82.

⁶¹ Bosman, Ridder en Jansen (2010), p. 1.

⁶² Van der Meulen (2010), p. 26.

⁶³ Bakker (2011), p. 8; Gerards, Hollewijn en de Jong (2012), p. 5; Van der Meulen (2010), p. 23.

⁶⁴ Hoogeveen (2013), p. 19; Bakker (2011), p. 23; Timmerman (2011), p. 83.

⁶⁵ Ronnes en Gietman (2020), p. 5.

⁶⁶ Gerards, Hollewijn en de Jong (2012), p. 5; Timmerman (2011), p. 83.

⁶⁷ Hoogeveen (2013), p. 19; Timmerman (2011), pp. 82-83.

⁶⁸ Storms-Smeets en Vogelzang (2020), p. 3.

⁶⁹ Van der Meulen (2010), p. 23.

Naast het gebruik van buitenplaatsen als militaire posten, werden verschillende hoofdkwartieren van de Duitsers gevestigd op buitenplaatsen. Een voorbeeld hiervan is landgoed Clingendael in Wassenaar (Zuid-Holland), waar rijkscommissaris Arthur Seyss-Inquart zich vestigde en dat als bestuurlijk centrum voor de Duitse bezetter in Nederland diende.⁷⁰

Ook voor andere bezettingsdoeleinden bleken buitenplaatsen erg nuttig te zijn. Zo werden buitenplaatsen regelmatig gebruikt voor propaganda- en opleidingsdoeleinden. Kasteel Cannenburgh in Gelderland was bijvoorbeeld het toneel van een georganiseerd kamp voor Nederlandse journalisten, dat als doel had om de pers voor de nationaalsocialistische 'Weltanschauung' te winnen en onderlinge kameraadschap te bevorderen.⁷¹ Daarnaast werd in Huize Avegoor (Gelderland) tussen 1941 en 1944 een opleidingscentrum voor de Nederlandse tak van de SS gevestigd.⁷²

Figuur 2. Bezoek van NSB Leider Anton Mussert aan SS-opleidingskamp Avegoor in april 1942 (Beeldbank WO2- NIOD, Amsterdam).

Dat buitenplaatsen veel verschillende functies kenden tussen 1940-1945, blijkt daarnaast uit het feit dat ze door de Duitsers eveneens als kantoor, kostschool of ziekenhuis werden gebruikt.⁷³ Zo werd op landgoed Laag-Soeren in Gelderland een *SS-Erhohlungsheim* (herstellingsoord) gevestigd om verwondingen van militairen te behandelen.⁷⁴ Ook werden buitenplaatsen in gebruik genomen als vakantie/recreatieoord. Een voorbeeld hiervan is havezate de Klenske in Oosterhesselen (Drenthe), die in gebruik was gesteld als bordeel voor Duitse militairen.⁷⁵ Ten slotte werden ook veel buitenplaatsen zoals kasteel Nederhorst den Berg en kasteel Trompenburg (Noord-Holland) bezocht door Duitse militairen als toeristische bezienswaardigheid.⁷⁶

⁷⁰ Hoogeveen (2013), pp. 19-20.

⁷¹ Ronnes en Gietman (2020), p. 6.

⁷² Van der Meulen (2010), p. 24.

⁷³ Bakker (2010), p. 12; Van der Meulen (2010), p. 24.

⁷⁴ Timmerman (2020), p. 53.

⁷⁵ Bakker (2010), p. 13.

⁷⁶ Storms-Smeets (2020), p. 51.

Een volgend duister doel waarvoor buitenplaatsen dienden was als gevangenenkamp.⁷⁷ Eén van de vele voorbeelden hiervan is kasteel de Schaffelaar en huize de Biezen te Barneveld (Gelderland). Hier werden in het kader van ‘Plan Frederiks’ ruim 450 joden ondergebracht die van ‘maatschappelijk belang’ waren. Denk hierbij bijvoorbeeld aan kunstenaars, wetenschappers en joden die in de Eerste Wereldoorlog aan Duitse zijde hadden gevochten. Deze joden werden in eerste instantie vrijgesteld van deportatie, maar werden op 29 september 1943 alsnog naar Kamp Westerbork gedeporteerd.⁷⁸ Naast buitenplaatsen voor ‘prominente’ gevangenen, werden er ook kampen ingericht voor andersoortige gevangenen. Zo werd landgoed Oxerhof (Overijssel) ingericht als gevangenis voor niet-joodse politieke gevangenen, waarbij een cellenbarak werd ingericht voor het grote aantal arrestanten.⁷⁹ Op huize Avegoor werden joodse dwangarbeiders tewerk gesteld om een sporthal te bewerkstelligen.⁸⁰ Andere voorbeelden van buitenplaatsen waarop gevangenenkampen waren gevestigd worden besproken in hoofdstuk vier en vijf.

Figuur 3. Huize de Biezen in de Tweede Wereldoorlog (Beeldbank WO2-NIOD, Amsterdam).

Buitenplaatsen werden niet enkel gebruikt door het Duitse leger, maar ze functioneerden ook als plaatsen van verzet. Dit blijkt uit het feit dat er kunstschaten op buitenplaatsen werden ondergebracht. Hierbij zorgden de afgelegen ligging en de vele verborgen ruimtes van buitenplaatsen ervoor dat waardevolle kunst niet in handen kwam van de Duitsers. Zo werden onder kasteel Radboud in Medemblik (Noord-Holland) bergplaatsen ingericht voor het onderbrengen van stukken uit Nederlandse musea.⁸¹ Daarnaast werden er onderduikers ondergebracht op buitenplaatsen, waarbij het voorkwam dat er zowel Duitse militairen als onderduikers op hetzelfde adres leefden.⁸² Zo ontving nazi-kunsthandelaar Aloïs Miedl op kasteel Nijenrode in Breukelen (Utrecht) bijvoorbeeld enerzijds Herman Göring en Arthur Seyss-Inquart en herbergde hij anderzijds joodse vluchtelingen op het kasteel.⁸³

Gesteld kan worden dat buitenplaatsen in Nederland een belangrijke rol innemen als ‘dadererfgoed’. De swastikavlaggen die aan de kastelen hingen en de vele militaire functies die de geconfisqueerde buitenplaatsen hebben gehad, zorgden er in de Tweede Wereldoorlog zelfs voor dat deze plaatsen in zekere zin weer een vergelijkbare militaire rol vervulden als eeuwen geleden.⁸⁴

⁷⁷ Bakker (2011), p. 16.

⁷⁸ Van der Meulen (2010), pp. 23-24, 45; De Jong (1978), deel 8, pp. 709-711.

⁷⁹ Van Sabben (2020b), p. 35.

⁸⁰ Van der Meulen (2010), pp. 47-48; Hoozeveld (2020), p. 11.

⁸¹ Bakker (2010), p. 11; Bakker (2011), p. 15.

⁸² Hoozeveld (2013), p. 19.

⁸³ Van der Meulen (2010), p. 25.

⁸⁴ Ronnes en Gietman (2020), p. 6.

2.2 Materiële en immateriële oorlogsschade op Nederlandse buitenplaatsen

Door het veelvuldige gebruik van buitenplaatsen en het feit dat de monumentale waarde van buitenplaatsen vaak geen prioriteit had in de Tweede Wereldoorlog, liepen veel van deze plekken in de loop van de oorlog materiële schade op.⁸⁵ Zo werden op meerdere buitenplaatsen sloop- en bouwwerkzaamheden uitgevoerd ten behoeve van het versterken van hun verdedigingspositie of militaire doeleinden. Hierbij werden er tankgrachten aangelegd en werden stukken van landgoederen kaal gelegd ten behoeve van het schootsveld. Ook gingen veel parkaanleg en bosgebied verloren vanwege de aanleg van een verdedigingslinie die van Noorwegen tot aan Spanje liep, namelijk de *Atlantikwall*. Hierbij werden er zelfs enkele buitenplaatsen opgeblazen voor dit doeleinde.⁸⁶

Buiten het feit dat buitenplaatsen schade opliepen door het praktische gebruik ervan, werden veel Nederlandse buitenplaatsen beschadigd door bombardementen of beschietingen. Deze schade werd vaak doelbewust toegebracht, maar kon ook onbedoeld zijn. Zo werd er door de geallieerden gebombardeerd om Duitse troepen te verjagen, waardoor kastelen ‘per ongeluk’ getroffen werden door beschietingen.⁸⁷ Voornamelijk de intensieve oorlogsvoering in de periode vanaf augustus 1944 heeft een groot gevolg gehad voor de gebouwen en monumenten in de bezette gebieden, daar veel buitenplaatsen zwaar beschadigd of verwoest werden door bommen en kanonvuur. In deze korte periode werden meer buitenplaatsen beschadigd dan in alle voorgaande oorlogsjaren.⁸⁸

Figuur 4. Restanten van het door oorlogsgeweld vernietigde kasteel Doornenburg (BeeldbankWO2-NIOD, Amsterdam).

Naast de materiële schade die buitenplaatsen tijdens de oorlog hebben opgelopen, zijn ze ook vaak in immateriële zin beschadigd, aangezien zich veel traumatische gebeurtenissen hebben afgespeeld op buitenplaatsen in Nederland.⁸⁹ Dit trauma heeft ervoor gezorgd dat veel fysieke sporen van het gebruik van buitenplaatsen in de Tweede Wereldoorlog vaak bewust zijn uitgewist of verzwegen.⁹⁰ De immateriële schade die is berokkend tijdens de Tweede Wereldoorlog zal in de volgende hoofdstukken verder uitgediept worden en loopt als rode draad door deze scriptie.

⁸⁵ Van der Meulen (2010), p. 23.

⁸⁶ Hoogeveen (2013), pp. 19-20.

⁸⁷ Van der Meulen (2010), p. 23.

⁸⁸ Ronnes en Gietman (2020), p. 1; Gerards, Hollewijn en de Jong (2012), p. 7.

⁸⁹ Van der Meulen (2010), p. 3.

⁹⁰ Hoogeveen (2013), pp. 24-25.

2.3 Nederlandse aristocratie tijdens het nazibewind

Buitenplaatsen hadden zoals eerdergenoemd een grote aantrekkingskracht voor de Duitse bezetter.⁹¹ Hoewel veel buitenplaatsen door de Duitsers in gebruik zijn gesteld omdat ze reeds voor de oorlog leeg stonden,⁹² kwam het ook voor dat kastelen van eigenaren gevorderd werden en deze niet meer toegankelijk waren voor de bewoners.⁹³ Toch waren er niet alleen geconfisqueerde buitenplaatsen die symbool stonden voor de Duitse bezetter; er waren ook particulier bewoonde buitenplaatsen die na de oorlog verbonden waren aan een naziverleden.⁹⁴

Het is het moeilijk te zeggen op hoeveel buitenplaatsen in Nederland men sympathiseerde met rechtsextremistische ideologieën, aangezien slechts een klein deel van de Nederlandse edelen openlijk socialist of fascist was.⁹⁵ Wel is gebleken dat de Nederlandse elite vaker koos voor verzet dan voor collaboratie.⁹⁶ Toch zijn er, zeker in het begin van de bezetting, aristocraten geweest die waardering hadden voor het nieuwe Duitse regime.⁹⁷ Er waren dan ook verscheidene edelen die vrijwillig hebben meegewerkt aan nazipraktijken. Een voorbeeld van een edele die al voor de oorlog als nazi-sympathisant bekend stond, is kasteelheer Maximiliaan graaf De Marchant et d'Ansembourg. Tijdens de oorlog was het *Schwart graöfke* op zijn kasteel Amstenrade (Limburg) gastheer van diverse nationaalsocialistische manifestaties. Zo ontving hij in augustus 1940, tijdens de Limburgse NSB-volkstag, Anton Mussert op kasteel Amstenrade. Ook woonde de graaf in augustus 1942 op kasteel Hoensbroek de opening van een jeugdkamp van de Nederlandse Volksdienst bij en sprak hij in dezelfde maand op kasteel Amstenrade aanwezige partijen zoals de NSB, de SS, de Jeugdstorm, de *Hitlerjugend* en *Bund Deutscher Mädels* toe.⁹⁸

Figuur 5. Anton Mussert bezoekt Limburg. Naast hem in de auto zit graaf De Marchant et d'Ansembourg (Beeldbank WO2-NIOD, Amsterdam).

⁹¹ Ronnes en Gietman (2020), p. 5.

⁹² Ronnes en Gietman (2020), p. 6.

⁹³ Timmerman (2011), p. 83.

⁹⁴ Ronnes en Gietman (2020), p. 6.

⁹⁵ Ronnes en Gietman (2020), p. 3; Kuiper (2015a), p. 142.

⁹⁶ Ronnes en Gietman (2020), p. 9; Kuiper (2015b), p.17.

⁹⁷ Ronnes en Gietman (2020), p. 3.

⁹⁸ Ronnes en Gietman (2020), p. 6.

Naast de edelen die sympathie hadden voor het nazibewind, zijn er ook veel gevallen bekend van edelen die ‘omstander’ waren. Zo was de toezichthouder van havezate Oldengaerde in Drenthe (Christine Constance Hasselman-Wurfbain) enerzijds weduwe van een gefusilleerde verzetsstrijder, maar werd Oldengaerde anderzijds verhuurd aan huurders die verdacht werden van ‘intieme’ omgang met Duitse officieren. Daarnaast was het op Oldengaerde in het laatste oorlogsjaar een komen en gaan van Duitse soldaten. Mevrouw Hasselman moest dan ook hulpeloos toekijken hoe er rondom het huis bomen gekapt werden voor de aanleg van tankwallen en dat het huis aan het einde van de oorlog overvol was met Duitse soldaten.⁹⁹

Maar er zijn ook gevallen bekend van edelen die in meer of mindere mate verzet boden, waarbij ze bijvoorbeeld onderduikers op hun buitenplaatsen verborgen hielden. Niet zelden hielden zich, als gezegd, op hun buitenplaatsen tegelijkertijd ook Duitsers op. Zo verbleven op kasteel Heukelum (Gelderland) vijf onderduikers naast ongeveer 100 militairen. Een bijzonder onderduikverhaal is dat van Adolphine barones van Heeckeren, die woonde op kasteel Molecaten in Hattem (Gelderland). De barones en haar zoons waren nadrukkelijk antinazistisch en ze verborgen joodse onderduikers op het kasteel. Helaas werden de onderduikers uiteindelijk alsnog ontdekt, waarna ze naar Auschwitz gedeporteerd werden.¹⁰⁰

De Nederlandse aristocratie ging dus op verschillende manieren om met de Duitse bezetter. Hoewel historicus Allan Mitchell stelt dat de reacties van elites op het nazisme en de Holocaust zo diffuus is dat men zich kan afvragen of het onderwerp goed bestudeerd kan worden, valt op dat (anders dan in Duitsland) in Nederland edelen aanzienlijk vaker kozen voor verzet tegen de bezetter dan voor collaboratie.¹⁰¹ De waarschijnlijke hoofdreden hiervoor is de band die edelen hadden met het koningshuis en de vaderlandsliefde die ze hadden.¹⁰² Daarbij waren de edelen die voor het nationaalsocialisme hadden gekozen al voor 1940 in een maatschappelijk isolement terechtgekomen, waarbij ze zelfs in hun eigen sociale kringen op afkeuring konden rekenen.¹⁰³ Hanneke Ronnes en Conrad Gietman stellen dan ook dat we voor buitenplaatsen in Nederland elk verhaal van verraad en collaboratie kunnen inruilen voor meer verhalen van heldhaftig gedrag.¹⁰⁴

---

⁹⁹ Gietman en Ronnes (2020), pp. 7-8.

¹⁰⁰ Ronnes en Gietman (2020), pp. 8-9.

¹⁰¹ In Duitsland had het overgrote deel van de adel nationaalsocialistische voorkeuren en ze steunden Hitler's bewind nadrukkelijk. Dit laat zien dat de populariteit van het nazisme onder elite in Europa geen uniform fenomeen was, waarbij de reactie op het nazisme deels een gevolg was van de maatschappelijke positie waarin aristocraten zich bevonden; Mitchell (1980), p. 231; Kuiper (2015b), p. 17; Ronnes en Gietman (2020), p. 9.

¹⁰² Kuiper (2015a), p. 142; Ronnes en Gietman (2020), p. 9.

¹⁰³ Ronnes en Gietman (2020), p. 3.

¹⁰⁴ Ronnes en Gietman (2020), p. 9.

3. Gevangenenkampen in Nederland in de Tweede Wereldoorlog

Aangezien dit onderzoek betrekking heeft op gevangenenkampen op Nederlandse buitenplaatsen, is het belangrijk om te weten te komen wat de achterliggende motieven zijn geweest van gebeurtenissen op gevangenenkampen in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog. Om deze reden wordt in dit hoofdstuk besproken hoe de officiële concentratiekampen in Europa en Nederland zijn ontstaan, welke kenmerken deze kampen hadden en hoe het dagelijks leven op de kampen eruit zag. Deze informatie zal als leidraad genomen worden voor de casestudies van gevangenenkampen op buitenplaatsen.

3.1 Totstandkoming van kampen in de Tweede Wereldoorlog

Miljoenen mensen in Europa zijn omgekomen door systematische uitroeiing ten behoeve van de ‘demografische herstructurering’ van de nazisamenleving.¹⁰⁵ Concentratiekampen, vernietigingskampen en een uitgebreid systeem van gerechtelijke instellingen waren de instrumenten waarmee deze plannen tot uitvoering werden gebracht.¹⁰⁶ Het systeem van het nationaalsocialisme en concentratiekampen was ten tijde van de machtsovername door de nazi’s in Duitsland geen ‘uitgedacht’ concept, maar was het gevolg van een voortdurend proces van radicalisering.¹⁰⁷ In de jaren voorafgaand aan de Tweede Wereldoorlog was het vervolgen van joden door Duitse autoriteiten al iets waarvan veel verslag werd gedaan in de internationale media.¹⁰⁸ Zo werden er slechts maanden na Hitlers aantreden in 1933 in Duitsland al kampen ingericht voor politieke tegenstanders. Hierbij werden mensen zonder rechterlijke toetsing ‘preventief’ in gevangenschap genomen (ook wel *Schutzhaft* genoemd) door de *Sturmabteilungen* (SA) of de *Schutzstaffeln* (SS). De duizenden gevangenen werden onder andere ondergebracht in leegstaande fabrieksgebouwen, kazernes, afgelegen magazijnen en oude burchten. Deze zogenoemde kampementen waren provisorisch en behoorden samen met nog 160 andere gevangnissen tot de ‘wilde’ kampen.¹⁰⁹

Deze ‘wilde’ kampen kregen onder leiding van *Reichsführer-SS* Heinrich Himmler een georganiseerd karakter en maakten plaats voor zogenaamde *Konzentrationslager* (concentratiekampen), die volgens een vaste methodiek ingericht waren. Halverwege de jaren ‘30 veranderde de vervolgingspolitiek en werden er niet enkel meer politieke gevangenen opgesloten; er werden namelijk ook andere ‘ongewenste’ groepen mensen vervolgd, waaronder zogenaamde asocialen, homoseksuelen, criminelen, zigeuners, zwervers en joden.¹¹⁰ Deze ‘tegenstanders’ van het nazibewind werden door de nazisamenleving vaak *Untermenschen* genoemd, oftewel ‘minderwaardige mensen’.¹¹¹ Het uiteindelijke doel van het naziregime was dan ook om de bestaande nazisamenleving te zuiveren van deze ongewenste bevolkingsgroepen. Concentratiekampen werden hierbij gezien als een onderdeel van de oplossing van ‘het probleem van ongewenste groepen mensen’.¹¹²

---

¹⁰⁵ Hijink (2011), p. 23.

¹⁰⁶ Piper (1998), p. 371.

¹⁰⁷ Het ontstaan van antisemitisme gaat ver terug in de tijd, waarbij het zelfs teruggebracht kan worden naar de Grieks-Romeinse periode; Hijink (2011), p. 23; Dijkstra (1970), pp. 6, 11; Winston (1980), pp.15-26.

¹⁰⁸ Weinberg (1998), p. 480.

¹⁰⁹ Hijink (2011), p. 23.

¹¹⁰ Hijink (2011), p. 23; Kolen (2005), p. 265.

¹¹¹ Bosman, Jansen en Ridder (2010), p. 4.

¹¹² Berenbaum en Peck (1998), p. 423; Kolen (2005), p. 265.

Toen nazi-Duitsland in 1940 omringende Europese landen inviel zoals Frankrijk, België en Nederland, werden in deze landen ook dergelijke kampen ingericht. In deze kampen werden net als in Duitsland groepen ‘nuttig’ gemaakt door hen zware lichamelijke dwangarbeid te laten uitvoeren.¹¹³ Het officiële aantal kampementen bestond vanaf 1942 uit 22 hoofdkampen met 1200 daartoe behorende ‘bijkampen’ door Europa heen. Uiteindelijk ontstond een machtssysteem dat bijna heel Europa omvatte met meer dan 10.000 kampen van verschillende aard. Soorten kampementen waren onder andere: interneringskampen, werkkampen, werkverschaffingskampen, gijzelaarskampen, dwangarbeidskampen, detentiekampen, strafkampen, krijgsgevangenenkampen, politiegevangenenkampen en jodenkampen.¹¹⁴ Deze kampementen vielen onder de samenvattende term ‘concentratiekamp’.¹¹⁵ Hierbij nam het aantal concentratiekampen in Europa voortdurend toe tot de zomer van 1944, toen bepaalde gebieden waar kampen lagen door de *Wehrmacht* ontruimd werden.¹¹⁶

Kampen in Nederland

Met de Duitse bezetting en het vervolgen van grote groepen mensen ontstond er in korte tijd een groot tekort aan gevangenisruimte in Nederland. De oplossing hiervoor was het inrichten van gevangenenkampen. Deze kampen waren geen nieuw fenomeen; al voor de Duitse bezetting waren er in Nederland kampen van verschillende aard, zoals gevangenis en militaire complexen. Zo werden kamp Schoorl en kamp Amersfoort al voor de oorlog gebouwd als onderkomen voor gemobiliseerde Nederlandse militairen. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden deze bestaande kampen onderdeel van het netwerk van kampen die het Duitse ‘samenlevingsideaal’ moesten verwezenlijken.¹¹⁷

De Nederlandse kampen konden meerdere functies hebben die veranderden in de loop van de oorlog. Ze werden gebruikt voor de internering van politieke tegenstanders, ongewenste minderheden en krijgsgevangenen en maakten deel uit van de oorlogsindustrie.¹¹⁸ Hierbij had elk kamp onderscheidende karaktereigenschappen en had elk kamp een populatie van gevangenen met verschillende nationaliteiten en achtergronden.¹¹⁹

Nederlandse concentratiekampen vielen onder het beheer van de SS.¹²⁰ Naast het speciaal voor joden bestemde kamp Westerbork, heeft Nederland tijdens de bezetting vier officiële detentiekampen gehad die als ‘concentratiekamp’ aangemerkt kunnen worden; kamp Schoorl, Amersfoort, Ommen en Vught.¹²¹ De bekendste kampen waren Westerbork, Amersfoort en Vught en waren aangelegd onder leiding van het Rijkscommissariaat en *Höhere SS und Polizeiführer und Generalkommissar für das Sicherheitswesen* (leider van de SS) Hans Rauter.¹²² Kamp Amersfoort, Vught en Schoorl functioneerden als doorgangskampen en ressorteerden onder het bevel van de *Sicherheitspolizei (SP)* en de *Sicherheitsdienst (SD)*. Kamp Ommen was een werkkamp en Kamp Westerbork diende als doorgangskamp voor joden. De minder bekende kampen in Haaren en St. Michielsgestel dienden tenslotte als gijzelaarskampen.¹²³

¹¹³ Kolen (2005), p. 265.

¹¹⁴ Hijink (2011), pp. 23-24.

¹¹⁵ Dijkstra (1970), p. 46.

¹¹⁶ De Jong (1978), deel 8, p. 395.

¹¹⁷ Kolen (2005), p. 265; Hijink (2011), p. 24.

¹¹⁸ Hijink (2011), pp. 24-25.

¹¹⁹ Hijink (2011), p. 27; Bosman, Jansen en Ridder (2010), p. 2.

¹²⁰ Bosman, Ridder en Jansen (2010), p. 15.

¹²¹ De Jong (1978), deel 8, p. 579.

¹²² Kolen (2005), p. 265; Rijksgebouwendienst (1987), p. 3.

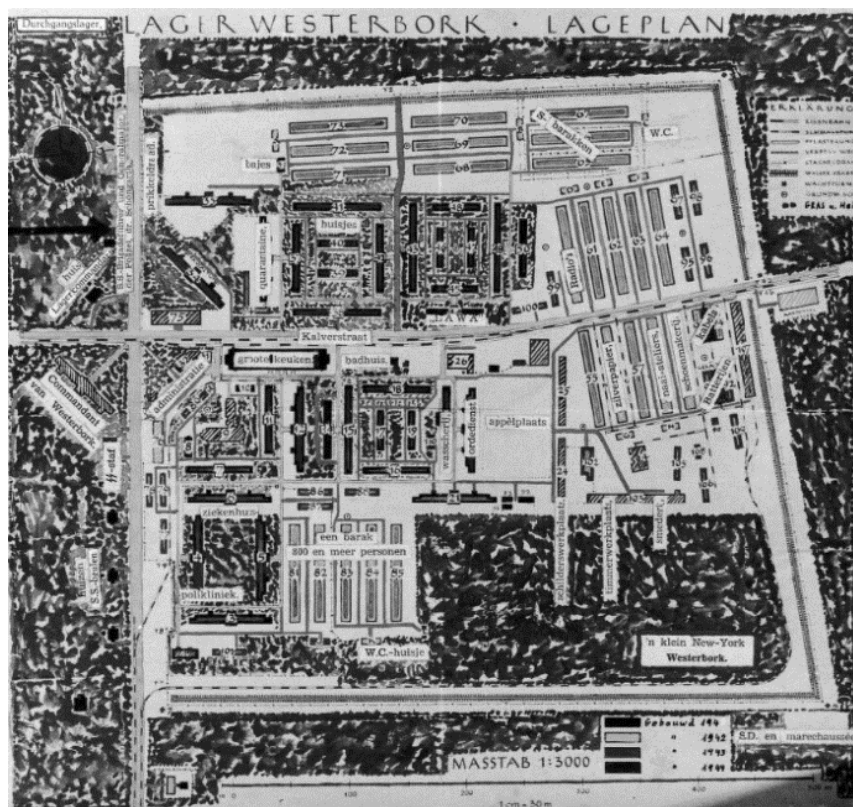
¹²³ Hijink (2011), pp. 24-25; De Jong (1978), deel 8 p. 579; Bosman, Jansen en Ridder (2010), pp. 11-13.

Naast de officiële kampementen in Nederland waren er ook veel ‘buitenkampen’.¹²⁴ Onder deze kampen bevonden zich kampen op Nederlandse buitenplaatsen waar mensen gevangen werden gehouden. Veel van deze kampementen zijn niet meer bekend en het juiste aantal kampen is tot op heden nog niet vastgesteld.¹²⁵ Hoeveel gevangenenkampen er op buitenplaatsen in Nederland geweest zijn en welke aard deze hadden, wordt besproken in hoofdstuk vier en vijf.

3.2 Algemene kenmerken van (concentratie)kampen

Hoewel elk concentratiekamp een eigen geschiedenis en een eigen karakter kende,¹²⁶ hadden de officiële Europese (concentratie)kampen een bepaalde systematiek waaraan ze voldeden.¹²⁷ Deze systematiek zal in grote lijnen worden beschreven, wetende dat er onderling variaties binnen deze kampen zijn aangebracht.

Allereerst maakten kampen het mogelijk om ongewenste mensen uit de nazimaatschappij te verwijderen en ruimtelijk te isoleren. Het zal dan ook geen verrassing zijn dat kampen voornamelijk in het tamelijk geïsoleerde, rurale landschap gesitueerd waren en (waar mogelijk) gecamoufleerd waren voor de buitenwereld.¹²⁸ Zo was kamp Westerbork bijvoorbeeld gevestigd in het heidelandschap in Drenthe.¹²⁹ Daarnaast waren kampen altijd gesitueerd in de nabijheid van spoorwegen, wegen en boerderijen.¹³⁰

Figuur 6. Plattegrond van kamp Westerbork, waarop de systematiek van het kamp en de afgelegen ligging met omliggend bosgebied goed zichtbaar is (Beeldbank WO2- NIOD, Amsterdam).

¹²⁴ Hijink (2011), p. 24.

¹²⁵ Dijkstra (1970), p. 46.

¹²⁶ De Jong (1978), deel 8, p. 394.

¹²⁷ Hijink (2011), p. 23.

¹²⁸ Kolen (2005), pp. 265-266; Horwitz (1998), p. 413; Dijkstra (1970), p. 83.

¹²⁹ Kolen (2005), p. 268.

¹³⁰ Raim (1998), p. 406.

De georganiseerde concentratiekampen hadden altijd drie regionen: het eigenlijke kamp met omringend prikkeldraad (vaak met een gracht), het terrein van de *Kommandatur* en de verblijven van de SS.¹³¹ De eigenlijke kampen waren gestructureerde terreinen en ze hadden als kenmerk dat ze omheind en bewaakt waren.¹³² Op deze terreinen bevonden zich barakken, gebouwen of tenten waar mensen gevangen werden gehouden. Aangezien straf door middel van werkverschaffing in de ogen van de nazi's het meest efficiënte 'opvoedingsmiddel' was voor de gevangenen, was in de officiële kampen vaak de leus '*Arbeit macht frei*' aangegeven op de toegangspoorten. Binnen de omheiningen van de kampen waren daarnaast meters hoge muren of hekken geplaatst die onder hoogspanning stonden en waarbij zich om de 50-100 meter een wachttoren bevond. Ook was daarbuiten vaak nog een laag prikkeldraad, barrières en sloten aangelegd. Alles in de kampen moest ordelijk ogen; de hoofdweg was omsloten door bomen, de barakken waren georganiseerd opgesteld en de gebouwen waren imposant.¹³³ Ds. J. van Raalte, die vanwege zijn weerstand richting de nazi-ideologie naar verschillende concentratiekampen was gedeporteerd, schrijft het volgende over zijn ervaringen met de organisatie van concentratiekampen:

*'De Duitschers staan er voor bekend, dat ze 'grondig' kunnen organiseren... Zoo grondig, dat men aan de praktische uitvoering, van wat georganiseerd werd, soms niet eens meer toe kwam.'*¹³⁴

De dominee bedoelt hiermee dat de organisatie van de kampen weliswaar erg 'Duits' en gestructureerd was, maar dat de gevangenen in de praktijk een chaotisch leven leidden waarbij ze aan hun lot werden overgelaten.¹³⁵

Het ordelijke uiterlijk van de concentratiekampen stond dus lijnrecht tegenover de gruwelijke werkelijkheid die zich in de kampen afspeelde. In de kampen waren veelal honderden tot duizenden mensen geconcentreerd op een relatief klein terrein. De onderkomens op deze kampen waren vaak niet berekend op zo veel mensen en er was weinig sanitair, elektriciteit en verwarming. Ook waren schoon drinkwater en riolering veelal afwezig in de kampen.¹³⁶ Medische voorzieningen waren weliswaar aanwezig, maar werden amper ingezet om zieke gevangenen te genezen.¹³⁷

Samenvattend vertoont de landelijke, bosrijke situering van de officiële kampen in Europa veel overeenkomsten met de landschappelijke situering van veel buitenplaatsen in Nederland. Ook gaven buitenplaatsen net zoals de officiële, georganiseerde kampementen mogelijkheid tot het onderbrengen van grotere groepen mensen en konden deze plaatsen omheind worden. Om deze reden veronderstel ik dat buitenplaatsen bij uitstek geschikt werden geacht om als geïmproviseerde 'buitenkampen' te dienen in de Tweede Wereldoorlog. Of de kampementen op buitenplaatsen eenzelfde systematiek vertonen als kampementen die er speciaal voor gebouwd zijn, zal blijken in hoofdstuk vier en vijf.

---

¹³¹ Dijkstra (1970), p. 83.

¹³² De Jong (1978), deel 8, p. 399; Bosman, Ridder en Jansen (2010), p. 2.

¹³³ De Jong (1978), deel 8, p. 399.

¹³⁴ Van Raalte (1945), p. 51.

¹³⁵ Van Raalte (1945), p. 51.

¹³⁶ Bosman, Ridder en Jansen (2010), p. 2.

¹³⁷ De Jong (1978), deel 8, p. 400.

3.3 (Over)leven in de kampen

Hoewel elk kamp anders functioneerde, werd het leven in gevangenenkampen grotendeels bepaald door eenzelfde soort routine.¹³⁸ Wanneer een gevangene aankwam in een kamp, werd hij ingeschreven in een ‘kampboek’. Deze boeken hielden bij welke gevangenen werden vrijgelaten, welke gevangenen doorgevoerd werden naar andere kampen en welke gevangenen stierven. Ook moesten gevangenen hun persoonlijke bezittingen bij aankomst in het kamp afgeven aan de bewaking.¹³⁹ Hierbij moesten ze hun kleding verwisselen voor uniformen; grof in elkaar gezette pakken die los om het lichaam vielen.¹⁴⁰

De dagelijkse routine in de kampen hield in dat gevangenen meermaals per dag op appèl moesten komen, waarbij ze zich moesten verzamelen in een open ruimte en zich moesten opstellen in kolonnes. Hierbij telden de bewakers het aantal gevangenen en moesten gevangenen op commando salueren en lichamelijke oefeningen doen. Een appèl duurde vaak meerdere uren en werd ook vaak ingesteld als straf.¹⁴¹ Daarnaast werden gevangenen in alle Nederlandse concentratiekampen tewerkgesteld op of vlakbij het kamp. Hierbij werkten de gevangenen in ploegen die elk een eigen taak hadden. Ook werden gevangenen gestraft of mishandeld als regels of bevelen niet werden opgevolgd, of als gevangenen probeerden te vluchten.¹⁴² In sommige Nederlandse concentratiekampen was er in de avonden ruimte voor zaken zoals toneel, muziek en cabaret. Zo had kamp Westerbork een cabaretgroep en was er onderwijs voor kinderen.¹⁴³ In kamp Schoorl was een ‘universiteit’ waar gevangenen konden studeren.¹⁴⁴

Figuur 7. Kamp Westerbork: Gevangenen zijn onderweg naar het werkappèl (Beeldbank WO2- NIOD, Amsterdam).

¹³⁸ Von Benda-Beckmann (2019), p. 275.

¹³⁹ Bosman, Ridder en Jansen (2010), p. 15.

¹⁴⁰ Van Raalte (1945), p. 14.

¹⁴¹ Bosman, Ridder en Jansen (2010), p. 15.

¹⁴² Bosman, Jansen en Ridder (2010), pp. 2, 16-17.

¹⁴³ Bosman, Ridder en Jansen (2010), p. 15; Wibaut-Guilonard (1995), p. 3; Mulder en Prinsen (1996), p. 7.

¹⁴⁴ Bosman, Ridder en Jansen (2010), p. 15.

De gevangenen werden ondergebracht in barakken die plaats hadden voor ongeveer 250-300 personen.¹⁴⁵ Vanwege het grote aantal mensen dat in de kampen verbleef, werden er vaak veel meer mensen in barakken ondergebracht dan deze aankonden; soms tot het dubbele aantal waar ze voor berekend waren. Barakken bestonden uit een of meerdere slaapzalen met bedden en veelal een aparte eetzaal en sanitaire ruimte. Gevangenen sliepen op houten planken die bedekt waren met stro en moesten daarbij vaak een deken delen met meerdere mensen.¹⁴⁶ Het eten dat gevangenen kregen was daarnaast schaars en slecht; in het gunstigste geval kreeg men 's ochtends brood uitgedeeld. In de middag kregen gevangenen vaak aardappelen en 's avonds was er wederom brood, nu met pap erbij. Voor zware lichamelijke arbeid kreeg men een extra portie brood uitgedeeld. Om te zorgen dat mensen ondanks het schaarse voedsel dat ze uitgedeeld kregen toch konden overleven, werden er in meerdere kampen in Nederland door het Rode Kruis voedselpakketten uitgedeeld aan gevangenen. Ook kregen sommige gevangenen van het thuisfront voedselpakketten toegestuurd.¹⁴⁷ Ondervoeding was dan ook een veel voorkomend probleem in de kampen.¹⁴⁸

Hoewel gebrek aan ruimte en voedsel vaak een groot probleem was in de kampen, zorgde het gebrek aan schoon water en hygiëne vaak voor nog grotere problemen. Vanwege de slechte voorzieningen in de kampen was het voor gevangenen namelijk onmogelijk om zichzelf te verzorgen. Dit resulteerde in uitbraken van infectieziektes zoals tuberculose en dysenterie. Ook hadden gevangenen last van luizen, schurft en eczeem. Daarnaast was er tijdens strenge winters gevaar voor onderkoeling en was er vaak geen tot weinig medische verzorging voor de gevangenen.¹⁴⁹ Professor in Europese geschiedenis Gordon J. Horwitz zegt over de omstandigheden in kampen het volgende:

*'Let there be no confusion: these places were repellent. They did have about them, quite literally, the sight and stench of death. The camps were a unique synthesis of sordid imaginings and very real exercise of man-made violence and force. They were places in which perfectly whole humans were being driven, held briefly between life and death before being beaten, or hung, or shot, or electrocuted on the wire, or gassed, then burned and blown through a chimney into the sky.'*¹⁵⁰

Hoewel de dagelijkse routine van gevangenenkampen op buitenplaatsen niet eenduidig georganiseerd was, bleek het leven ook voor deze gevangenen zwaar te zijn. Kort gezegd zorgden de gruwelijke omstandigheden waaronder gevangenen moesten leven in (alle soorten) kampen ervoor dat het 'leven' in een concentratiekamp neerkwam op overleven.¹⁵¹ Uiteindelijk zijn ongeveer driekwart van alle Nederlandse joden via concentratiekampen naar Duitsland vervoerd en vermoord.¹⁵² Hoe het dagelijkse leven van gevangenen op buitenplaatsen er uitzag, wordt besproken in hoofdstuk vijf.

---

¹⁴⁵ Dijkstra (1970), p. 86.

¹⁴⁶ Bosman, Jansen en Ridder (2010), pp. 2, 18; Raim (1998), p. 404.

¹⁴⁷ Dijkstra (1970), p. 87.

¹⁴⁸ Bosman, Jansen en Ridder (2010), p. 3.

¹⁴⁹ Bosman, Jansen en Ridder (2010), pp. 2, 18; Raim (1998), pp. 404- 405.

¹⁵⁰ Horwitz (1998), p. 410.

¹⁵¹ Bosman, Jansen en Ridder (2010), p. 15.

¹⁵² Bosman, Jansen en Ridder (2010), p. 4; Zucotti (1998), p. 493.

3.4 De kampen na de oorlog

Na de oorlog werden kampen door heel Europa vanwege hun traumatische geschiedenis in alle opzichten vermeden en verzwegen. In de eerste 25 jaar na de oorlog gingen ze dan ook volledig op in het rurale cultuurlandschap. Daarbij werden sommige kampen tijdens of direct na de bevrijding vernietigd. In sommige kampen werden zelfs alle zichtbare bewijzen van de massavernietiging uitgewist. Een voorbeeld hiervan is Treblinka in Duitsland, dat volledig werd uitgewist door de Duitsers zelf. De resten werden in opdracht van de SS ondergeploegd en het terrein werd beplant met dennen en in gebruik genomen als akkerland.¹⁵³

Naast het fysiek en mentaal uitwissen van deze plekken, kwam ook voor dat het landschap waarin voormalige kampen zich bevonden na de oorlog ‘gearcadiseerd’ werd. Hierbij werd de nare atmosfeer van de kampen onherkenbaar gemaakt en werd een aantrekkelijk, rustiek cultuurlandschap gecreëerd. Zo werd in Duitsland bijvoorbeeld aan landschapsarchitecten opdracht gegeven om nieuwe ontwerpen te maken voor de kampterreinen. Het idee hier achter was dat de arcadisch vormgegeven parken zouden leiden tot ‘gepaste bezinning’.¹⁵⁴

Toch ging in en rond de kampen het leven vaak ook gewoon door. Waar gebouwencomplexen wel gespaard bleven, werden deze vaak na de oorlog gebruikt voor andere functionele doeleinden.¹⁵⁵ Zij werden veelal gebruikt als interneringskampen voor NSB’ers, SS’ers en collaborateurs. Later werden de kampen gebruikt voor het onderbrengen van Indische Nederlanders en Molukse militairen.¹⁵⁶ Zo werden de complexen van Westerbork, Amersfoort en Vught na de oorlog gebruikt voor de huisvesting van gerepatrieerde families uit Indonesië en oud-KNIL militairen van Molukse afkomst.¹⁵⁷ Hierbij was er weinig besef van de historische waarde die de overgebleven objecten uit de kampen hadden, aangezien deze veelal geveild werden.¹⁵⁸ Zo werden barakken die niet meer bruikbaar waren bijvoorbeeld verkocht om dienst te doen als kerken, ontmoetingscentra of als opslagplaatsen.¹⁵⁹

Figuur 8. NSB-gevangenen in kamp Amersfoort in mei 1945 (Fotoarchief NIOD, nummer 61985).

¹⁵³ Kolen (2005), pp. 265-267.

¹⁵⁴ Kolen (2005), pp. 267-268.

¹⁵⁵ Kolen (2005), pp. 266-267.

¹⁵⁶ Hoogeveen (2013), p. 21.

¹⁵⁷ Kolen (2005), p. 267; Hijink (2011), pp. 156-157.

¹⁵⁸ Hijink (2009), p. 136.

¹⁵⁹ Kolen (2005), p. 267; Hijink (2011), pp. 156-157.

Vanaf de jaren 70 werd het verzwijgen van het verleden van de kampen en het gebruik voor andere doeleinden vervangen door een ‘herdenkingsoffensief’, wat deel uitmaakte van een bredere ontwikkeling waarbij de Holocaust langzaam maar zeker werd onderkend.¹⁶⁰ In heel Europa ontstonden monumenten om het gebrek aan aandacht in voorgaande jaren te compenseren. Ook kregen de Holocaust en de tragediën die zich in deze periode afgespeeld hebben aandacht in geschiedenisboeken en verschenen er documentaires en films waarin de Tweede Wereldoorlog centraal stond. Kampen werden opengesteld voor publiek en werden voorzien van musea en herinneringscentra, waarin het verleden van de kampen werd gepresenteerd. Hierbij werden verdwenen onderdelen (zoals verkochte barakken) gereconstrueerd en werden bestaande onderdelen geconserveerd.¹⁶¹

Hoewel het publiek steeds meer kennis kreeg van de gebeurtenissen die zich voorgedaan hadden op kampen, werden de kampen niet per definitie beter begrepen.¹⁶² Een belangrijke vraag die we onszelf moeten stellen, is wat precies de oorzaak is dat deze veelbetekenende plaatsen in de periode direct na de Tweede Wereldoorlog fysiek en mentaal verdwenen zijn. Allereerst werden deze plekken in die periode vaak gemeden door overlevenden vanwege het trauma. Zo werden in de eerste jaren na de oorlog gedenkplaatsen op kampen soms tegengehouden door joodse overlevenden omdat het simpelweg te confronterend was. Anderzijds werden deze plekken vanwege het schuldgevoel ook vaak gemeden door schuldigen en stille getuigen.¹⁶³ Het schaarse bewijs dat we wel hebben van daders is daarnaast vaak bewust vertekend, waarbij informatie is achtergehouden.¹⁶⁴ Dit geldt ook voor gevangenenkampen uit de Tweede Wereldoorlog, aangezien veel toenmalige kampen tegenwoordig niet meer bekend zijn omdat sporen ervan zijn gewist.¹⁶⁵ Het oorlogsverleden van de kampen werd dus door zowel slachtoffers alsook daders verdrongen door het mentaal en fysiek mijden van deze plekken.¹⁶⁶ Hoe er na de oorlog omgegaan is met gevangenenkampen op Nederlandse buitenplaatsen, wordt besproken in hoofdstuk vier en vijf.

---

¹⁶⁰ Kolen (2005), p. 267; Van Vree en Van der Laarse (2009), p. 11.

¹⁶¹ Kolen (2005), p. 267.

¹⁶² Kolen (2005), p. 267.

¹⁶³ Kolen (2005), p. 271.

¹⁶⁴ Hilberg (1998), p. 7.

¹⁶⁵ Dijkstra (1970), p. 46; Kolen (2005), pp. 265-267.

¹⁶⁶ Kolen (2005), p. 271.

4. Inventarisatie van gevangenenkampen op buitenplaatsen

Om een beeld te krijgen van het aantal gevangenenkampen uit de Tweede Wereldoorlog op Nederlandse buitenplaatsen, is een inventarisatie uitgevoerd. Tijdens de uitvoering van het onderzoek is gebleken dat er weinig bronmateriaal beschikbaar is over gevangenenkampen op Nederlandse buitenplaatsen. Tevens is archiefonderzoek naar gevangenenkampen op buitenplaatsen nog weinig uitgevoerd. Men zou elk archief van elke buitenplaats in Nederland moeten uitpluizen; iets dat binnen het huidige tijdsbestek niet uitvoerbaar is gebleken.¹⁶⁷ Het is daarom niet ondenkbaar dat toekomstig onderzoek nieuwe gevangenenkampen op buitenplaatsen aan het licht zal brengen. Dit doet echter niet af aan de relevantie van het huidige onderzoek, aangezien er tot op heden weinig bekend is over dit onderwerp binnen buitenplaatsenonderzoek. Om deze reden acht ik de uitkomsten van de huidige inventarisatie representatief voor casussen die in toekomstig onderzoek eventueel ontdekt zullen worden.

De gevangenenkampen op Nederlandse buitenplaatsen die het onderzoek heeft opgeleverd zijn gepresenteerd in een catalogus, die is opgenomen in bijlage I. In dit hoofdstuk zullen de resultaten van de inventarisatie uiteen worden gezet, waarna er in de slotbeschouwing dieper wordt ingegaan op de betekenis van deze resultaten. Hierin worden de resultaten van de inventarisatie en de casestudies vergeleken met de officiële concentratiekampen en worden de uitkomsten onderworpen aan verdere reflectie.¹⁶⁸ Aan de hand van de inventarisatie zijn de volgende resultaten naar voren gekomen.

4.1 Verspreiding van de gevangenenkampen op buitenplaatsen in Nederland

In totaal zijn er 27 gevangenenkampen op buitenplaatsen in Nederland bekend. Deze kampen zijn aangeduid op onderstaande topografische kaart (figuur negen).

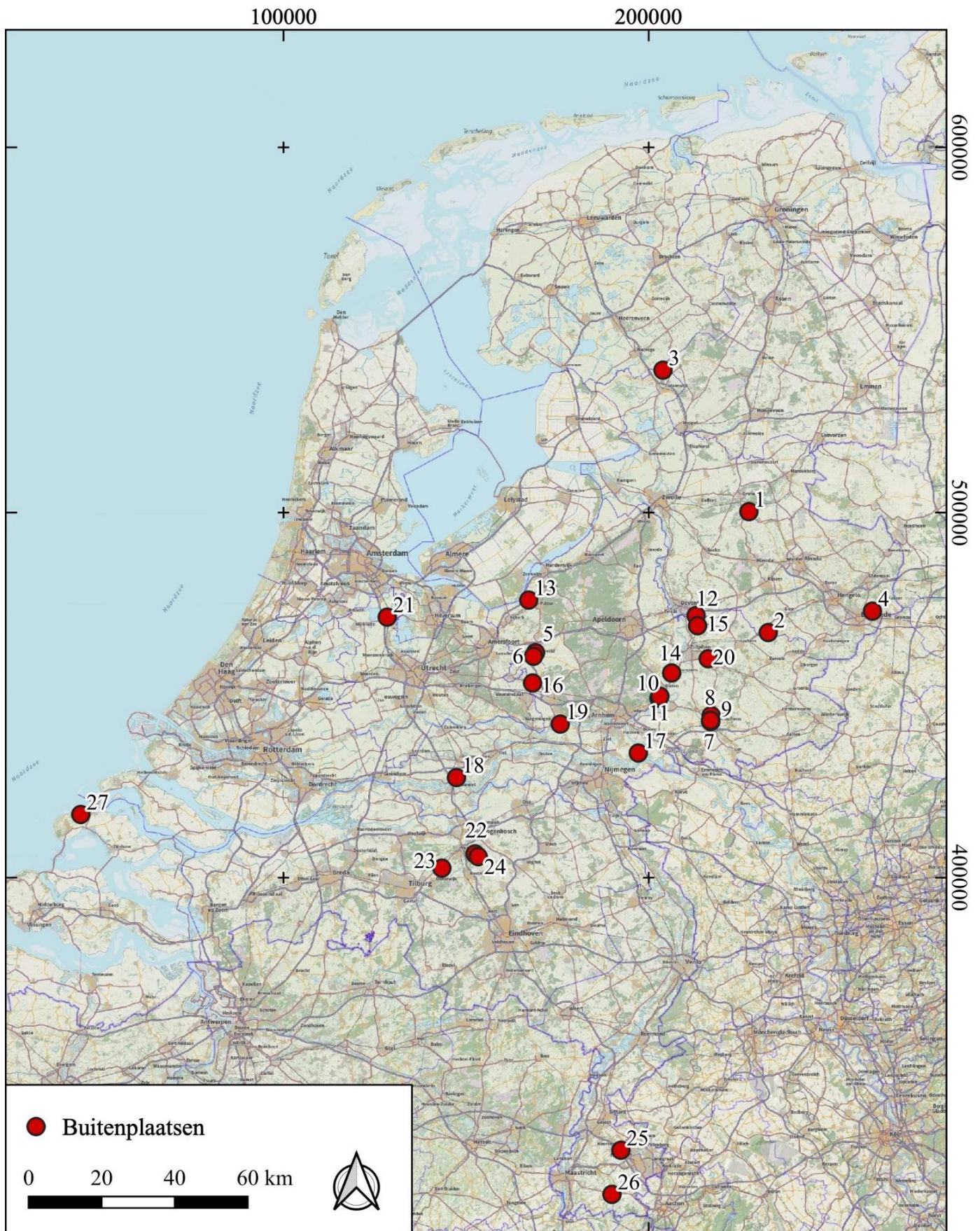
Wanneer de landelijke spreiding van de gevangenenkampen op buitenplaatsen beschouwd wordt, valt op dat deze spreiding niet in overeenstemming is met de landelijke spreiding van andere gevangenenkampen in Nederland. Gevangenenkampen die niet op buitenplaatsen lagen verspreiden zich namelijk over elke provincie in Nederland, terwijl het merendeel van gevangenenkampen op buitenplaatsen zich in Oost-Nederland bevindt.¹⁶⁹ Hierbij ligt 59% van de kampen op buitenplaatsen in de provincie Gelderland. In de provincies Drenthe, Friesland, Groningen, Noord-Holland, Zuid-Holland en Flevoland zijn geen aanwijzingen gevonden voor gevangenenkampen op buitenplaatsen. Hoe de landelijke spreiding van gevangenenkampen op buitenplaatsen in Nederland zich verhoudt tot de landelijke spreiding van de andere gevangenenkampen in Nederland, wordt nader besproken in de slotbeschouwing.

---

¹⁶⁷ Tevens waren alle Nederlandse archieven van april tot en met juni 2020 gesloten vanwege de Covid-19 crisis, waardoor het onmogelijk was om archieven fysiek te bezoeken. Een groot gedeelte van het onderzoek is daarom gebaseerd op materiaal dat archieven online beschikbaar hebben gesteld.

¹⁶⁸ Met 'officiële concentratiekampen' wordt in dit onderzoek de vijf grote Nederlandse concentratiekampen bedoeld, die in hoofdstuk drie van deze scriptie besproken zijn.

¹⁶⁹ Voor deze volledigheid van deze vergelijking zijn de gevangenenkampen op buitenplaatsen niet enkel vergeleken met de landelijke spreiding van de vijf officiële Nederlandse concentratiekampen, maar zijn alle bekende Nederlandse gevangenenkampen (zoals gevangnissen en andere buitenkampen) meegenomen in de vergelijking; Netwerk Oorlogsbronnen (2020); NIOD (2020).

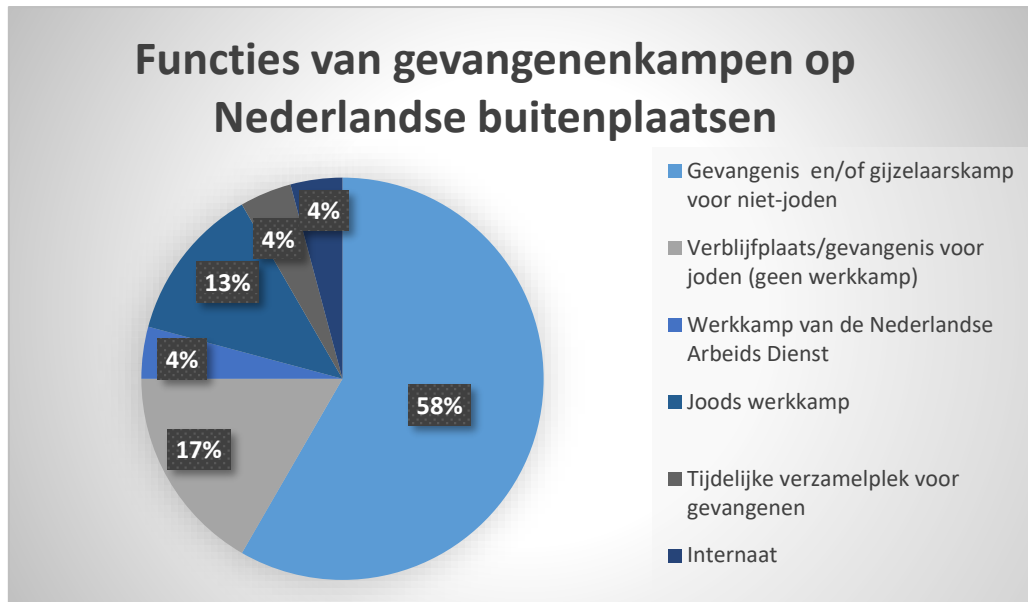

Figuur 9. Verspreiding van gevangenkampen uit de Tweede Wereldoorlog op buitenplaatsen in Nederland.

4.2 Functies van de gevangenenkampen op buitenplaatsen

De verschillende soorten gevangenenkampen zoals gedefinieerd in het begrippenkader, kunnen voor Nederlandse buitenplaatsen in zeven hoofdcategorieën ingedeeld worden.¹⁷⁰ Deze categorieën zijn gepresenteerd in figuur tien.

Figuur 10. De onderlinge verdeling van de verschillende soorten gevangenenkampen op Nederlandse buitenplaatsen. Huize Westerflier, Moermond en Waardenburg zijn niet in de selectie opgenomen, daar deze niet eenduidig binnen één categorie opgenomen konden worden. Tevens is concentratiekamp Erika niet meegenomen in deze meting, daar het landgoed reeds voor de oorlog niet meer onder het eigendom van kasteel Eerde viel.

Opvallend is dat de drie grootste categorieën gevangenen of gijzelaarskampen betreffen waarin de politiediensten mensen gevangenhiielden (in totaal 75%).¹⁷¹ Slechts een klein deel van de buitenplaatsen is ingericht als werkkamp (17%).¹⁷² Het merendeel van de gevangenenkampen op buitenplaatsen had dan ook een eenzijdige functie als gevangenis, waarbij men niet werd tewerkgesteld.

Een volgend opmerkelijk punt is dat meerdere buitenplaatsen naast gevangenenkampen andere hoofdfuncties hadden. Zo had huize Avegoor een hoofdfunctie als opleidingscentrum voor de Nederlandse SS en functioneerde het tevens enige tijd als joods werkkamp. Ook kasteel Eerde hield enerzijds Russische gevangenen vast, maar was in hoofdzaak een kostschool.

Officiële concentratiekampen in Nederland hadden een duidelijke hoofdfunctie als gevangenenkamp en hadden daarnaast vaak meerdere functies waarbij gevangenen tewerkgesteld werden.¹⁷³ Het blijkt daarom dat gevangenen op buitenplaatsen anders zijn ingericht dan de officiële concentratiekampen. Hoe de functies van de officiële concentratiekampen zich verhouden tot de functies van gevangenenkampen op buitenplaatsen, wordt nader besproken in de slotbeschouwing.

¹⁷⁰ De soorten kampementen zoals eerder gedefinieerd zijn: concentratiekampen, bewarings- en verblijfskampen, doorgangskampen, gijzelaarskampen, interneringskampen, krijgsgevangenenkampen, strafkampen, vernietigingskampen en werkkampen; NIOD (2020).

¹⁷¹ Dit percentage is berekend door de volgende categorieën samen te voegen; 'gevangenis en/of gijzelaarskamp voor niet-joden' en 'verblijfplaats/gevangenis voor joden'.

¹⁷² Dit percentage is berekend door de volgende categorieën samen te voegen; 'werkkamp van NAD' en 'Joods werkkamp'.

¹⁷³ Hijink (2011), pp. 23-25.

4.3 Landschappelijke situering van de gevangenenkampen op buitenplaatsen in Nederland

Aan de hand van de catalogus is de landschappelijke ligging van de buitenplaatsen waarop gevangenenkampen gevestigd waren inzichtelijk gemaakt (zie figuur elf). Voor dit overzicht is gebruik gemaakt van de topografische kaart van 1940, zodat de toenmalige landschappelijke situering zo precies mogelijk benaderd kan worden.¹⁷⁴ De drie criteria die zijn gebruikt voor het overzicht zijn ‘landelijk gebied’, ‘bosrijk gebied’ en ‘spoorlijn/station nabij’. Reden hiervoor is het eerdergenoemde patroon dat officiële concentratiekampen zich vrijwel altijd in landelijk- en bosrijk gebied bevonden in de nabijheid van een station/spoor.¹⁷⁵ Voor het criterium ‘landelijk gebied’ is beschouwd of de buitenplaats zich in 1940 in buitengebied bevond dat niet in directe verbinding stond met een grotere woonplaats. Onder het criterium ‘bosrijk gebied’ wordt verstaan dat de directe omgeving van de buitenplaats in 1940 omringd was door bosgebied. Ten slotte houdt het criterium ‘spoorlijn nabij’ in dat er in 1940 een spoorlijn of station op loopafstand van de buitenplaats lag (maximaal vijf km).

Landschappelijke situering			
Buitenplaats	Landelijk gebied	Bosrijk gebied	Spoorlijn/station nabij?
Kasteel Eerde	ja	ja	spoorlijn
Huis Westerflier	ja	ja	station
Landgoed De Eese	ja	ja	spoorlijn
Kasteel De Schaffelaar	nee	ja	station
Huize De Biezen	ja	ja	onbekend
Villa Bouchina	nee	nee	stoomtram/ spoorlijn
Huis de Kruisberg	ja	ja	stoomtram/ spoorlijn
Villa Ruimzicht	nee	ja	station
Kasteel Avegoor	ja	ja	stoomtram/ spoorlijn
Villa Irene	nee	nee	stoomtram/ spoorlijn
Landgoed De Oxerhof	ja	ja	spoorlijn
Kasteel de Vanenburg	ja	ja	station
Kasteel groot engelenburg	ja	ja	station
Kasteel 't Joppe	ja	ja	station
Villa De Hoge Boekel	ja	ja	station
Kasteel Bruinhorst	ja	nee	station
Landgoed Waardenburg	ja	ja	station
Kasteel Doornenburg	nee	nee	stoomtram/ spoorlijn
Landgoed Belmonte	nee	ja	n.v.t.
Villa Buitenzorg	ja	ja	tramhalte
Kasteel Loenersloot	nee	ja	station
Kasteel De Grote ruwenberg	nee	nee	stoomtram/ spoorlijn
Grootseminarie Haaren	ja	ja	station
Kleinseminarie Beekvliet	nee	nee	stoomtram/ spoorlijn
Kasteel Hoensbroek	nee	nee	spoorlijn nabij
Kasteel Neuborg	ja	ja	spoorlijn nabij
Slot Moermond	ja	ja	n.v.t.

Figuur 11. Overzicht van de landschappelijke situering van de buitenplaatsen waarop gevangenenkampen waren gevestigd.

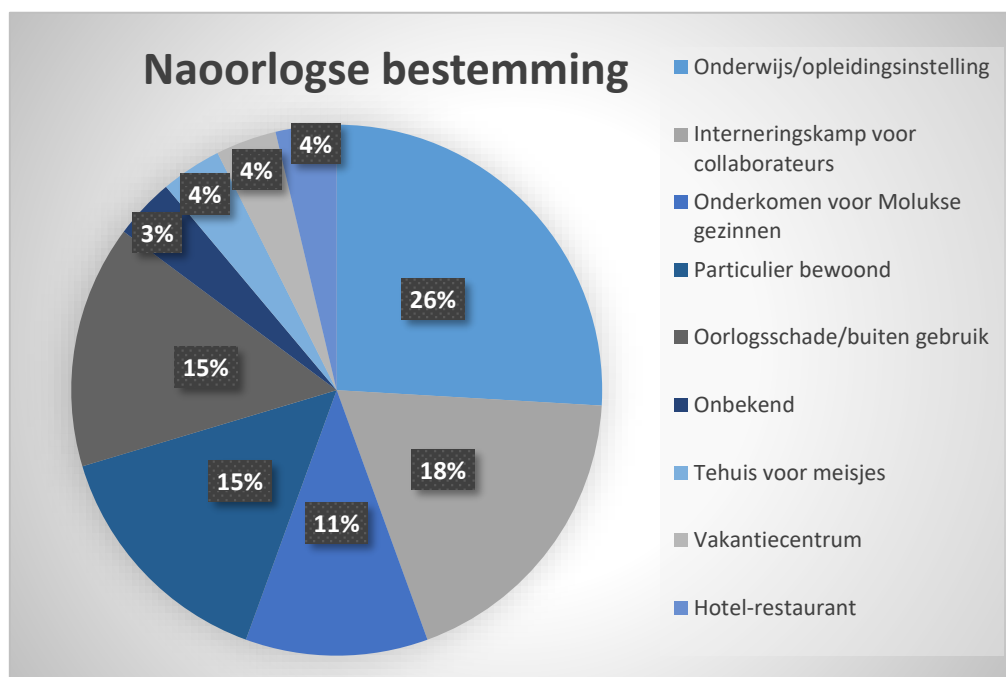
Aan de hand van figuur elf kan geconcludeerd worden dat de landschappelijke situering van de gevangenenkampen op buitenplaatsen veelal eenzelfde landschappelijk patroon volgt als de landschappelijke ligging van officiële concentratiekampen. Dat wil zeggen dat het merendeel van de gevangenenkampen zich in landelijk, bosrijk gebied bevond dat niet direct in verbinding stond met grotere woonplaatsen. Daarnaast valt op dat bijna alle gevangenenkampen op buitenplaatsen zich nabij een spoorweg en/of treinstation bevonden. Aan de hand van dit overzicht is echter niet duidelijk geworden op welke manier gevangenen werden ondergebracht en hoe de buitenplaatsen ruimtelijk opgebouwd waren. Voornoemde zal verduidelijkt worden aan de hand van de casestudies in hoofdstuk vijf.

¹⁷⁴ Topotijdreis (2020).

¹⁷⁵ Kolen (2005), pp. 265-266; Raim (1998), p. 406.

4.4 Bestemming van de gevangenenkampen direct na de oorlog

Wanneer de bestemming van gevangenenkampen op buitenplaatsen direct na de oorlog beschouwd wordt, vallen meerdere zaken op. Allereerst is een groot deel van de gevangenenkampen op buitenplaatsen direct na de oorlog gebruikt als interneringskamp voor personen die van collaboratie verdacht werden of als onderkomen voor gerepatrieerde Molukse gezinnen (29%).¹⁷⁶ Deze ontwikkeling is in overeenstemming met de manier waarop veel officiële concentratiekampen in de periode direct na de Tweede Wereldoorlog werden ingericht.¹⁷⁷ Een andere veelvoorkomende naoorlogse bestemming van gevangenenkampen, blijkt onderwijsinstelling te zijn (26%). Daarnaast blijkt dat een deel van de buitenplaatsen na de oorlog weer in particulier bezit is gekomen.¹⁷⁸ Ten slotte is een deel van de buitenplaatsen door de oorlog verwoest of heeft oorlogsschade opgelopen, waardoor deze buitenplaatsen buiten gebruik zijn geraakt.

Figuur 12. Overzicht van de naoorlogse bestemmingen van gevangenenkampen op Nederlandse buitenplaatsen. De naoorlogse bestemming van concentratiekamp Erika is niet meegenomen in deze beschouwing, daar het landgoed reeds voor de oorlog enige tijd niet meer onder het eigendom van kasteel Eerde viel.

In het volgende hoofdstuk wordt ingegaan op een drietal casestudies, waarin de verschillende kenmerken van gevangenenkampen op buitenplaatsen nader uiteengezet zullen worden. Hierbij wordt besproken hoe deze kampen ruimtelijk waren ingericht en welke aanpassingen er werden gedaan om de buitenplaatsen als kampen te laten functioneren. Daarnaast wordt het dagelijks leven op de kampen besproken en wordt beschouwd hoe de betreffende kampen op buitenplaatsen na de Tweede Wereldoorlog zijn ingericht. Ten slotte wordt besproken hoe er tegenwoordig wordt omgegaan met de herinnering aan de gevangenenkampen op buitenplaatsen.

¹⁷⁶ Dit percentage is berekend door de volgende categorieën samen te voegen; ‘interneringskamp voor collaborateurs’ en ‘onderkomen voor Molukse gezinnen’.

¹⁷⁷ Veel officiële concentratiekampen werden, zoals genoemd, na de Tweede Wereldoorlog ingericht als bewarings- en verblijfskampen voor gedetineerden of als verzamelkampen voor het onderbrengen van vreemdelingen die zich in Nederland bevonden. Hierbij werden gerepatrieerde gezinnen uit Indonesië en oud-KNIL-militairen van Molukse afkomst ondergebracht in de kampen; Hijink (2011), pp. 156-157.

¹⁷⁸ De categorie ‘particulier bewoond’ is in deze beschouwing alsook in de catalogus niet nader gespecificeerd, omdat deze informatie niet relevant is voor de vraagstelling van dit onderzoek.

5. Casestudies

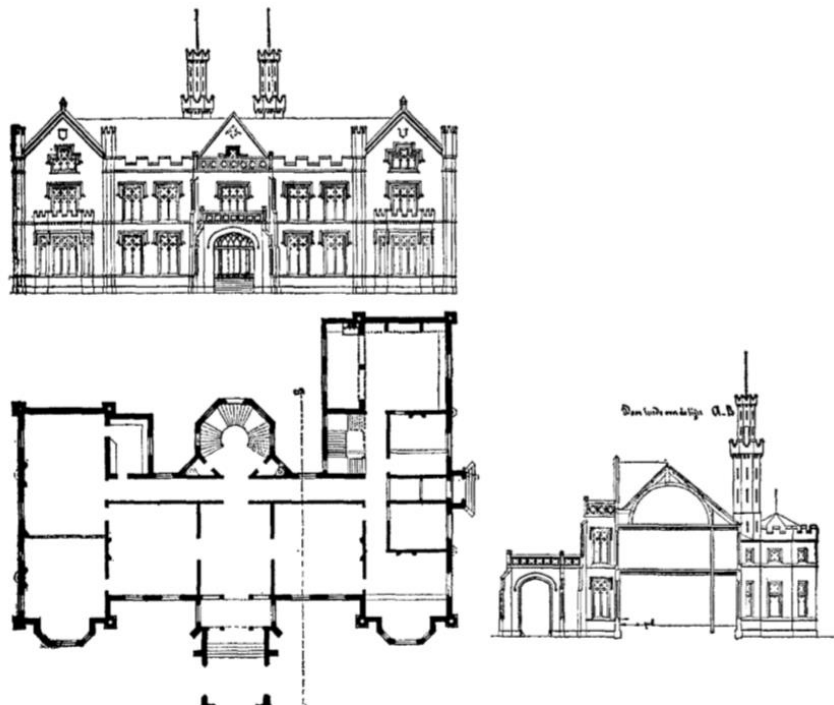
Om de vraagstelling van dit onderzoek zo duidelijk mogelijk te kunnen beantwoorden, is er gekozen om drie casestudies te onderzoeken waarvan relatief veel informatie beschikbaar is over de periode van de Tweede Wereldoorlog. Daarnaast is ervoor omwille van de breedte van het onderzoek gekozen om verschillende soorten kampen te onderzoeken, namelijk een interneringskamp voor joden, een werkkamp voor joden en een SD-gevangenis voor niet-joodse politieke gevangenen.

5.1 Kasteel de Schaffelaar

Historie van kasteel de Schaffelaar

Aan de rand van Barneveld in Gelderland bevindt zich kasteel de Schaffelaar.¹⁷⁹ De Schaffelaar is gesitueerd in de Gelderse Vallei en bevindt zich tussen de Utrechtse Heuvelrug, het Gooi en de Veluwe. Het landgoed beslaat in totaal 90 hectare.¹⁸⁰

Nadat eerdere huizen meermaals zijn afgebrand, werd in opdracht van familie Van Zuylen van Nievelt in 1840 begonnen met het ontwerp van een nieuw huis op het landgoed door architect A. van Veggel. Dit ontwerp is in 1852 gerealiseerd toen het huidige kasteel in neogotische stijl gebouwd werd.¹⁸¹ Hierbij veranderde de situering van het woonhuis van de oude 'koeweide' naar een plek dichter in de buurt van Barneveld, op het zuidelijke deel van het landgoed.¹⁸² In het ontwerp van het kasteel zijn elementen zoals hoektorens, balustraden, kanteellijsten en spitsboogvormige vensters toegevoegd. Ook het interieur werd in dezelfde stijl ontworpen. De plattegrond van het huis is asymmetrisch, waarbij de hal zich centraal in het huis bevindt.¹⁸³

Figuur 13. Het ontwerp van kasteel de Schaffelaar voor de bouw van het huis in 1852 (Van Der Wijck 1968, p. 92).

¹⁷⁹ Da Silva en Stam (1989), p. 87.

¹⁸⁰ Dragt (1992), p. 97.

¹⁸¹ Dragt (1992), p. 102; Dessing en Holwerda (2012), p. 123; Van der Wijck (1968), p. 92.

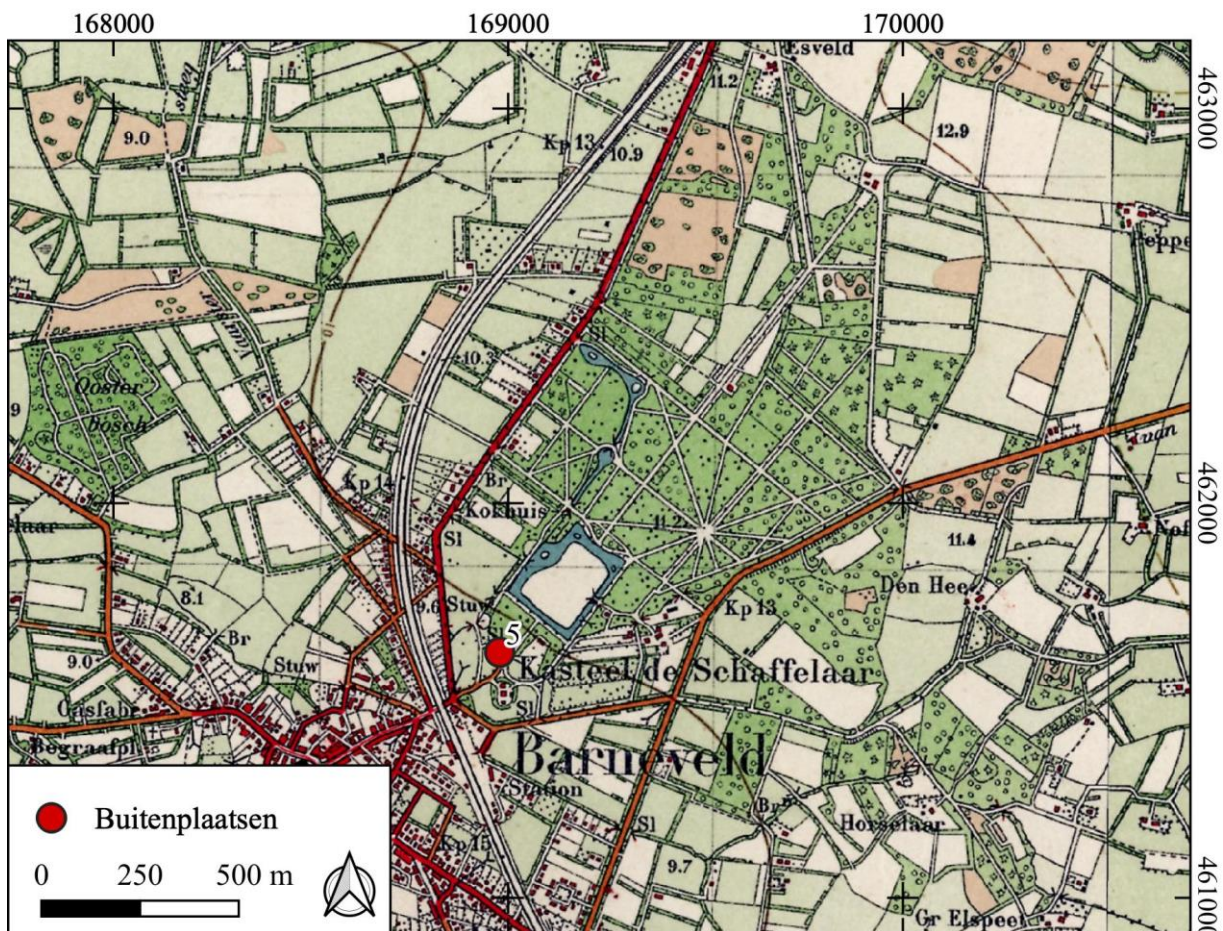
¹⁸² Dragt (1992), p. 102.

¹⁸³ Dragt (1992), p. 103; Dessing en Holwerda (2012), p. 123.

Het landschap rond kasteel de Schaffelaar wordt gekenmerkt door een afwisseling van lagere natte gronden en hogere droge gronden.¹⁸⁴ Op het landgoed zelf bevinden zich akkercomplexen en weidegronden die afgewisseld worden door heide en bossen. Daarnaast is op het landgoed een recht lanenstelsel en een sterrebos aangelegd.¹⁸⁵ Het park rondom het huis heeft een geometrische opzet, waarbij tevens een landschapsstijl te herkennen is.¹⁸⁶ Op het landgoed bevinden zich meerdere gebouwen, namelijk het kasteel, een grafeiland, een boerderij, een koetshuis en een theehuis. Dit is later aangevuld met een orangerie ten noordoosten van het kasteel en een schuur, maar deze zijn tussen 1950 en 1975 weer afgebroken.¹⁸⁷

In de jaren voorafgaand aan de Tweede Wereldoorlog was de Schaffelaar eigendom van baron van Nagell, oud-burgemeester van Barneveld. In deze periode diende het kasteel als kindertehuis en was het al enige tijd niet meer particulier bewoond.¹⁸⁸

Figuur 14. Uitsnede van de topografische kaart van 1940, waarop de landschappelijke situering van het landgoed de Schaffelaar (nr. 5) zichtbaar is (naar Topotijdreis 2020).

¹⁸⁴ Dragt (1992), p. 97.

¹⁸⁵ Dragt (1992), p. 97.

¹⁸⁶ Dessing en Holwerda (2012), p. 123.

¹⁸⁷ Dragt (1992), p. 105.

¹⁸⁸ De Munnick (2014), p. 69; *De standaard* (12-12-1935).

Kasteel Schaffelaar in de Tweede Wereldoorlog

Het ontstaan van de ‘Barneveldgroep’

Van de 55.000 Nederlandse joden die de oorlog overleefden, behoorden 700 tot de zogenaamde ‘Barneveldgroep’ die in kasteel de Schaffelaar (en later door ruimtegebrek tevens in het nabijgelegen huize de Biezen) verbleven ten tijde van de Tweede Wereldoorlog. Deze groep ontstond door de ‘lijst-Frederiks’ en de ‘lijst-Van Dam’; opgesteld door twee secretarissen-generaal in 1942. De lijsten ontstonden in de zomer van dat jaar, toen in Nederland de ‘*Endlösung*’ ingezet werd door middel van deportaties naar Auschwitz (Polen). Hierop wendden enkele vooraanstaande Nederlandse joden zich tot de secretaris-generaal van binnenlandse zaken (K.J. Frederiks) met de vraag of hij ze vrij kon stellen van de ‘*Arbeitseinsatz*’.¹⁸⁹ De omstreden secretaris-generaal onderhield in die periode enerzijds het contact met de Duitse ‘toezichhouders’ en vond joden ‘andersoortig’. Anderzijds wilde Frederiks het centrale Nederlandse gezag blijven representeren en vond hij dat joden nog altijd Nederlanders waren, waardoor ze in zijn ogen onder zijn bescherming vielen.¹⁹⁰ Hij besloot dan ook om mee te werken aan het verzoek van de groep joden.

Frederiks voerde zijn plan uit door slim in te spelen op de rivaliteit tussen twee hooggeplaatste nazi’s in Nederland; de fel antisemitische *Höhere SS und Polizeiführer* Hans Rauter en *Generalkommissar zur besonderen Verwendung* Fritz Schmidt.¹⁹¹ Frederiks had reeds in 1941 aan Rauter gesteld dat hij onmiddellijk zijn functie zou neerleggen als Nederlandse joden gedeporteerd zouden worden.¹⁹² Daar Frederiks in die periode de verantwoording had over de gemeentelijke instanties zoals vervoersbedrijven en gemeentepolitie, waren de Duitsers bang dat er ambtelijke onrust zou komen als Frederiks zou aftreden. Aangezien deze onrust de *Endlösung* in gevaar kon brengen, gaf Schmidt in de zomer van 1942 toestemming voor Frederiks’ verzoek tot vrijstelling van vijf ‘voor hem bekende joden’.¹⁹³ Hier tegenover stond dat Frederiks niet protesteerde toen de rest van joods Nederland gedeporteerd werd. Daarnaast gedoogde hij dat alle onder hem behorende rijks- en gemeentelijke instanties medewerking aan deze deportaties verleenden.¹⁹⁴

In de daaropvolgende periode breidde Frederiks de groep joden die op de vrijstellingslijst stonden op een gewiekste manier uit. Enige tijd later vond hij tevens secretaris-generaal Van Dam bereid om een dergelijke lijst op te stellen; de lijst-Van Dam.¹⁹⁵ Hoewel de controversiële Van Dam pro-Duits was, had hij geen sympathie voor de NSB en sprak hij zich uit tegen het antisemitische beleid.¹⁹⁶ Daarnaast had hij als hoogleraar in Amsterdam veel relaties in het joodse milieu en wilde hij daarom helpen met het veiligstellen van joden voor deportatie. Dat de Duitsers de overige joodse bevolking zouden deporteren naar het oosten, beschouwde Van Dam overigens als begrijpelijk.¹⁹⁷

De vraag om op de lijsten geplaatst te worden was groot. Men hoefde hier niet voor te betalen, maar een belangrijke eis voor de toelating was dat men een ‘verdienstelijk joods Nederlander’ was. Deze term bleek flexibel te zijn, aangezien er ook joden op de lijst stonden die niet aan dit criterium voldeden. Het hebben van de juiste connecties en geluk speelden dus een grote rol bij

¹⁸⁹ De Munnick (2014), p. 67.

¹⁹⁰ Romijn (2006), p. 22; De Jong (1975), deel 6, p. 286.

¹⁹¹ De Munnick (2014), p. 67.

¹⁹² De Jong (1975), deel 6, p. 286.; De Munnick (2014), p. 67.

¹⁹³ De Munnick (2014), p. 67; Presser (1985), p. 440.

¹⁹⁴ De Jong (1975), deel 6, p. 287.

¹⁹⁵ De Munnick (2014), p. 68.

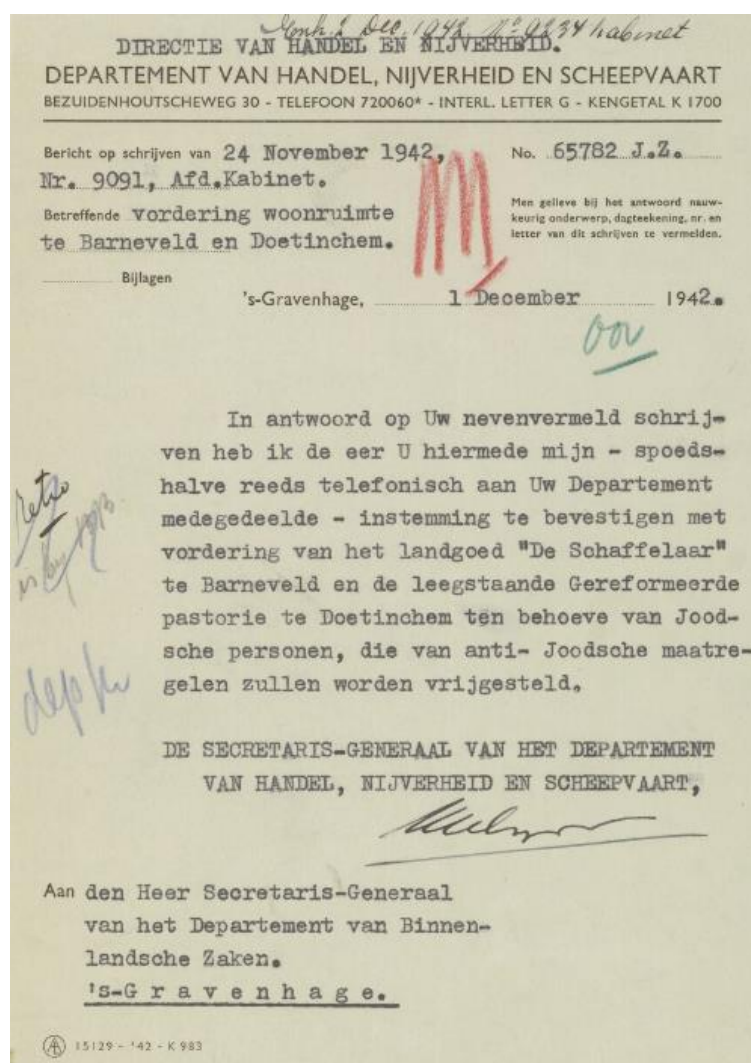
¹⁹⁶ De Jong (1974), pp. 118, 340; De Jong deel (1972), p. 129.

¹⁹⁷ De Jong (1975), deel 6, p. 286.

de toelating op de lijst. Toch was het merendeel van de joden op de lijsten een vooraanstaande groep, waaronder zich intellectuelen, juristen, musici, hoogleraren en andere prominenten bevonden.¹⁹⁸

De joden die op de lijsten geplaatst werden kregen een verklaring toegestuurd waarin commissaris-generaal Schmidt bevestigde dat men niet op transport hoefde of tewerkgesteld werd in een buitenlands kamp. Daarnaast mochten ze aanvankelijk op hun eigen adres blijven wonen.¹⁹⁹ De positie van de joden verslechterde echter snel. Rond eind 1942 werden meerdere joden die op één van de lijsten stonden opgepakt en naar kamp Westerbork gestuurd. Hierop volgend ging Schmidt akkoord dat 'zijn' beschermde joden gezamenlijk ondergebracht werden in kasteel de Schaffelaar, die werd gevorderd door de staat om de groep onder te brengen. Hoewel veel van de joden twijfelden om er vrijwillig heen te gaan, zijn de meesten uiteindelijk toch naar de Schaffelaar afgereisd.²⁰⁰

Figuur 15. Brief aan de secretaris-generaal over de vordering van Kasteel de Schaffelaar ten behoeve van het onderbrengen van joodse personen die 'vrijgesteld zijn van anti-joodsche maatregelen' (NIOD, toegangsnr. 101b, inv. nr. 152).

¹⁹⁸ De Munnick (2014), p. 68.

¹⁹⁹ De Munnick (2014), p. 69.

²⁰⁰ De Munnick (2014), p. 69; Archief NIOD, toegangsnr. 101b, inv. nr. 152.

Joodse 'tehuizen' de Schaffelaar en de Biezen

Ten tijde van de vordering van de Schaffelaar was het kasteel niet meer permanent bewoond en verkeerde het in bouwvallige staat. De toren van het kasteel stond op instorten en het gebouw stond volledig leeg. Daarnaast waren er geen moderne stookvoorzieningen en op de bovenverdieping was geen waterleiding. Het hele gebouw had slechts twee toiletten. In opdracht van het Ministerie van Binnenlandse Zaken werd het kasteel daarom verbouwd en voor een grote groep mensen geschikt gemaakt.²⁰¹ Dit werd gefinancierd door joods kapitaal, vaak zelfs door kapitaal dat de 'Barneveldse' joden persoonlijk ingebracht hadden. Er werd sanitair aangelegd, er werden slaapzalen ingericht en de zalen op de begane grond werden gemeubileerd met inboedels van joden zelf. Zo werden er tapijten, stoelen, kabinetten en schilderijen meegebracht en werd er een bibliotheek samengesteld van boeken die de bewoners ingebracht hadden. Ook was er een kinderkamer, een postlokaal, verschillende conversatiezalen en een schoenmakerswerkplaats.²⁰² De kelder van het kasteel diende als eetzaal.²⁰³ Daarnaast was er geen afrastering op het kasteel, waardoor de Barnevelders (in de woorden van verslaggevers Oeke Hoogendijk en Xandra Schutte) 'enigszins een illusie van vrijheid konden koesteren.'²⁰⁴ Dit alles werd gezien als een groot privilege, aangezien men het in andere kampen vele malen minder goed had.²⁰⁵

Toen het kasteel zelf te vol werd, werden er op het terrein van de Schaffelaar twee barakken gebouwd; een woonbarak en een ziekenbarak.²⁰⁶ Nadat er opnieuw ruimtegebrek ontstond, werd vanaf februari 1943 de twee kilometer verderop gelegen villa de Biezen in gebruik genomen voor het onderbrengen van joden.²⁰⁷ In tegenstelling tot burgemeester J. Westrik van de gemeente Barneveld, was burgemeester T. Van Dierendonck van gemeente Ede (waarin huize de Biezen lag) Duitsgezind en antisemitisch. Hierop verlegde Frederiks de gemeentegrenzen dusdanig dat de Biezen in de gemeente Barneveld kwam te liggen, zodat ook de Biezen als joodse 'oase' kon dienen.²⁰⁸

Figuur 16. Kasteel de Schaffelaar in de Tweede Wereldoorlog. Rechts achter zijn de barakken zichtbaar (Beeldbank WO2-NIOD, Amsterdam).

²⁰¹ De Munnick (2014), pp. 69-70; Archief NIOD, toegangsnummer 101b, inv. nr. 218, folio 7-8.

²⁰² De Munnick (2014), p. 70.

²⁰³ *Algemeen Dagblad* (26-09-1987).

²⁰⁴ *De Groene Amsterdammer* (13-05-1998); De Munnick (2014), p. 70.

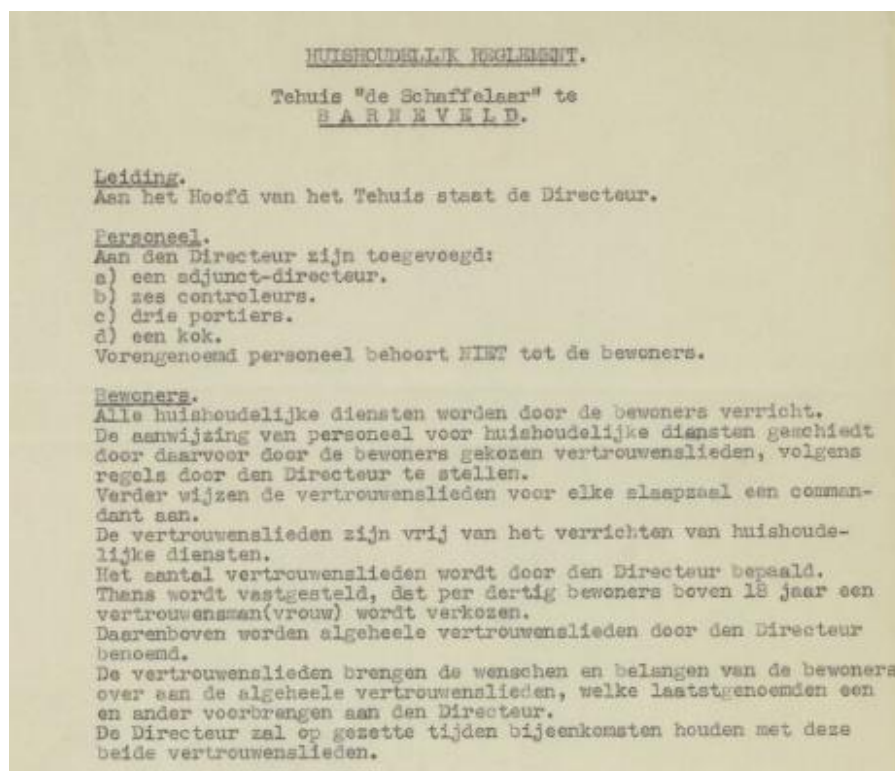
²⁰⁵ De Munnick (2014), p. 70.

²⁰⁶ De Munnick (2014), p. 70.

²⁰⁷ De Munnick (2014), p. 70.

²⁰⁸ Presser (1985), p. 440.

In september 1943 woonden er 675 mensen op het kasteel en in de villa. De dagelijkse leiding werd niet uitgevoerd door de Duitsers, maar viel onder de verantwoording van directeur majoor E. Wolhuis, gevolgd door een adjunct-directeur en negen controleurs. Hoewel niemand van deze leiding anti-joods was, waren er in het kasteel en de villa veel regels waaraan men zich moest houden.²⁰⁹ Wolhuis maakte een 'Huishoudelijk Reglement', waarbij hij commissies instelde. De bewoners hadden zelf zitting in deze commissies, die varieerden van voedingscommissies tot onderwijs- en ontspanningscommissies. Ook het huishoudelijke werk moesten bewoners zelf uitvoeren.²¹⁰ Werkzaamheden bestonden voor de vrouwen uit huishoudelijke arbeid voor het hele kamp en de mannen moesten schoonmaakwerkzaamheden verrichten.²¹¹ Tijdens het verrichten van deze werkzaamheden ontstonden regelmatig strubbelingen tussen de joden en de leiding van het kasteel, aangezien een groot deel van de bevolking in hun voorgaande leven geen huishoudelijke werkzaamheden uit had hoeven voeren.²¹²

Figuur 17. Uitsnede van een deel van het huishoudelijk reglement van kasteel de Schaffelaar (NIOD, toegangsnr. 101b, inv. nr. 220, folio 4).

Binnen de gemeenschap van de Schaffelaar waren verschillende joodse groeperingen, waaronder orthodoxe, protestantse en liberale joden. De verschillende geloofsovertuigingen zorgden voor 'religieus onbegrip' en onderlinge groepscheiding. Deze groepsvorming en het feit dat men continu bij elkaar op de lip zat resulteerden regelmatig in een gespannen sfeer. Daarnaast was er een 'scheiding' tussen de inwoners van de Schaffelaar en de Biezen. Buiten het feit dat de bewoners van de gebouwen amper contact hadden met elkaar, keek een gedeelte van de inwoners van de Schaffelaar namelijk neer op de inwoners van de Biezen. Reden hiervoor was dat de inwoners van de Biezen volgens hen 'de eenvoudigen van geest' waren ten opzichte van 'de dure' bewoners van de Schaffelaar.²¹³

²⁰⁹ De Munnick (2014), p. 70.

²¹⁰ De Munnick (2014), p. 71.

²¹¹ Da Silva en Stam (1989), p. 87.

²¹² De Munnick (2014), p. 71.

²¹³ De Munnick (2014), pp. 72-73.

Ondanks dat de bewoners onderling enige frictie hadden, waren de omstandigheden in beide huizen relatief gunstig.²¹⁴ Er was in Barneveld geen gebrek aan materieel, men hoefde er niet hard te werken en er was in de verloop van hun verblijf een joodse gemeenschap van cultureel hoog niveau ontstaan.²¹⁵ Men mocht godsdiensten houden, correspondentie uitwisselen met de buitenwereld en eens per week bezoek ontvangen. Ook mochten de joden het dorp in voor inkopen en was het eten relatief goed.²¹⁶

Naast de basale levensbehoeften was er veel ruimte voor ontwikkeling en ontspanning.²¹⁷ Zo mocht men wandelingen maken op het landgoed van het kasteel en mocht er groente verbouwd worden in de tuin van de Biezen.²¹⁸ Kinderen mochten in het bos spelen, bouwden hier hutten en haalden regelmatig kattenkwaad uit.²¹⁹ Ook hadden de Barnevelders een eigen kapper, een schoenmaker en een eigen luchtbeschermingsploeg die in geval van luchtaanvallen wist hoe ze moesten handelen.²²⁰ Daarnaast werden er door de kampbewoners lezingen en cursussen gegeven en was er voor kinderen een school.²²¹ Beide joodse tehuizen hadden kleuter-, lager en middelbaar onderwijs, waarbij de klassen klein waren en het vakkenpakket uitgebreid was. Ook voor mensen die geen school meer hadden was er genoeg te doen. Zo hielden juristen en medici vakbijeenkomsten, gaven leden van orkesten concerten en was er een toneelclub. Daarnaast werden er voordrachten over kunst, scheikunde en joodse wetenschappen gegeven en werden er verschillende cursussen gegeven zoals Hebreeuws, Latijn, Spaans en biologie. Onderstaand een stuk uit de in het kasteel opgevoerde ‘Schaffelaar-revue’, waarin men cynisch vertelt over het dagelijks leven en de gemeenschap van de Schaffelaar.²²²

*‘Het leven hier is in het klein,
Meen ik, hetzelfde wat ’t ook zou zijn
Als gij, bij eigen huis en haard,
Zover het kan, uzelf nog waant.
Gijzelf was dan uw personeel
En ergerde U overveel
Omdat U telkens uit moest gaan,
Om ergens in een rij te staan
Voor jam of kaas of koek of brood;
Ook dan zoudt gij moeten leven
Als d’overheid had voorgeschreven.
En of dat ‘order’ heet of ‘wet’
Er dient ten strengste opgelet.
Ook zoudt gij hebben moeten leren
Dat er daar zijn, die controleren
Uw dagelijks doen en laten
Uw brieven schrijven en uw prenten.
En dat gij maar niet heen mocht gaan,
Waarheen te gaan u aan zou staan.’²²³*

²¹⁴ Archief NIOD, toegangsnr. 250b, inv. nr. 71, folio 1.

²¹⁵ De Jong (1978), deel 8, p. 710; De Munnick (2014), p. 70.

²¹⁶ De Munnick (2014), p. 70; Archief NIOD, toegangsnr. 250b, inv. nr. 71, folio 1.

²¹⁷ De Munnick (2014), p. 71.

²¹⁸ De Munnick (2014), p. 70; Archief NIOD, toegangsnr. 250b, inv. nr. 71, folio 1.

²¹⁹ Archief NIOD, toegangsnr. 250b, inv. nr. 71, folio 5-9.

²²⁰ De Munnick (2014), p. 71.

²²¹ Archief NIOD, toegangsnr. 250b, inv. nr. 71, folio 1.

²²² De Munnick (2014), p. 71.

²²³ Archief NIOD, toegangsnr. 250b, inv. nr. 76, folio 1.

Het moge duidelijk zijn dat Barnevelders privileges kenden ten opzichte van joden die in de rest van Nederland vervolgd werden. Hoewel ook de Barneveldgroep beroofd was van hun voormalige leven, ze zich aan strenge regels moesten houden en geen privacy hadden, waren hun leefomstandigheden beter dan die van veel onderduikers of mensen die in de concentratiekampen verbleven.²²⁴ Het feit dat joden die aanvankelijk in kamp Westerbork zaten en later in de Schaffelaar werden ondergebracht erg dankbaar waren voor alle luxe die hen hier geboden werd, getuigt van de bevoorrechte positie van de Barnevelders.²²⁵ Naar eigen zeggen waren de bewoners van de Schaffelaar en de Biezen dan ook geen ‘zielige’ groep gevangenen, maar waren ze ‘een gezonde troep’.²²⁶ In het algemeen werd de sfeer op de Schaffelaar en de Biezen dus als positief gezien en werd het verblijf beoordeeld als ‘een heel beste logeerpartij’.²²⁷

Toch werden de vrijheden van de Barneveldgroep langzaamaan ingeperkt en was angst een bepalende factor in het dagelijks leven.²²⁸ Zo mochten de bewoners van beide huizen vanaf juni 1943 alleen nog bezoek ontvangen van joden. Ook de bewegingsvrijheid werd steeds minder; vanaf eind september datzelfde jaar mochten de bewoners overdag en ‘s avonds niet meer zonder begeleiding van de Duitsers de gebouwen uit.²²⁹ De angst om gedeporteerd te worden naar één van de officiële kampen was dan ook groot. Deze angst werd werkelijkheid toen Schmidt in juni 1943 door (waarschijnlijke) zelfmoord dood aangetroffen werd. Rauter (die al meerdere keren had gepoogd om de Barnevelders te deporteren) zag hierop zijn kans schoon en op 29 september 1943 viel de *Ordnungspolizei* de Schaffelaar en de Biezen binnen.²³⁰ Ondanks protesten van de commandant, de burgemeester van Barneveld en secretarissen-generaal Frederiks en Van Dam werd de Barneveldgroep naar kamp Westerbork overgebracht.²³¹ Hierbij ontsnapten van de 680 gevangenen nog 22 mensen tussen vertrek uit Barneveld en aankomst in Westerbork.²³²

Eenmaal in kamp Westerbork aangekomen verbleven de Barnevelders in barakken die ook wel de ‘Berliner barakken’ genoemd werden. Deze barakken bestonden uit een entree, twee grote zalen en aan het einde van de barakken waslokalen.²³³ In de slaapzalen stonden tussen de 70 en 90 stapelbedden van driehoog tegen elkaar aan.²³⁴ Aangezien er ongeveer 400-500 personen per barak ondergebracht waren, bleken de voorzieningen in het kamp niet berekend op dit grote aantal mensen.²³⁵ De leefomstandigheden in kamp Westerbork waren dan ook veel slechter dan het leven op het kasteel. Dat ook de overige kampbewoners in Westerbork op de hoogte waren van de uitzonderingspositie van de Barneveldgroep, blijkt uit een ooggetuigenverslag van Ph. Mechanicus. Mechanicus was al enige tijd geïnterneerd in kamp Westerbork en vertelt cynisch over de aankomst van de Barnevelders aldaar: ‘*Een vuile beestenstal om van te kotsen; met één slag tot dezelfde paupers verlaagd als het ‘profanum vulgus’, dat geen bijzondere verdiensten kon doen gelden en rechtstreeks uit zijn huizen was gesleurd en in de modder gestoten.*’²³⁶

---

²²⁴ De Munnick (2014), p. 75.

²²⁵ De Munnick (2014), p. 75.

²²⁶ Archief NIOD, toegangsnr. 250b, inv. nr. 71, folio 5-7.

²²⁷ De Munnick (2014), p. 74.

²²⁸ Presser (1985), p. 443; Da Silva en Stam (1989), p. 87.

²²⁹ Presser (1985), p. 443.

²³⁰ De Munnick (2014), pp. 76-77.

²³¹ De Jong (1978), deel 8, pp. 704, 711.

²³² De Jong (1978), deel 8, p. 711.

²³³ Wijfjes (1991), pp. 16, 27; Archief Herinneringscentrum Kamp Westerbork, Hooghalen, inv. nr. 5333/ standplaatsnummer Bo 4-2-121, ‘Plattegrond, aanzichten en doorsnede van barak 56 Schattenberg, 1959’.

²³⁴ Wijfjes (1991), pp. 40-41.

²³⁵ Mond. med. B. Kortholt; Archief Herinneringscentrum Kamp Westerbork, Hooghalen, inv. nr. 0020-059/standplaatsnummer Do 15, ‘Lagerbefehl 49, 3 september 1943’; Archief Herinneringscentrum Kamp Westerbork, Hooghalen, inv. nr. 5494-15/standplaatsnummer Do 449, ‘Verslag van oud-kampgevangene J. Slager’

²³⁶ Presser (1985), p. 446; Mechanicus (1964), p. 175.

De Barneveldse joden verbleven in kamp Westerbork tot 4 september 1944, waarna ze gedeporteerd zijn naar concentratiekamp Theresienstadt in Tsjechië.²³⁷ Hoewel aan Frederiks en Van Dam aanvankelijk was toegezegd dat de joden die ze beschermden in Nederland zouden blijven en vrijgesteld waren van deportatie, was de bezetter in werkelijkheid geen moment van plan om zich aan die afspraak te houden.²³⁸ Er bestaat geen twijfel dat al rond het einde van 1942 de Duitsers het voornemen hadden om de Barnevelders naar Theresienstadt te deporteren.²³⁹ Uiteindelijk maakten de meesten van hen de bevrijding door de Russen in het voorjaar van 1945 mee.²⁴⁰

Figuur 18. Op 29 september 1943 worden de Barneveldse joden per trein naar concentratiekamp Westerbork overgebracht (Beeldbank WO2- NIOD, Amsterdam).

Het kamp en de bewoners na de bevrijding

De Barneveldgroep na de Tweede Wereldoorlog

Anders dan vrijwel alle andere joden die in handen van de Duitsers waren gekomen, overleefden bijna alle Barneveldse joden de oorlog. Waarom zij wel en andere joden niet?²⁴¹ Dit had voornamelijk te maken met de voorkeurspositie waarin ze (zowel in Barneveld als in de andere kampen) verkeerden. Na de oorlog werd dit hen verweten. Reden hiervoor was dat de Barneveldgroep volgens critici meededen aan de ‘klassenscheiding’, aangezien ze behoorden tot de ‘joodse bourgeoisie’ en daarmee zichzelf boven de minder bevoorrechte joden plaatsten.²⁴² Hoewel de Barnevelders wisten dat ze hun overleven te danken hadden aan het feit dat ze op de lijst geplaatst waren, verdedigden ze hun keuze door te benadrukken dat het niet fout was om bescherming te zoeken; toentertijd kon immers niemand zich permitteren om een keuze te maken als men wilde overleven.²⁴³ Toch ontwikkelden veel van de overlevenden na de oorlog een schuldgevoel en zwegen velen van hen over hun ‘bevoorrechte’ positie in de Tweede Wereldoorlog.²⁴⁴

²³⁷ De Munnick (2014), pp. 76-77.

²³⁸ De Jong (1975), deel 6, p. 288.

²³⁹ De Jong (1975), deel 6, p. 285.

²⁴⁰ Da Silva en Stam (1989), p. 87.

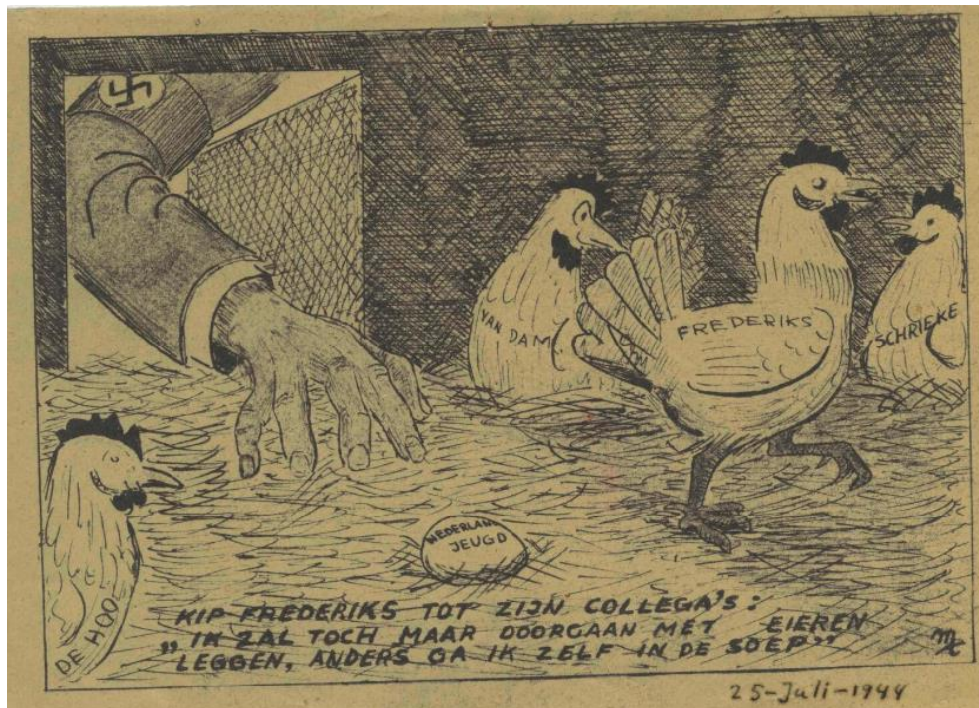
²⁴¹ Presser (1985), p. 447.

²⁴² De Munnick (2014), pp. 77-78; Presser (1985), p. 447.

²⁴³ De Munnick (2014), pp. 77-78.

²⁴⁴ De Groene Amsterdammer (1998).

Wat betreft Frederiks en Van Dam; de overlevende Barneveldgroep was hen na de oorlog erg dankbaar.²⁴⁵ Toch bleek deze dankbaarheid niet voor iedereen te gelden, aangezien Frederiks na de oorlog ‘ongevraagd eervol ontslag’ verleend werd; iets dat hij zelf bijna erger vond dan een daadwerkelijke veroordeling.²⁴⁶ Ook Van Dam werd uit zijn functie als secretaris-generaal ‘geschorst’; hetgeen in die periode bij alle nog in Nederland in functie zijnde ‘foute’ functionarissen gebeurde.²⁴⁷ Het werd de secretarissen-generaal onder andere verweten dat ze allerlei Duitse orders hadden uitgevoerd en op hun post waren gebleven.²⁴⁸ Daarnaast vonden critici dat Frederiks en Van Dam de klassenscheiding onderkenden door de keuze om slechts een willekeurig ‘uitverkoren volkje’ van een zekere ondergang te redden, en daarmee de rest van de joodse bevolking aan zijn lot over te laten.²⁴⁹

Figuur 19. Spotprent over Frederiks en Van Dam, vervaardigd in juli 1944 (Beeldbank WO2- NIOD, Amsterdam).

De Schaffelaar na de Tweede Wereldoorlog

Na de deportatie van de joden naar Westerbork werden in de Schaffelaar oorlogsinvaliden opgevangen. In de periode na de oorlog werd het barakkenkamp van de Schaffelaar in gebruik gesteld voor de opvang van Zuid-Molukkers. Na het vertrek maakte de Stafschool Bescherming Bevolking nog een aantal jaren gebruik van de barakken. Eind jaren 60 was het huis in uitgewoonde staat en werd het verlaten.²⁵⁰ Hierop plande baronesse van Nagell herstelwerkzaamheden voor het kasteel en landgoed. Deze plannen werden uiteindelijk verworpen, waarna er werd overwogen om het kasteel te slopen.²⁵¹ De ondergang van het kasteel en landgoed werd definitief voorkomen toen in 1967 het merendeel van het landgoed onder het beheer van stichting Het Geldersch Landschap kwam te vallen. Hierna is het landgoed opengesteld als recreatiegebied. In 1968 kwam het kasteel zelf in het bezit van de gemeente Barneveld. Ook de vijf hectare grond die direct aan het huis grensde is in deze periode in het

²⁴⁵ Presser (1985), p. 447.

²⁴⁶ *Algemeen Dagblad* (26-09-1987); De Jong (1988), p. 396.

²⁴⁷ De Jong (1981), p. 1016.

²⁴⁸ *Algemeen Dagblad* (26-09-1987); De Jong (1988), p. 396.

²⁴⁹ Presser (1985), pp. 440, 447; De Munnick (1985), p. 68.

²⁵⁰ Mond. med. A. Rijnveld (Voorzitter vereniging oud Barneveld); Collectie Gelderland (2020); Dragt (1992), p. 107.

²⁵¹ Dragt (1992), p. 105.

bezit gekomen van de gemeente. Na de overname door de gemeente werd het kasteel gerestaureerd en herbestemd, waarbij het in gebruik werd genomen als huisvesting voor buitenlandse studenten die een opleiding volgden aan het ‘Barneveldse college’.²⁵²

Het heeft nog enige tijd geduurd voordat de gebeurtenissen uit de Tweede Wereldoorlog op de Schaffelaar erkend werden, aangezien er pas in 1987 een monument op het landgoed werd opgericht ter herinnering aan de joden die de Schaffelaar en de Biezen hebben bewoond tussen 1942-1943.²⁵³ Froukje van der Meulen verklaart dit aan de hand van het gevoel van schaamte dat de Barneveldse joden hadden. Hierbij suggereert ze dat de herinneringen en het schuldgevoel te pijnlijk waren om een herdenkteken op het kasteel te plaatsen.²⁵⁴

Opvallend is dat op de tegenwoordige website van de Schaffelaar de oorlogshistorie van het kasteel overgeslagen wordt: *‘Tot 1935 werd het kasteel door adellijke gezinnen bewoond. Daarna heeft het onder meer dienstgedaan als revalidatiecentrum en school. Kasteel de Schaffelaar begon aan een tweede leven toen de gemeente Barneveld eind jaren tachtig besloot tot een volledige restauratie.’*²⁵⁵ Na aanschrijven van de heer F. Berg (marketing manager van kasteel de Schaffelaar), werd verklaard dat de organisatie ervoor heeft gekozen om deze historie niet te noemen omdat de locatie ‘verkocht’ moet worden aan bruidsparen. De manier waarop gevangenenkampen uit de Tweede Wereldoorlog op buitenplaatsen worden herdacht, wordt bediscussieerd in hoofdstuk zes.

Figuur 20. Na de oorlog wordt een herdenkingsmonument opgericht voor de ‘Barneveldgroep’ op het landgoed van de Schaffelaar (Beeldbank WO2- NIOD, Amsterdam).

²⁵² Dragt (1992), pp. 97, 105.

²⁵³ Da Silva en Stam (1989), p. 87.

²⁵⁴ Van der Meulen (2010), p. 46.

²⁵⁵ Kasteel de Schaffelaar (2020).

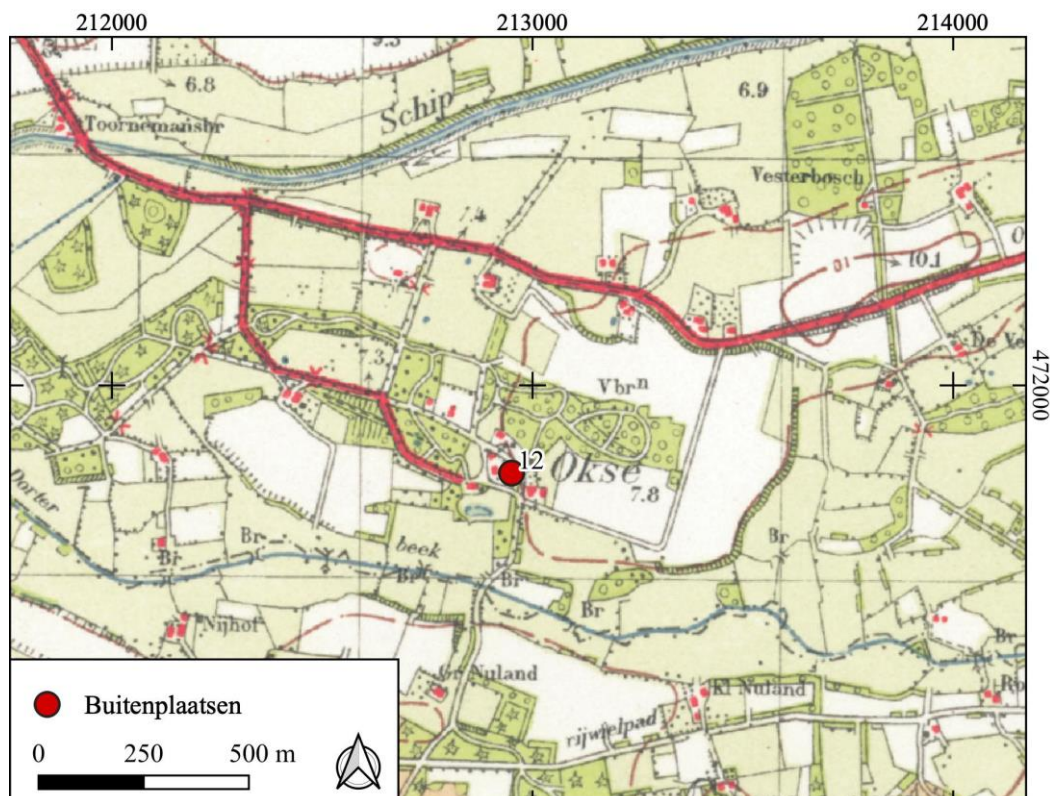

5.2 Huize Oxerhof

Historie van Landgoed de Oxerhof

Buitenplaats de Oxerhof ligt in het buitengebied van Deventer (provincie Overijssel), in de buurtschap Oxe. De buitenplaats wordt begrensd door twee beken, namelijk de Schipbeek en de Dortherbeek. Buurschap Oxe heeft een langdurige band met het nabijgelegen Deventer. Na een aantal verschuivingen van gemeentegrenzen, kwam in 1998 de buurschap onder de gemeente Deventer te vallen.²⁵⁶

De beschreven historie van de Oxerhof begon in de 12^e eeuw, toen de buitenplaats nog een hof met enkele boerderijen omvatte. De huidige buitenplaats is ontworpen in 1862, waarbij zowel het huis als het park in de Britse landschapsstijl aangelegd zijn. In de loop der tijd heeft de Oxerhof aan verschillende eigenaren toebehoord, onder wie de Hertog van Gelre. Door huwelijk en vererving kwam de buitenplaats uiteindelijk in bezit van de familie Van Doorninck; een oude Deventer regentenfamilie die meerdere landgoederen bezat.²⁵⁷ In 1934 besloot familie Van Doorninck om de Oxerhof te verkopen. Reden hiervoor was de economische crisis en het feit dat er geen mannelijke opvolgers in de familie waren. Rond het einde van datzelfde jaar werd de buitenplaats aangekocht door de directeur van de Handels Vereniging Amsterdam, Dirk Bolderheij. Samen met zijn familie gebruikte hij de Oxerhof meer dan tien jaar als buitenverblijf. Op dat moment was het landgoed van de buitenplaats 160 ha groot en bestond dit uit een herenhuis, acht boerderijen, bouw- en weilanden, bossen en waterpartijen. Ook waren (en zijn) er veel rijwielpaden en wandelpaden aanwezig op het landgoed.²⁵⁸

Figuur 21. Uitsnede van de topografische kaart van 1940, waarop de landschappelijke situering van het landgoed de Oxerhof (nr. 12) zichtbaar is (naar Topotijdreis 2020).

²⁵⁶ Van Sabben (2020a), pp. 8, 11.

²⁵⁷ Van Sabben (2020a), p. 11.

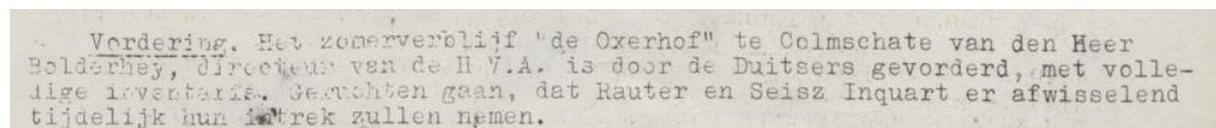
²⁵⁸ Van Sabben (2020a), p. 12; Van Sabben (2020b), p. 35.

Landgoed de Oxerhof in de Tweede Wereldoorlog

De ingebruikname van de Oxerhof door de Duitsers

Het verhaal van de Tweede Wereldoorlog op de Oxerhof begint bij de heer Rambonnet; districtshoofd van de Nederlandse Landwacht. Rambonnet had een goede band met de Duitsers en deze kwamen dan ook regelmatig over de vloer bij hem. Begin juni 1943 kwam Friedrich Knolle (een invloedrijke nazi in Nederland) bij hem langs met het geheime verzoek om een afgelegen landgoed te vinden waarop een school voor de *Sicherheitsdienst* gevestigd kon worden. De Oxerhof bleek hier vanwege zijn geïsoleerde ligging bij uitstek geschikt voor.²⁵⁹

Op 22 juni 1943 werd de Oxerhof inclusief inventaris gevorderd door de Duitsers. De familie Bolderheij kreeg 14 dagen om te vertrekken. Wel kreeg de familie verhuiskosten betaald en werd een deel van de opbrengsten van het landgoed vergoed. Tevens werd de huur van het huis aan de familie vergoed en werd toegezegd dat de schade die aan het landgoed toegebracht werd na vertrek van de Duitsers gecompenseerd zou worden.²⁶⁰

Vordering. Het zomerverblijf "de Oxerhof" te Colmschate van den Heer Bolderheij, directeur van de H.V.A. is door de Duitsers gevorderd, met volledige inventaris. Geruchten gaan, dat Rauter en Seisz Inquart er afwisselend tijdelijk hun intrek zullen nemen.

Figuur 22. Uitsnede van een krantenartikel over de vordering van de Oxerhof (*De vrije nieuws centrale*, 22-06-1943).

In de hierop volgende periode werden aan de ene kant van het huis drie houten barakken gebouwd. Aan de andere zijde van het huis werd een vijftien meter lang stenen gebouw met een plat dak gerealiseerd. Daarnaast werd in het bosgebied van de buitenplaats een schietbaan bewerkstelligd en werd het gebied omheind met een dubbele rij prikkeldraad.²⁶¹ Ook werden er wachttorens geplaatst, liepen er bewakers met waakhonden rond en waren er borden met doodskoppen langs de omheiningen geplaatst. De buitenplaats was vanaf dat moment enkel toegankelijk met een machtiging.²⁶² In andere woorden: de Oxerhof werd hermetisch afgesloten.²⁶³

Figuur 23. Waarschuwbord dat samen met prikkeldraad rondom de Oxerhof was geplaatst (Beeldbank WO2- NIOD, Amsterdam).

²⁵⁹ Van Sabben (2020a), pp. 12-13, 25.

²⁶⁰ Van Sabben (2020a), pp. 12-13.

²⁶¹ Van Sabben (2020a), p. 13.

²⁶² Van Sabben (2020a), p. 25.

²⁶³ Van Sabben (2020a), p. 13.

In de zomer van 1943 ging het gerucht dat SS-leider Hans Rauter intrek in het huis zou nemen.²⁶⁴ Hoewel het landgoed inderdaad de bijzondere interesse van de hoogste Duitse politieautoriteit had, werd het landgoed in plaats daarvan ingericht als ‘herstellingsoord voor gewonde SS’ers’; hetgeen een dekmantel bleek te zijn voor andere zaken die zich op het landgoed afspeelden.²⁶⁵ De Oxerhof werd namelijk in deze periode door de Duitsers gebruikt als dependance van de Haagse spionnenschool *Seehof* en ging schuil onder de naam ‘*Kuhhof*’. De spionnenschool werd in gebruik gesteld van juni 1943 tot juni/juli 1944. Het opleidingscentrum bleek een mislukking te zijn en is na een jaar gesloten.²⁶⁶

De Polizeigefängnis Oxerhof

Vanaf september 1944 werd de Oxerhof ingericht als gevangenis voor niet-joodse politieke gevangenen.²⁶⁷ Vanwege de strenge winter van 1944-1945 waren er vervoersproblemen ontstaan, waardoor de gevangenen niet meer op transport naar Duitsland konden worden gezet.²⁶⁸ Daarnaast schroefde het Deventer *Einsatzkommando* in deze periode de vervolgingspraktijken richting het verzet op, waardoor er veel nieuwe arrestanten bij kwamen.²⁶⁹ In deze periode ontstond er een groot gebrek aan mogelijkheden om arrestanten te bewaren en werd er gezocht naar nieuwe celruimte.²⁷⁰ Toen in november 1944 enige gevangenen uit de nabijgelegen Landwachtkazerne ontsnapten, werd de Oxerhof definitief in gebruik gesteld als gevangenis. De Oxerhof heette vanaf deze periode officieel ‘*Polizeigefängnis Oxerhof*’. Op het moment van ingebruikname als gevangenis was de buitenplaats in gebruik als *Fahrbereitschaft* waar een groot aantal wagens van de *Sicherheitsdienst* beheerd werden.²⁷¹

Aanvankelijk was het de bedoeling om de Oxerhof enkel als doorgangsgevangenis te gebruiken. Arrestanten werden in eerste instantie geïnterneerd in het nabijgelegen gebouw van de landwacht of de kazerne, waarna ze na hun verhoor overgeplaatst werden naar de Oxerhof om hun verdere onderzoek af te wachten. Nadat het onderzoek was afgesloten, werden de gevangenen vanuit de Oxerhof op transport gezet naar kamp Amersfoort of naar gevangenis de Kruisberg (Doetinchem). Van hieruit werd men doorgevoerd naar andere kampen in het buitenland, met alle gevolgen van dien. Door de grote toevoer van gevangenen vanaf eind 1944 kwamen er in korte tijd veel gevangenen bij op de Oxerhof.²⁷² Vanaf deze periode diende de Oxerhof naast gevangenis ook als executieplaats, waar door middel van ophanging mensen werden terechtgesteld.²⁷³

De dagelijkse leiding van de Oxerhof lag bij *Scharführer* Berthold Stiller, die aanvankelijk bewaker was in het Oranjehotel in Scheveningen. Het bewakingspersoneel bestond hierbij uit SS’ers en twaalf landwachters uit Deventer. Historisch onderzoeker Huub van Sabben, die al dertig jaar onderzoek doet naar de gebeurtenissen op de Oxerhof, suggereert echter dat er eerder ongeveer vijftig man betrokken Duits personeel is geweest op de Oxerhof.²⁷⁴

---

²⁶⁴ Van Sabben (2020a), p. 12.

²⁶⁵ Vos (1985), p. 113; Van Sabben (2020a), p. 13.

²⁶⁶ Van Sabben (2020a), p. 14; Van Sabben (2020b), p. 35.

²⁶⁷ Van Sabben (2020a), pp. 14, 87; Van Sabben (2020b), p. 35.

²⁶⁸ Van Sabben (2020a), p. 41.

²⁶⁹ Het Deventer *Einsatzkommando* was als operatiegebied verantwoordelijk voor het zuidwestelijke gedeelte van Overijssel. Het *Einsatzkommando* had als taak om de rust en orde te bewaren en daarbij de illegaliteit te bestrijden en trad hard op tegen de verzetsbeweging in de omgeving. Van Sabben (2020a), pp. 14, 41; Van Sabben (2020b), pp. 35-36.

²⁷⁰ Van Sabben (2020a), pp. 50, 54.

²⁷¹ Van Sabben (2020a), pp. 14, 87.

²⁷² Van Sabben (2020a), pp. 14, 87.

²⁷³ Van Sabben (2020a), p. 14.

²⁷⁴ Van Sabben (2020a), pp. 87.

Het contrast tussen de gevangenen en de Duitse bezetter op de Oxerhof was groot. De Duitsers woonden in het koetshuis en de villa en hadden een eigen keuken waar gevangenen tewerkgesteld werden.²⁷⁵ De gevangenen hadden daarentegen een moeilijk bestaan. Allereerst gingen de verhoren die bij de gevangenen werden afgenomen vaak samen met mishandelingen.²⁷⁶ De onderkomens van de gevangenen lieten tevens te wensen over. Hoewel het precieze aantal gevangenen op de Oxerhof niet te achterhalen is, is bekend dat de bijgebouwen (de houten gebouwen en de stenen instructiebarak naast het hoofdgebouw) ingericht werden als cellenbarak om de gevangenen onder te brengen.²⁷⁷ In deze barakken waren vaak wel veertien tot zestien mannen per cel ondergebracht, terwijl deze slechts op acht man berekend waren.²⁷⁸

Het eten van de gevangenen was daarnaast slecht en ze hadden beperkte bewegingsvrijheid. Overdag werden de arrestanten tewerkgesteld. Men moest hierbij houthakken, benzinevaten verslepen, sneeuwruimen, aardappels schillen of keukenwerkzaamheden uitvoeren. Wanneer gevangenen buiten moesten werken, droegen ze een bruine jas met een grote witte stip op de rug; hetgeen ze duidelijk zichtbaar maakte voor bewaking.²⁷⁹ Tijdens deze werkzaamheden werden de gevangenen bewaakt door Nederlandse soldaten in Duitse dienst.²⁸⁰

Ook contact met de buitenwereld was er nauwelijks. Soms probeerde een familielid schone kleding of eten voor een gevangene naar de Oxerhof te brengen, maar dit was vaak tevergeefs. In de periode dat de Oxerhof dienstdeed als gevangenis heerste er daarnaast een erg strenge winter, wat de omstandigheden voor gevangenen nog verder bemoeilijkte. Gevangenen die de Oxerhof overleefden, verkeerden dan ook vaak in slechte conditie; ze waren zwaar vermagerd en zaten onder de schurft en luizen.²⁸¹

Figuur 24. De gevangenisbarak (links) op de Oxerhof (Van Sabben 2020a, p. 116).

²⁷⁵ Van Sabben (2020a), pp. 87-88.

²⁷⁶ De Jong (1981), deel 10b, p. 376.

²⁷⁷ Van Sabben (2020a), pp. 87, 91; Vos (1985), p. 114.

²⁷⁸ Vos (1985), p. 114.

²⁷⁹ Van Sabben (2020a), p. 87.

²⁸⁰ Van Sabben (2020a), p. 91.

²⁸¹ Van Sabben (2020a), pp. 87-88.

De laatste oorlogsmaanden op de Oxerhof

In de laatste oorlogsmaanden hebben de Duitsers op de Oxerhof zich schuldig gemaakt aan vele gruwelijkheden, waaronder moord en doodslag.²⁸² Tussen eind 1944 en de beginmaanden van 1945 gingen de vervolgingen en executies namelijk in hoog tempo door.²⁸³ Toen in de nacht van 6 op 7 maart 1945 de *Höhere SS und Polizeiführer* Rauter zwaar gewond raakte bij een (vermeende) aanslag op zijn leven, werd door de Duitsers een reeks gewelddadigheden gestart als represaille. Op 8 maart datzelfde jaar werden hierop in diverse plekken in Nederland 263 mannen gefusilleerd.²⁸⁴ Hieronder bevonden zich 21 slachtoffers die op de Oxerhof gevangen hadden gezeten.²⁸⁵

De hierop volgende periode werd gekenmerkt door een groot aantal verdere arrestaties en gruwelijkheden.²⁸⁶ Op 31 maart 1945 trok de *3rd Canadian Infantry Division* echter Nederland binnen en begon deze aan de opmars richting Noord-Nederland. In deze periode werd duidelijk dat de situatie in Oost-Nederland steeds slechter werd voor de Duitsers. Toen de Canadezen de Duitse linie bij het nabijgelegen Schipbeek bereikten, duurde het dan ook niet lang voordat artillerie de Oxerhof bereikte.²⁸⁷ In de dagen erna rukte het Canadese leger verder op en werd de situatie op de Oxerhof gespannen. De bewaking van het landgoed vroeg hierop toestemming om de gevangenen vrij te laten en om met de bewaking naar Deventer toe te komen. Het Duitse gezag in Deventer stemde uiteindelijk toe, met uitzondering van 10 ‘zware gevallen’. Deze gevangenen moesten samen met een aantal bewakers op de Oxerhof blijven, omdat er nog altijd een executiebevel voor ze was uitgeschreven.²⁸⁸

Op 5 april 1945 werd het merendeel van de gevangenen vrijgelaten. De tien gevangenen die achterbleven kregen een andere taak. In de vroege ochtend moesten vijf van de tien achterblijvers een kuil van twee bij twee en anderhalf meter diep graven. Aan hen werd verteld dat dit als reden had dat er documenten en autobanden begraven moesten worden. In de avond bleek dat dit niet het geval was; de gevangenen werden om het leven gebracht. De lichamen werden hierbij met aarde bedekt, waarna de bewakers de Oxerhof ontvluchtten.²⁸⁹

Op vrijdag 6 april bereikten de Canadezen de Oxerhof, waar ze kort na aankomst een gruwelijke ontdekking deden. Ze troffen op de muur van de schietbaan vers bloed aan en zagen dat de aarde voor de muur onlangs omgewoeld was. Hierop ontdekten de militairen de lichamen van de gevangenen die de avond ervoor om het leven waren gebracht.²⁹⁰ Bij nadere inspectie van de lichamen bleek dat ze niet enkel gefusilleerd waren, maar dat ze beestachtig verminkt waren door de Duitsers.²⁹¹ Na de oorlog zorgden tegenstrijdige verklaringen ervoor dat er tot op de dag van vandaag onduidelijkheid heerst over de manier waarop de gevangenen om het leven zijn gebracht.²⁹²

---

²⁸² Van Sabben (2020a), p. 106.

²⁸³ Van Sabben (2020a), pp. 93-111.

²⁸⁴ Van Sabben (2020a), pp. 113-114.

²⁸⁵ Van Sabben (2020a), p. 115.

²⁸⁶ Van Sabben (2020a), p. 134-141.

²⁸⁷ Van Sabben (2020a), p. 136.

²⁸⁸ Van Sabben (2020a), p. 139.

²⁸⁹ Van Sabben (2020a), pp. 140-142.

²⁹⁰ Van Sabben (2020a), pp. 142-143.

²⁹¹ Van Sabben (2020a), pp. 144-146.

²⁹² Van Sabben (2020a), p. 150.

In de dagen na de komst van de Canadezen op de Oxerhof werd de omgeving bevrijd en gingen de Canadezen verder in hun opmars.²⁹³ De hevige gevechten die de Canadezen tussen Deventer en Oxe moesten voeren leidden daarbij tot veel verliezen aan Canadese zijde. Tussen 7 en 12 april zijn er dan ook minstens zesenvestig militairen begraven op een tijdelijke begraafplaats direct tegenover de Oxerhof. Deze werden later begraven op de Canadese begraafplaats in Holten.²⁹⁴

Figuur 25. De kuil waarin de vermoorde mannen van Oxerhof zijn begraven. Op de muur is het bloed van de gefusilleerde gevangenen nog zichtbaar (Beeldbank WO2- NIOD, Amsterdam).

De Oxerhof na de bevrijding

Hoewel de Politiegevangenis Oxerhof in zijn hoedanigheid slechts vijf maanden heeft bestaan (tot april 1945), hebben zich in dit relatief korte tijdsbestek zeer gruwelijke gebeurtenissen voorgedaan. Na de oorlog waren de tekenen van strijd bovendien duidelijk zichtbaar op de Oxerhof. Een boerderij op het landgoed was verwoest door granaten en bommen en het wachthuisje bij de ingang van het landgoed vertoonde schade van een bommenwerper.²⁹⁵

Direct na de bevrijding van de Oxerhof werd de buitenplaats door de Canadese militaire contraspionage gebruikt.²⁹⁶ Door de afgelegen ligging en het feit dat de buitenplaats goed te beveiligen was, bleek de Oxerhof wederom zeer geschikt als opvangkamp. De taak van de geallieerden was het opsporen en vervolgen van spionnen, saboteurs en collaborateurs. Mensen die werden gearresteerd, werden op de Oxerhof ondervraagd en vastgezet voor verder onderzoek.²⁹⁷ Deze periode, waarin de Oxerhof ook wel ‘Camp 030’ genoemd werd, beslaat de periode van 22 april 1945 tot 22 juni 1945.²⁹⁸

In de jaren na de bevrijding verkreeg het drama dat zich op de Oxerhof heeft afgespeeld algemene bekendheid bij de bevolking door middel van de vele krantenartikelen die er over uitgebracht werden.²⁹⁹ Tevens werden personen die vermeend met de Duitsers zouden hebben samengewerkt massaal opgepakt.³⁰⁰ Eind 1948 werden er processen gehouden voor het

²⁹³ Van Sabben (2020a), p. 155.

²⁹⁴ Van Sabben (2020a), p. 164.

²⁹⁵ Van Sabben (2020a), pp. 14, 87.

²⁹⁶ Van Sabben (2020a), pp. 14, 87.

²⁹⁷ Van Sabben (2020a), p. 168.

²⁹⁸ Van Sabben (2020a), p. 14.

²⁹⁹ Van Sabben (2020a), pp. 167-168.

³⁰⁰ Van Sabben (2020a), p. 175.

Bijzonder Gerechtshof te Zutphen, waarbij de Nederlandse bewakers en de Duitse betrokkenen van de Oxerhof terecht stonden. In deze processen kwamen de verminkingen die aan de tien gevangenen zijn toegebracht uitvoerig aan bod. Helaas bleek er geen onderbouwd bewijs te zijn om de bewakers hiervoor schuldig te verklaren, waardoor er in plaats van de doodstraf enkel levenslang geëist kon worden tegen de daders. Uiteindelijk werd de zwaarst veroordeelde dader van de Oxerhof zaak slechts tot 20 jaar cel veroordeeld.³⁰¹

Na de oorlog vestigde zich een School voor Praktische Filosofie op de Oxerhof. Hoewel de gebeurtenissen van de Tweede Wereldoorlog op de Oxerhof algemene bekendheid hadden bij mensen in de omgeving, duurde het nog enige tijd voordat deze volledig onderkend werden. Wellicht kan deze absentie van gedenktekens verklaard worden door het trauma dat de gebeurtenissen de Oxerhof met zich meebrachten. Aangezien veel betrokkenen (daders, slachtoffers en omstanders) van de gebeurtenissen op de Oxerhof na de oorlog nog in de omgeving woonden, is het goed mogelijk dat het gevoel van schaamte en pijn een generatie lang verhinderd heeft dat het oorlogsverleden besproken werd. Een voorbeeld hiervan is het verhaal van een onvrijwillige hulp van meerdere executies door de Duitsers op de Oxerhof. Dit verhaal is lang verzwegen en is pas recent door de zoon van de betreffende man verteld aan Huub van der Sabben.³⁰²

Uiteindelijk werd op zaterdag 4 mei 1991 een herdenkingsmonument onthuld op de Oxerhof. Dit werd onder grote publieke belangstelling gerealiseerd door giften van nabestaanden, van omliggende gemeentes en buurtbewoners en van studenten van de op de Oxerhof gevestigde school.³⁰³ In 2001 was er van het landgoed nog 40 ha over. In deze periode werd hiervan 32 ha verkocht door de School voor de Praktische Filosofie aan Stichting IJssellandschap, onder de voorwaarde dat het landgoed als natuurgebied behouden bleef.³⁰⁴

Figuur 26. Het monument ter nagedachtenis aan het oorlogsverleden van de Oxerhof (eigen collectie).

³⁰¹ Vos (1985), pp. 114, 116.

³⁰² Met 'onvrijwillige hulp' wordt bedoeld dat de betreffende heer verplicht werd door de Duitsers om mee te werken aan de executies; van Sabben (2020a), pp. 190-191.

³⁰³ Van Sabben (2020a), p. 183.

³⁰⁴ Van Sabben (2020a), p. 197.

Opvallend is dat (net zoals de website van de Schaffelaar) ook de website van de School voor de Praktische Filosofie niks vermeldt over de gebeurtenissen die zich tijdens de oorlog hebben voorgedaan op het landgoed: *‘Er staan grote doorleefde bomen op het terrein en het gras is heerlijk om met je blote voeten op te wandelen. Je bent hier even in een andere wereld. Dat komt niet alleen door de inspirerende omgeving, dat komt ook door wat hier geboden wordt.’*³⁰⁵ Wat deze ‘doorleefde’ bomen hebben meegemaakt, valt buiten beschouwing. Na aanschrijven van mevrouw C. Soesbergen (contactpersoon van Studiecentrum voor Praktische Filosofie Oxerhof), werd verklaard dat de geschiedenis van de Oxerhof niet genoemd wordt omdat de website betrekking heeft op het heden van de Oxerhof en niet op het verleden. De manier waarop de gebeurtenissen op de Oxerhof en andere gevangenenkampen op buitenplaatsen worden herdacht, wordt bediscussieerd in het volgende hoofdstuk.

Figuur 27. De Oxerhof tegenwoordig (Dag van het Kasteel 2020).

---

³⁰⁵ Praktische Filosofie (2020).

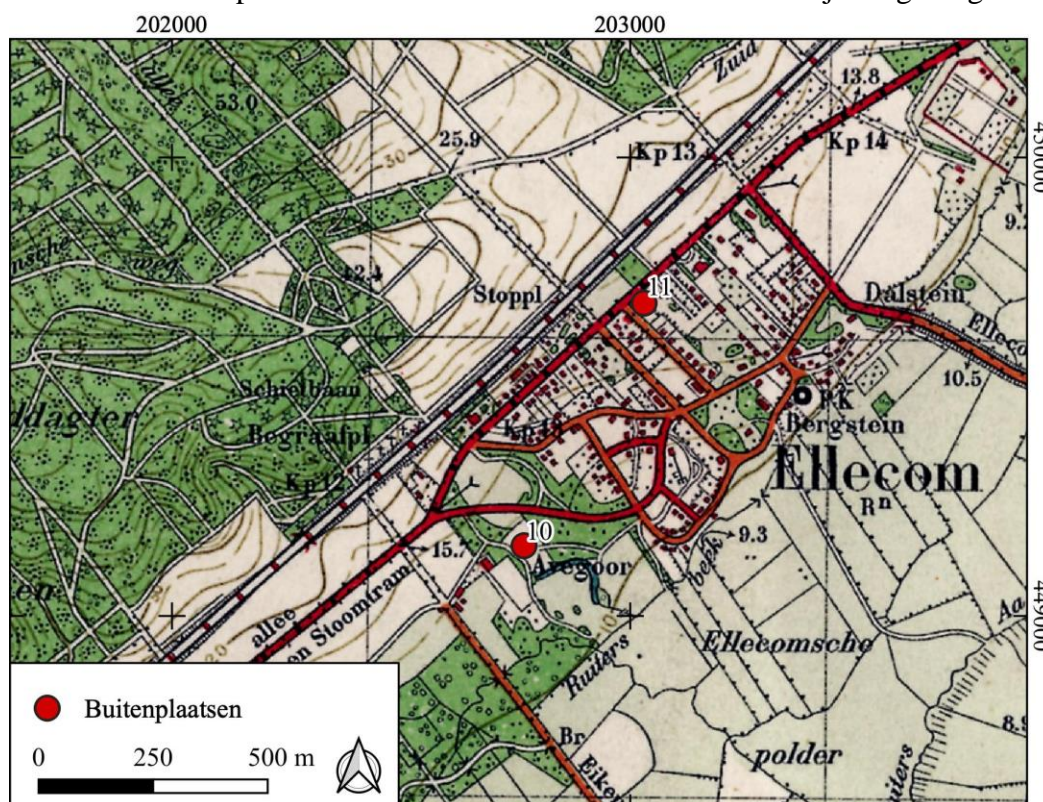
5.3 Huize Avegoor en villa Irene

In tegenstelling tot de algemene trend van buitenplaatsenonderzoek in Nederland, is er over huize Avegoor relatief veel geschreven over de periode van de Tweede Wereldoorlog en relatief weinig over de periode voor de Tweede Wereldoorlog.³⁰⁶ Dit is ook voor villa Irene het geval; op een enkele literatuurverwijzing over de periode van de Tweede Wereldoorlog na is er geen informatie beschikbaar over de villa. Om deze reden wordt in deze casestudy voornamelijk over buitenplaats Avegoor gesproken. Indien aanwezig wordt de casestudy aangevuld met informatie over villa Irene.

Daarnaast ligt bij publicaties over Avegoor in de Tweede Wereldoorlog vooral de nadruk op de rol die de buitenplaats als SS-opleidingscentrum had en wordt de tewerkstelling van joden op de buitenplaats veelal ondergeschoven. Mogelijk heeft dit te maken met het feit dat de joodse dwangarbeiders van Avegoor niet gevestigd waren aldaar; ze waren ondergebracht in villa Irene. De huidige casestudie zal daarom het accent leggen op de rol die huize Avegoor en villa Irene hebben gehad bij het interneren en de tewerkstelling van joden. Hierbij worden de villa en buitenplaats behandeld als één casus.

Historie van Landgoed Avegoor en villa Irene

Buitenplaats Avegoor en villa Irene liggen in het Gelderse dorp Ellecom in de gemeente Rheden, op ongeveer vijf kilometer afstand van elkaar. Huize Avegoor is samen met andere buitenplaatsen in de omgeving onderdeel van de landgoederenzone Gelders Arcadië. Dit landgoederenlandschap heeft als kenmerk dat er grote hoogteverschillen zijn en dat er natuurlijk verval is in het landschap. Tevens is er veel stromend water in de nabije omgeving.³⁰⁷

Figuur 28. Uitsnede van de topografische kaart van 1940, waarop de landschappelijke situering van het landgoed huize Avegoor (nummer 10) en villa Irene (nummer 11) zichtbaar is (naar Topotijdreis 2020).

³⁰⁶ Hoogeveen (2013), p. 62.

³⁰⁷ Hoogeveen (2013), pp. 61-62.

De beschreven historie van huize Avegoor begon in het jaar 1356, toen de naam ‘Auergoir’ voorkwam op een leenakte. De buitenplaats is gesticht door Jacob van Evegoor. Hierbij is het huis oorspronkelijk ontstaan als boerenhoeve en werd het daarna steeds verder uitgebouwd. In 1648 werd Avegoor aangekocht door stadhouder Willem II. Tot 1800 bleef de buitenplaats in bezit van de Oranjes, die het landgoed gebruikten voor de zwijnen- en fazantenjacht. Het huidige huize Avegoor werd in 1847 ontworpen voor de familie Athlone en is in landschapsstijl aangelegd.³⁰⁸ Hierbij werd aan de voorkant van het huis een parktuin aangelegd en werd aan de achterzijde een open parklandschap met vijvers, bosgebied en vergezichten ingericht.³⁰⁹

In 1924 werd Avegoor door de gemeente Rheden aangekocht om herverkaveling van het landgoed te voorkomen. Omdat er discussie ontstond over de nieuwe bestemming van de buitenplaats, is Avegoor in 1927 doorverkocht aan de Nederlandsche Bond van Personeel in Overheidsdienst. Deze stelde de buitenplaats in gebruik als vakantieoord voor haar leden. In deze periode is het huis aangepast en heringericht en vonden er verscheidene uitbreidingen en verbouwingen plaats. Dit alles gebeurde in de jaren voorafgaand aan de Tweede Wereldoorlog.³¹⁰

Huize Avegoor in de Tweede Wereldoorlog

De ingebruikname van Avegoor door de Duitsers

De Tweede Wereldoorlog had grote gevolgen voor landgoed Avegoor.³¹¹ Toen de Duitsers Nederland binnenvielen, bleef de buitenplaats aanvankelijk in gebruik als vakantieoord. Vier maanden later (op 17 september 1940) werden Avegoor en zijn inventaris alsnog gevorderd ten behoeve van de Duitse Wehrmacht.³¹² Twaalf woningen in de buurt van Avegoor werden tevens gevorderd voor de huisvesting van officieren en militairen. Hierbij werd de buitenplaats aanvankelijk gebruikt voor de huisvesting van aan- en afvoertroepen van de SS-divisie, waarna Avegoor vanaf december in gebruik werd gesteld door de luchtdoelartillerie-eenheid. Deze eenheid vertrok in februari 1941.³¹³

Figuur 29. SS-opleidingscentrum Avegoor (Beeldbank WO2- NIOD, Amsterdam).

³⁰⁸ Kooger (1987), p. 65; Storms-Smeets (2011), p. 176.

³⁰⁹ Hooegeveen (2013), p. 65.

³¹⁰ Hooegeveen (2013), pp. 65-67.

³¹¹ Hooegeveen (2013), p. 68.

³¹² Timmerman (2010), p. 12.

³¹³ Hooegeveen (2013), p. 68.

Vanaf 1 mei 1941 werd Avegoor samen met het omringende terrein in gebruik gesteld als opleidingskamp voor de Nederlandse tak van de SS. De zogenaamde ‘*SS-Schule Avegoor*’ was de enige van zijn soort in Nederland en was onderdeel van de *Waffen-SS*. Het opleidingscentrum was bedoeld om mannen van de Nederlandse SS te vormen en te trainen. Hierbij kregen de mannen in groepen van 100 personen politieke, sportieve, wereldbeschouwelijke en geestelijke scholing van leden van de Nederlandse SS.³¹⁴ De scholieren werd een ‘antisemitische levenshouding’ aangeleerd, waarbij ze les kregen in de ideologie van het nationaalsocialisme. Ook deden de militairen op Avegoor mee aan oefeningen en kregen ze schiet- en sportlessen. De duur van deze cursussen varieerde van 1 tot 6 weken.³¹⁵

De dagelijkse leiding van het opleidingscentrum viel onder de verantwoordelijkheid van *SS-Hauptsturmführer* dr. Alfons Brendel.³¹⁶ Daarnaast kwamen er regelmatig andere hoogwaardigheidsbekleders van het naziregime op Avegoor te gast, waaronder Heinrich Himmler, Anton Mussert en Hans Rauter.³¹⁷

Voor de inrichting van huize Avegoor als *SS-Schule* werd het omringende terrein geschikt gemaakt en ingericht.³¹⁸ Hierbij werden een aantal grote ruimtelijke ingrepen gedaan. Allereerst werd om de gehele buitenplaats een groot hek geplaatst. Daarnaast werd de Laan van Avegoor (die op het terrein van de buitenplaats liep) afgesloten. Ook werden er twee legeringsgebouwen gebouwd, werden er barakken geplaatst en werd er een schietbaan aangelegd.³¹⁹ Aangezien sport tot de opleiding van de SS’ers behoorde, werden er vanaf 1942 twee exercitieplaatsen, een sportveld, een atletiekbaan en tribunes aangelegd op Avegoor.³²⁰ Daarnaast werden er in deze periode een sporthal en een voetbalveld aangelegd.³²¹

Figuur 30. Cursisten op de schietbaan van Avegoor (Beeldbank WO2- NIOD, Amsterdam).

³¹⁴ Timmerman (2010), p. 12; Matser (2020), p. 3.

³¹⁵ Van Der Meulen (2010), p. 48; Hoogeveen (2013), p. 68.

³¹⁶ Timmerman (2010), p. 12.

³¹⁷ Van Der Meulen (2010), p. 48; BeeldbankWO2, NIOD Amsterdam.

³¹⁸ Hoogeveen (2013), p. 68.

³¹⁹ Hoogeveen (2013), p. 69.

³²⁰ Hoogeveen (2013), p. 71; Van der Meulen (2010), p. 48.

³²¹ Van der Meulen (2010), p. 48.

Joodse dwangarbeiders op huize Avegoor en villa Irene

Vanaf juli 1942 waren de Duitsers in Nederland begonnen met de systematische deportatie van joden naar werkkampen. Aanvankelijk werden alleen mannelijke joden naar de kampen gestuurd. Vrouwen en kinderen bleven thuis wonen, totdat zij uiteindelijk ook overgebracht werden naar kamp Westerbork. Het eerste ‘werkverruimingskamp’ in Nederland werd in deze periode op Avegoor gevestigd.³²² Het kamp op Avegoor werd ingericht ten behoeve van de realisatie en inrichting van Avegoor als opleidingscentrum. Hierbij werden er joodse dwangarbeiders ingezet; 139 om precies te zijn.³²³ Deze joodse mannen arriveerden op 2 en 3 september 1942 op huize Avegoor vanuit Amsterdam, Den Haag en Rotterdam.³²⁴ Aan de betreffende joden werd het doel van hun reis richting Ellecom niet verteld; de meesten was verteld dat ze naar reeds bestaande kampen zouden worden overgebracht.³²⁵

Tot op heden is er weinig bekend over de 139 joden die tewerkgesteld zijn op Avegoor.³²⁶ Wel is bekend dat deze joodse gevangenen werden ondergebracht in de nabijgelegen villa Irene, die veelal door de Duitsers minachtend ‘*Palästina*’ genoemd werd.³²⁷ De villa was gelegen aan de Zuthpensestraatweg in Ellecom. Het huis was in deze periode oud, vervallen, geblindeerd en omheind met prikkeldraad.³²⁸

Figuur 31. Villa Irene in de Tweede Wereldoorlog (Matser 2020, p. 2).

Het leven voor de joodse dwangarbeiders was niet gemakkelijk.³²⁹ Bij aankomst op de villa werden de joodse dwangarbeiders beroofd van hun kleding, geld en levensmiddelen. Daarna kregen ze dunne kleren met klompen aan. De onderkomens van de gevangenen waren kleine

³²² Kooger (1987), p. 65; Matser (2020), p. 2.

³²³ Aanvankelijk werd verondersteld dat de joodse dwangarbeiders de sporthal op Avegoor aangelegd hebben, maar dit bleek aan de hand van onderzoek van Stichting in Arcadië onjuist te zijn. De joodse dwangarbeiders waren namelijk reeds vertrokken van Avegoor toen de bouw van de sporthal werd gerealiseerd; Van der Meulen (2010), p. 48; Hoogeveen (2013), p. 72.

³²⁴ Hoogeveen (2013), p. 72.

³²⁵ *Het Parool* (05-05-1990).

³²⁶ Kooger (1987), p. 66.

³²⁷ Van der Meulen (2010), p. 48; Matser (2020), p. 2.

³²⁸ Kooger (1987), p. 67; Matser (2020), p. 2; *Het Parool* (05-05-1990).

³²⁹ Van der Meulen (2010), p. 48.

kamers op zolder die erg vies waren, waardoor ongedierte een groot probleem. Daarnaast sliepen de gevangenen op de kale vloer, met slechts een dunne deken.³³⁰

In de ochtend kregen de gevangenen een enkel sneetje brood.³³¹ In de middag kregen ze een halve kom soep en in de avond nog een snee brood. Gevangenen die volgens bewakers niet hard genoeg werkten kregen zelfs helemaal niks te eten.³³² Ondervoeding was dan ook een groot probleem voor de dwangarbeiders. Tevens waren er geen medicijnen of verbandmiddelen om de zieken te helpen. Daarnaast mochten er elke dag niet meer dan drie zieken achterblijven op de villa, die dan de hele dag niks te eten kregen.³³³

Ook de werkomstandigheden op Avegoor waren bruut. Wanneer de joodse gevangenen van villa Irene naar Avegoor moesten lopen voor de dwangarbeid, dienden dorpsbewoners hun rug toe te draaien naar de gevangenen.³³⁴ Eenmaal aangekomen op Avegoor moest de groep joden in hoog tempo werken aan de aanleg van het opleidingscentrum.³³⁵ Hierbij hebben de dwangarbeiders in korte tijd het grondwerk aangelegd voor een turnhal, exercitieplaatsen, een sportveld en een atletiekbaan.³³⁶ Daarnaast was er achter Avegoor een moeras dat de joden af moesten graven. De dwangarbeid gebeurde veelal onder mishandeling door de Nederlandse bewakers.³³⁷ Deze mishandeling bleek tot de ‘antisemitische scholing’ van de SS-school Avegoor te horen.³³⁸ Hans Kooger noemt het kamp dan ook treffend ‘*een oefenschool in wreedheid voor de Nederlandse SS’ers*’.³³⁹

Ten slotte werd ook post naar familie gecensureerd.³⁴⁰ Bij aankomst mochten de gevangenen een brief naar huis sturen waarin stond dat ze het ‘zeer goed’ hadden op het kamp. Eind november, tijdens een van de laatste nachten in het kamp, werden de dwangarbeiders wakker gemaakt om nogmaals een brief naar huis te schrijven. Hierin moesten ze schrijven dat hun werk klaar was, en dat ze ‘binnen een paar dagen thuis zouden zijn’. Dit bleek niet het geval te zijn; op 21 november 1942 werden zij gedeporteerd naar kamp Westerbork.³⁴¹ Uiteindelijk heeft de marteling op kamp Avegoor voor de 139 joodse dwangarbeiders 11 weken geduurd.³⁴² In dit tijdsbestek zijn er drie mannen overleden in het kamp.³⁴³

Eenmaal aangekomen in kamp Westerbork waren de joden uitgehongerd en veelal ziek, met een gemiddeld gewicht van 35 kg. Hierbij moesten ongeveer 100 van de dwangarbeiders direct na aankomst op kamp Westerbork in de ziekenbarak opgenomen worden, waar twaalf van de mannen van uitputting stierven.³⁴⁴ Hun familie was ondertussen opgepakt en gedeporteerd naar de Poolse vernietigingskampen. Hoewel kampcommandant Gemmeker de joden uit Ellecom drie maanden uitstel van deportatie gaf, bleek dit enkel uitstel van executie te zijn; het merendeel van de joden werd vergast in de Poolse kampen.³⁴⁵

---

³³⁰ Kooger (1987), p. 67; Matser (2020), p. 2; *Het Parool* (05-05-1990).

³³¹ Kooger (1987), p. 68.

³³² *Het Parool* (05-05-1990).

³³³ Kooger (1987), p. 68.

³³⁴ Van der Meulen (2010), p. 48.

³³⁵ Kooger (1987), p. 68.

³³⁶ Matser (2020), p. 4.

³³⁷ Kooger (1987), p. 68.

³³⁸ *Het Parool* (05-05-1990).

³³⁹ Kooger (1987), p. 68.

³⁴⁰ Van der Meulen (2010), p. 48.

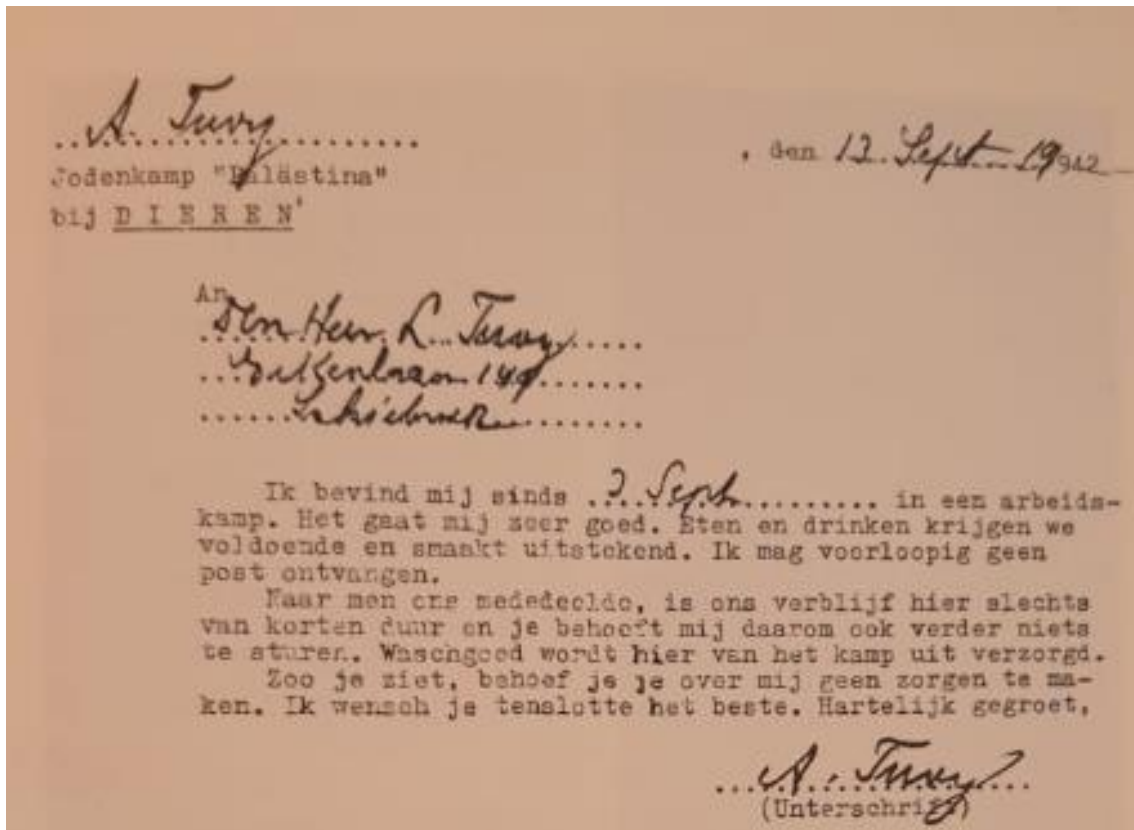
³⁴¹ Kooger (1987), p. 69; Matser (2020), p. 2.

³⁴² Kooger (1987), p. 68.

³⁴³ Kooger (1987), p. 70.

³⁴⁴ Kooger (1987), p. 69; Presser (1985), pp. 432-433.

³⁴⁵ Kooger (1987), p. 69.

Figuur 32. Brief van een gevangene aan het thuisfront, geschreven in 1942 (Kooger 1987, p. 69).

De laatste oorlogsperiode op Avegoor

In de periode nadat de joden van Ellecom weggevoerd zijn naar kamp Westerbork ging het leven op Avegoor door. Vanaf maart 1943 werd de officiële naam van het opleidingscentrum *SS-Ausbildungslager Avegoor* en werden er naast SS'ers ook cursussen gegeven aan andere Duitse groepen, zoals de *Sicherheitsdienst* en de *Hitlerjugend*.³⁴⁶

Daarnaast werden in deze periode meermaals van verzet verdachte personen opgepakt en op Avegoor vastgezet. Zo werd op 20 april 1944 een groep verzetsleden uit verschillende plaatsen in de omgeving opgepakt door de *Sicherheitsdienst*, waarna deze overgebracht werden naar Avegoor. Ook in deze periode zijn gevangenen om het leven gekomen.³⁴⁷

De laatste periode van de oorlog stond de omgeving van Avegoor in het teken van zware gevechten. Zo vond in september 1944 Operatie Market Garden plaats, waarbij het personeel van Avegoor werd ingezet om luchtlandingstroepen tegen te houden. Aangezien de zware gevechten nabij Avegoor plaatsvonden, werd het SS-opleidingscentrum in deze periode verplaatst naar de SS-brigade 'Landstorm-Nederland' in Hogeveen. Hoewel Avegoor verlaten was als opleidingscentrum, kreeg het een nieuwe bestemming als '*Hauptverbandplatz*'; een plaats waar Duitse gewonde militairen werden verzorgd. Toen in oktober 1944 de Betuwe en Veluwezoom opnieuw in de frontlinie lagen, werd Avegoor herbestemd als *Luftwaffe*-eenheid. Uiteindelijk werd Ellecom bevrijd op 16 april 1945, waarop het Canadese leger Avegoor nog enige tijd gebruikte als noodhospitaal voor gewonde militairen.³⁴⁸

³⁴⁶ Hooegeven (2013), p. 69.

³⁴⁷ Kooger (1987), p. 71.

³⁴⁸ Hooegeven (2013), pp. 74-75.

Huize Avegoor en villa Irene na de bevrijding

Na de bevrijding werden er op Avegoor NSB'ers en hoge Duitse officieren en collaborateurs geïnterneerd.³⁴⁹ Vanaf eind juli 1945 verbleven er ongeveer 1800 gevangenen die hun proces moesten afwachten. In deze periode hebben zich veel misstanden voorgedaan, waarbij onder andere gevangengenomen vrouwen kaalgeschoren werden en mensen mishandeld werden. Deze situatie heeft zich voortgezet tot 1 december 1948, toen het interneringskamp opgeheven werd.³⁵⁰ Vanaf 1949 werd Avegoor weer ingesteld als conferentie- en vakantieoord.³⁵¹ Op het landgoed bevinden zich tegenwoordig nog sporen die verband houden met het verleden van de Tweede Wereldoorlog, zoals de sporthal die in die periode is aangelegd voor de leerlingen van de SS-opleidingsschool.³⁵²

In tegenstelling tot kasteel de Schaffelaar en huize Oexerhof, is nabij huize Avegoor en villa Irene relatief snel een monument opgericht ter herinnering aan de joodse slachtoffers. De 33 joodse dwangarbeiders die de oorlog overleefden brachten namelijk al op 3 september 1945 een bezoek aan Avegoor om de overleden dwangarbeiders te herdenken. Hierop besloten zij dat ze vanaf dat moment elk jaar op 3 september naar Ellecom zouden komen om de gruwelijkheden die zich op huize Avegoor en villa Irene hebben voorgedaan te herdenken. In 1946 werd hiertoe op de Bijzondere Begraafplaats van Ellecom een monument opgericht voor de slachtoffers.³⁵³ Ook is in 1995 een bronzen monument opgericht bij villa Irene.³⁵⁴ Dit monument betreft een oud tafeltje met de initialen van de drie mannen die kamp Avegoor niet overleefden. Ook liggen op het tafeltje 136 in brons gegoten kiezels die verwijzen naar de overige 136 dwangarbeiders op Avegoor. Deze kiezels staan symbool voor het joodse gebruik om een steen uit eigen tuin achter te laten wanneer men een graf bezoekt.³⁵⁵

Figuur 33. Grafmonument voor de overleden joden van Avegoor op de bijzondere begraafplaats in Ellecom (Matser 2020, p. 1).

³⁴⁹ Van Der Meulen (2010), p. 49; NIOD, Amsterdam. Knipselmap KB II- 141 'Interneringkampen; Avegoor'.

³⁵⁰ Hoogeveen (2013), pp. 75-76.

³⁵¹ Hoogeveen (2013), p. 77.

³⁵² Van der Meulen (2010), p. 48.

³⁵³ Koogen (1987), pp. 71-72.

³⁵⁴ Van der Meulen (2010), p. 50.

³⁵⁵ Helaas is het originele monument in 2018 gestolen, maar is er in 2019 een nieuw monument gemaakt en onthuld; Hoogeveen (2013), p. 77; Matser (2020), p. 6.

Een andere manier waarop de gebeurtenissen op Avegoor herdacht worden, is dat de buitenplaats sinds 2008 deel uit maakt van de ‘Liberation Route’; een wandeling die plekken aanduidt die te maken hebben met de bevrijding.³⁵⁶

Opvallend is dat er van de SS-school en het joodse werkkamp op Avegoor zelf geen herdenkingsmonumenten zijn. De SS-sporthal is weliswaar nog aanwezig op de buitenplaats, maar het valt geenszins op dat dit een zeldzaam voorbeeld is van naziarchitectuur in Nederland.³⁵⁷ Ook op de website van vakantiepark Avegoor blijft de oorlogshistorie van de buitenplaats onvermeld.³⁵⁸ Concluderend beschrijft Henk Hoogeveen de manier van herdenken van de Tweede Wereldoorlog op huize Avegoor en villa Irene als volgt: *‘Een aantal van die ruimtelijke ingrepen uit de Tweede Wereldoorlog zijn op Avegoor nog steeds beleefbaar. Je kunt ze herkennen en ze zijn zowel zichtbaar als verborgen aanwezig. De donkere bladzijde uit de geschiedenis van het landgoed wordt op Avegoor niet verzwegen maar zeker ook niet extra benadrukt.’*³⁵⁹

---

³⁵⁶ Van der Meulen (2010), p. 50; Liberation Route (2020).

³⁵⁷ Hoogeveen (2013), p. 84.

³⁵⁸ Sanne Peters (Office Manager van het Landgoed Hotel Avegoor) verklaart hierover dat er geen specifieke reden is dat deze historie niet is vermeld op de website; Fletcher Hotel Exploitaties B.V. (2020).

³⁵⁹ Hoogeveen (2013), p. 84.

6. Slotbeschouwing

Het doel van het huidige onderzoek was om licht te werpen op de aanwezigheid van gevangenkampen op Nederlandse buitenplaatsen ten tijde van de Tweede Wereldoorlog. Hierbij is er een landelijke inventarisatie gemaakt en is er aan de hand van casestudies dieper ingegaan op de geschiedenis en het functioneren van deze kampen. De landschappelijke situering, bouwkundige ontwikkelingen en eigenschappen van buitenplaatsen die hebben bijgedragen aan het ontstaan van gevangenkampen zijn hierbij in een brede landschappelijke en maatschappelijke context geplaatst. Tevens zijn de naoorlogse bestemmingen van en de herinnering aan deze kampen beschouwd. De centrale vraagstelling van het onderzoek luidde als volgt:

In welke mate en vorm hebben landschappelijke situering, ruimtelijke indeling en bouwkundige eigenschappen van buitenplaatsen in Nederland in de Tweede Wereldoorlog een rol gespeeld bij het in gevangenschap stellen van joden en andere (krijgs)gevangenen? Hoe functioneerden deze kampen? Hoe is er na de Tweede Wereldoorlog omgegaan met de (herinnering aan) gevangenkampen op buitenplaatsen?

Alvorens ik tot het antwoord op mijn centrale vraagstelling kom, zullen de uitkomsten van het onderzoek in dit hoofdstuk onderworpen worden aan verdere reflectie. Dit wordt gedaan door per deelvraag de resultaten van het onderzoek te bespreken en deze te vergelijken met de officiële Nederlandse concentratiekampen.³⁶⁰ Ten slotte zullen in dit hoofdstuk de beperkingen van het huidige onderzoek worden besproken en worden er aanbevelingen gedaan voor vervolgonderzoek.

6.1 Gevangenkampen op Nederlandse buitenplaatsen en hun landelijke spreiding

De eerste deelvraag van mijn onderzoek ging over waar in Nederland gevangenkampen op buitenplaatsen waren en hoe deze kampen landelijk waren verspreid. Het antwoord hierop is dat er in totaal 27 gevangenkampen op buitenplaatsen in Nederland aan het licht zijn gebracht. In het voorgaande hoofdstuk is de landelijke spreiding van deze gevangenkampen beschouwd. Hieruit kwam naar voren dat het merendeel van de gevangenkampen op buitenplaatsen zich in het oosten van Nederland bevindt, waarbij 59% van deze kampen in de provincie Gelderland ligt.

Om uitspraken te doen over de landelijke spreiding van gevangenkampen op buitenplaatsen, is allereerst beschouwd hoe alle gevangenkampen in Nederland verspreid waren.³⁶¹ Duidelijk wordt dat gevangenkampen die niet op buitenplaatsen lagen, verspreid waren over heel Nederland; in elke provincie bevonden zich meerdere kampen. Dit is een opvallende observatie, aangezien de landelijke spreiding van gevangenkampen op buitenplaatsen zoals genoemd een ander patroon vertoont.

Bij het zoeken naar een verklaring voor het feit dat de meeste gevangenkampen op buitenplaatsen zich in Oost-Nederland bevonden en dat andere gevangenkampen diffuus over Nederland waren verspreid, valt allereerst op dat er in Gelderland veel buitenplaatsen geconfisqueerd zijn door de bezetter en gebruikt zijn voor praktische doeleinden. Dat heeft

³⁶⁰ Zoals eerdergenoemd wordt met de term 'officiële concentratiekampen' de vijf grote Nederlandse concentratiekampen bedoeld, die in hoofdstuk drie besproken zijn.

³⁶¹ Zoals genoemd zijn in deze vergelijking gevangenkampen op buitenplaatsen niet enkel vergeleken met de vijf officiële Nederlandse concentratiekampen, maar zijn alle bekende Nederlandse gevangenkampen (zoals gevangnissen en andere buitenkampen) meegenomen in de vergelijking; Netwerk Oorlogsbronnen (2020); NIOD (2020).

ermee te maken dat het oosten van Nederland in de Tweede Wereldoorlog zwaar bezet gebied was. Hierbij lag de provincie Gelderland (en dan met name de regio Arnhem-Nijmegen en het gebied langs de rivieren de Rijn en IJssel) midden in frontgebied. Er concentreerden zich daarom veel Duitse troepen in het oosten van Nederland, waardoor er ruimte nodig was voor het onderbrengen van materieel en militairen. Aangezien zich in Gelderland relatief veel buitenplaatsen bevonden, zijn juist hier veel buitenplaatsen door de Duitsers gebruikt voor praktische doeleinden.

Toch is dit geen concreet antwoord op de vraag waarom er in Oost-Nederland veel buitenplaatsen specifiek als gevangenenkampen gebruikt zijn. Mijns inziens heeft dit, naast het grote 'aanbod', te maken met de tamelijk geïsoleerde landschappelijke ligging van Gelderse buitenplaatsen. Het buitenplaatsenlandschap van Gelders Arcadië onderscheidt zich namelijk van andere landgoederenzones in Nederland door grote hoogteverschillen, de aanwezigheid van stromend water en relatief veel ontoegankelijk gebied. Hierbij waren de buitenplaatsen omringd met jachtgebied, bouwland, bospartijen en grootschalige parken.³⁶² Aangezien de afgelegen ligging van Gelderse buitenplaatsen veel overeenkomst vertoont met officiële concentratiekampen zoals kamp Westerbork, zou dit kunnen verklaren waarom de Duitsers juist op Oost-Nederlandse buitenplaatsen gevangenen vestigden.

6.2 Landschappelijke situering en specifieke functies van gevangenenkampen op buitenplaatsen in Nederland

Deelvraag twee adresseerde welke landschappelijke kenmerken en specifieke functies gevangenenkampen op buitenplaatsen hadden. Deze kenmerken zijn overzichtelijk gemaakt door een vergelijking te maken met de landschappelijke situering van officiële concentratiekampen. Zoals genoemd bevonden de officiële concentratiekampen zich voornamelijk in het tamelijk geïsoleerde, rurale landschap, waarbij ze door bospartijen gecamoufleerd waren voor de buitenwereld.³⁶³ Daarnaast waren concentratiekampen altijd gesitueerd in de nabijheid van spoorwegen en wegen.³⁶⁴

Gevangenenkampen op buitenplaatsen volgden eenzelfde systematiek. Het merendeel van deze kampen bevond zich namelijk in landelijk, bosrijk gebied dat niet in directe verbinding stond met grotere woonplaatsen. Daarnaast bevonden praktisch alle gevangenenkampen op buitenplaatsen zich nabij een spoorweg en/of treinstation. Deze overeenkomst valt te verklaren aan de hand van de locatiekeuze toen buitenplaatsen ontstonden. Vrijwel altijd werd er namelijk vanuit strategische overwegingen gekozen om buitenplaatsen in buitengebieden te vestigen.³⁶⁵ Reden hiervoor was dat eigenaren van buitenplaatsen op deze manier invloed op de omringende omgeving, landgoederen en pachters konden uitoefenen.³⁶⁶ Deze afgelegen, beschutte ligging zorgde ervoor dat buitenplaatsen ten tijde van de Tweede Wereldoorlog goed bewaakt konden worden en dat dat ze slecht zichtbaar waren voor burgers.³⁶⁷ Er bestaat dus een duidelijk verband tussen de landschappelijke situering van buitenplaatsen en de keuze om hier in de Tweede Wereldoorlog gevangenenkampen te vestigen die aan het oog van de maatschappij onttrokken moesten worden.

---

³⁶² Storms-Smeets (2011), pp. 33-35.

³⁶³ Kolen (2005), pp. 265-266; Horwitz (1998), p. 413; Dijkstra (1970), p. 83.

³⁶⁴ Raim (1998), p. 406.

³⁶⁵ Van der Meulen (2010), p.65; Hoogeveen (2013), p. 19.

³⁶⁶ Girouard (1978), pp. 2-3.

³⁶⁷ Hoogeveen (2013), p. 19; Bakker (2011), p. 23; Timmerman (2011), p. 83.

Buiten de landschappelijke situering, zijn de specifieke functies van gevangenenkampen op buitenplaatsen geanalyseerd. Deze functies zijn voor buitenplaatsen onderverdeeld in de volgende zeven categorieën: gevangenis en/of gijzelaarskamp voor niet-joden, verblijfplaats/gevangenis voor joden, werkkamp van de Nederlandse Arbeidsdienst, joods werkkamp, tijdelijke verzamelplek voor gevangenen en internaat.

Wanneer de functies van gevangenenkampen op buitenplaatsen vergeleken worden met de officiële concentratiekampen in Nederland, valt op dat officiële concentratiekampen complexere organisaties waren dan gevangenenkampen op buitenplaatsen. Zo hadden officiële concentratiekampen meerdere functies tegelijkertijd; ze werden niet alleen gebruikt voor de internering van gevangenen, maar ze waren een belangrijk deel van de oorlogsindustrie waarbij gevangenen tewerkgesteld werden in of rondom het kamp.³⁶⁸ Hoewel ook een aantal gevangenenkampen op buitenplaatsen meerdere functies hadden, blijkt slechts 17% van de kampen op buitenplaatsen ingericht te zijn als werkkamp. 75% van de gevangenenkampen op buitenplaatsen had dus een eenzijdige functie als gevangenis of gijzelaarskamp, waarbij niet actief werd meegewerkt aan de oorlogsindustrie door middel van tewerkstelling.

Dat de meeste kampen enkel een functie als gevangenis hadden en niet functioneerden als werkkamp, kan mijns inziens verklaard worden doordat voorzieningen op buitenplaatsen vaak minder berekend waren op het gebruik als georganiseerd gevangenenkamp; iets waar de officiële concentratiekampen wel op waren voorbereid. De buitenplaatsen lijken in eerste instantie vaak niet geconfisqueerd te zijn om er gevangenen in te richten. In plaats daarvan zijn de gevangenenkampen op enig punt in de oorlog geïmproviseerd (en vaak tijdelijk) ontstaan.³⁶⁹ Geen van de kampen die dit onderzoek aan het licht heeft gebracht is gedurende de gehele oorlogsperiode in gebruik geweest; de meeste gevangenenkampen op buitenplaatsen hebben slechts maanden bestaan.³⁷⁰ Voornoemde observatie wordt verder bekrachtigd door het feit dat meerdere buitenplaatsen andere hoofdfuncties hadden dan het gebruik als gevangenenkamp. Deze nevenfunctie als gevangenenkamp zal in veel gevallen provisorisch zijn ontstaan wanneer er vraag ontstond naar gevangenisruimte of arbeidskracht.³⁷¹ Denk hierbij bijvoorbeeld aan het joodse werkkamp (nevenfunctie) dat op huize Avegoor werd ingesteld toen er arbeidskracht nodig was voor de realisatie van het SS-opleidingscentrum (hoofdfunctie). De in hoofdstuk 3.2 genoemde veronderstelling dat gevangenenkampen op buitenplaatsen veelal geïmproviseerd werden ingesteld als ‘buitenkampen’ wordt om deze reden vooralsnog niet verworpen.

6.3 De ingebruikname van buitenplaatsen als gevangenenkampen en het dagelijks leven aldaar

Aan de hand van de eerder behandelde deelvragen is naar voren gekomen dat gevangenenkampen op buitenplaatsen een minder gestructureerd en complex karakter hadden dan officiële concentratiekampen. Of dit ook het geval is voor de ruimtelijke kenmerken en het dagelijks leven op gevangenenkampen op buitenplaatsen, was het onderwerp van deelvraag drie en vier. Deelvraag drie behandelde hoe gevangenenkampen op buitenplaatsen ruimtelijk werden ingericht en welke gevolgen dit had voor de huizen/tuinen/parken. Deelvraag vier adresseerde de organisatie van en het dagelijks leven in gevangenenkampen op buitenplaatsen.

---

³⁶⁸ Hijink (2011), pp. 23-25.

³⁶⁹ Hijink (2011), p. 24.

³⁷⁰ De enige gevangenenkampen op buitenplaatsen die meerdere jaren hebben gefunctioneerd als dusdanig, waren de relatief systematische gijzelaarskampen Haaren, De Grote Ruwenberg en Beekvliet. Voor precieze jaartallen en overige informatie over deze gevangenenkampen verwijs ik naar de catalogus.

³⁷¹ Hijink (2011), p. 24.

Voor het beantwoorden van deze deelvragen zijn drie casestudies behandeld, die in deze paragraaf besproken en vergeleken worden met de officiële concentratiekampen.

Gebleken is dat de officiële concentratiekampen onder leiding van de SS altijd systematisch waren ingericht, waarbij de kampen drie regio's hadden: het eigenlijke kamp met omringend prikkeldraad (vaak met een gracht), het terrein van de *Kommandatur* en de verblijven van de SS.³⁷² Hierbij bevonden zich in de eigenlijke kampen georganiseerd opgestelde tenten, gebouwen of barakken waar mensen gevangen werden gehouden.³⁷³ Ook het leven in de kampen werd grotendeels bepaald door routine, waarbij gevangenen werden tewerkgesteld en veelal werden mishandeld.³⁷⁴ Daarnaast was ondervoeding en gebrek aan hygiëne aan de dagelijkse orde in de kampen.³⁷⁵

Wanneer de ruimtelijke kenmerken en ingebruikname van gevangenenkampen op buitenplaatsen beschouwd worden, valt op dat er (in tegenstelling tot de officiële concentratiekampen) geen eenduidige systematiek was waarmee deze kampen werden ingericht. Zo stond kasteel de Schaffelaar voorafgaand aan de ingebruikname als gevangenenkamp leeg en was het in bouwvallige staat. Hierop werd het kasteel gerenoveerd zodat er gevangenen ondergebracht konden worden. Toen de Schaffelaar zelf te vol raakte, werden barakken bijgebouwd en werd de nabijgelegen villa de Biezen in gebruik gesteld voor het onderbrengen van gevangenen. Een afrastering om de gevangenen binnen te houden is er nooit geweest.³⁷⁶ Men zou, cynisch genoeg, kunnen stellen dat de ingebruikname van de Schaffelaar in de Tweede Wereldoorlog positieve gevolgen heeft gehad voor het behoud van het huis. Dit was anders voor huize Oxerhof. In het geval van de Oxerhof werd de aanleg van het kamp namelijk systematisch en ingrijpend aangepakt. De Oxerhof werd hermetisch afgesloten, waarbij het huis werd omheind met prikkeldraad. Daarnaast werden barakken voor de gevangenen gerealiseerd en werd er een schietbaan op het landgoed bewerkstelligd. Tevens werden er wachttorens geplaatst, liepen er bewakers met waakhonden rond en waren er borden met doodskoppen langs de omheiningen geplaatst.³⁷⁷ Ook op huize Avegoor werd het terrein geschikt gemaakt voor gebruik door middel van het plaatsen van een hek rondom de buitenplaats, het bouwen van legerings- en sportgebouwen, het plaatsen van barakken en het aanleggen van een schietbaan.³⁷⁸ Waar SS-school Avegoor zelf dus systematische ruimtelijke ingrepen had ondergaan, was dit voor de onderkomens van de joodse gevangenen niet het geval; zij waren geïmproviseerd ondergebracht in de nabijgelegen villa Irene. De villa was in deze periode oud, vervallen, geblindeerd en omheind met prikkeldraad.³⁷⁹ Samenvattend zijn de Schaffelaar, de Oxerhof en Avegoor ruimtelijk gezien op verschillende manieren in gebruik genomen en ingericht. Wel is duidelijk dat het gebruik als gevangenenkamp voor alle drie de buitenplaatsen grote ruimtelijke gevolgen heeft gehad.

Naast de ruimtelijke kenmerken en inrichting, zijn de organisatie en leefomstandigheden van gevangenenkampen op buitenplaatsen beschouwd. Hierbij is gebleken dat het leven op gevangenenkampen op buitenplaatsen tevens niet volgens een duidelijke systematiek verliep. Hoewel de leefomstandigheden in gevangenenkampen op buitenplaatsen net zoals in de officiële gevangenenkampen veelal slecht waren, was er tussen deze buitenplaatsen namelijk

---

³⁷² Dijkstra (1970), p. 83.

³⁷³ De Jong (1978), deel 8, p. 399.

³⁷⁴ Von Benda-Beckmann (2019), p. 275; Bosman, Ridder en Jansen (2010), pp. 2, 15-17; Wibaut-Guilonard (1995), p. 3; Mulder en Prinsen (1996), p. 7.

³⁷⁵ Bosman, Jansen en Ridder (2010), pp. 2, 18; Raim (1998), pp. 404-405.

³⁷⁶ De Munnick (2014), p. 70; De Munnick (2014), pp. 69-70; Archief NIOD, toegangsnummer 101b, inv. nr. 218, folio 7-8.

³⁷⁷ Van Sabben (2020a), p. 13.

³⁷⁸ Hoogeveen (2013), pp. 69, 71; Van der Meulen (2010), p. 48.

³⁷⁹ Matsier (2020), p. 2; *Het Parool* (05-05-1990).

veel onderlinge variatie in het functioneren van de kampen. Waar kampen zoals de Oexerhof en Avegoor eenzelfde genadeloze organisatie en routine hadden als de officiële concentratiekampen, blijken er ook gevangenenkampen op buitenplaatsen geweest te zijn die anders georganiseerd waren. Noemenswaardig hierin is het relatief milde gevangenenkamp op kasteel de Schaffelaar. Hoewel ook de gevangenen van de Schaffelaar waren beroofd van hun vrijheid, waren hun leefomstandigheden veel beter dan die van gevangenen in andere kampen. Men hoefde enkel huishoudelijke taken uit te voeren, er was ruimte voor ontspanning en gevangenen hadden zelf zeggenschap in de dagelijkse leiding van het kasteel. Velen van hen hebben door hun uitzonderingspositie in de Schaffelaar (en daarna ook in kamp Westerbork en Theresienstadt) zelfs de oorlog overleefd.³⁸⁰ Dat het gevangenenkamp op kasteel de Schaffelaar uniek was in zijn soort, wordt bevestigd door het feit dat er ook in overige bezette landen geen dergelijk kampement met ‘van deportatie vrijgestelde’ joden is aangetroffen door de auteur.

Concluderend kan gesteld worden dat niet alleen de functies van gevangenenkampen op buitenplaatsen een relatief provisorisch karakter hadden; ook de (ruimtelijke en bestuurlijke) organisatie en het leven in gevangenenkampen op buitenplaatsen verliep niet volgens een vaste systematiek. Dit staat lijnrecht tegenover het functioneren van de officiële concentratiekampen. De eerdergenoemde veronderstelling dat gevangenenkampen op buitenplaatsen niet met een vooropgezet plan in gebruik werden genomen, maar dat ze op enig punt in de oorlog geïmproviseerd en zonder doelgericht plan zijn ontstaan als ‘buitenkampen’ wordt dan ook bevestigd. Hierbij bestaat er een sterk verband tussen de afgelegen, beschutte ligging van buitenplaatsen en de keuze om hier gevangenenkampen op te vestigen. Ook het feit dat buitenplaatsen goed bewaakt konden worden, dat ze veel mensen konden onderbrengen en dat ze een bepaalde aantrekkingskracht hadden voor de Duitsers zal hebben meegespeeld in de overweging om buitenplaatsen voor dergelijke doeleinden te gebruiken.

Toch dient er een kritische noot geplaatst te worden bij de conclusie dat gevangenenkampen op buitenplaatsen provisorisch als buitenkampen zijn ontstaan. Juist de geïmproviseerde aard van deze kampen heeft namelijk als gevolg dat ze grote onderlinge verschillen hadden qua functies, ruimtelijke inrichting, organisatie en het dagelijks leven op deze kampen. Deze verschillen maken het mijns inziens niet mogelijk om gevangenenkampen op buitenplaatsen te generaliseren (zoals dat wel kan bij officiële concentratiekampen).³⁸¹ Daarom moet elk gevangenenkamp beschouwd worden als een unieke casus in een groter systeem van kampen, waarbij er aandacht is voor de afzonderlijke details en de (immateriële en materiële) gebeurtenissen die zich daar hebben voorgedaan.

6.4 Gevangenenkampen op buitenplaatsen na de Tweede Wereldoorlog

De laatste onderzoeksvraag die als rode draad door mijn onderzoek liep, was de vraag welke bestemming gevangenenkampen op buitenplaatsen na de Tweede Wereldoorlog kregen en hoe er na de oorlog is omgegaan met de herinnering aan deze kampen.

Allereerst is gebleken dat gevangenenkampen op buitenplaatsen soortgelijke naoorlogse bestemmingen kregen als officiële concentratiekampen.³⁸² Een groot deel van de gevangenenkampen op buitenplaatsen is namelijk direct na de oorlog gebruikt als interneringskamp voor collaborateurs of als onderkomen voor Molukse gezinnen (29%).

³⁸⁰ Archief NIOD, toegangsnr. 250b, inv. nr. 71, folio 1; De Munnick (2014), pp. 71, 75.

³⁸¹ Overigens hadden de officiële concentratiekampen ook onderlinge verschillen, maar de systematiek die deze kampen volgen is over het algemeen zeer eenduidig.

³⁸² Hijink (2011), p. 13.

Toch blijkt er een opvallend verschil te zijn tussen de officiële concentratiekampen en de gevangenenkampen op buitenplaatsen, namelijk de naoorlogse en huidige herinneringscultuur met betrekking tot deze plaatsen. Waar tegenwoordig de meeste officiële concentratiekampen nationale monumenten zijn ter herinnering aan hun oorlogsverleden,³⁸³ blijkt dit voor gevangenenkampen op buitenplaatsen niet het geval te zijn. Zo zijn de gevangenenkampen op de Oexerhof, de Schaffelaar en Avegoor tegenwoordig niet meer fysiek herkenbaar en zijn de huizen teruggebracht naar hun romantische, vooroorlogse staat. Ook zijn herdenktekens op de buitenplaatsen relatief laat opgericht, of zijn ze (zoals op het terrein van Avegoor) geheel afwezig. Daarnaast blijkt dat het oorlogsverleden van deze buitenplaatsen allesbehalve benadrukt wordt in de informatievoorziening door de huidige eigenaren.

Dat gevangenenkampen op buitenplaatsen momenteel nog niet dienen als plaatsen van herinnering aan de Tweede Wereldoorlog, is niet verwonderlijk. Het is namelijk ook voor de officiële concentratiekampen niet vanzelfsprekend geweest dat deze plaatsen zijn getransformeerd tot nationale herdenkingsmonumenten.³⁸⁴ Dit is een langdurig en continu proces geweest van *‘voortdurende verandering in interpretatie en betekenisgeving, waarbij telkens andere aspecten en gebeurtenissen naar voren worden gehaald en het beeld [sic.] van de geschiedenis in musea, roman, films, het onderwijs, herdenkingsrituelen en erfgoed-sites opnieuw [sic.] worden vormgegeven.’*³⁸⁵ Toch moge duidelijk zijn dat het proces richting monumentalisering van de officiële concentratiekampen verder gevorderd is dan dat van gevangenenkampen op Nederlandse buitenplaatsen.³⁸⁶

De vraag is waarom deze veelbetekenende plaatsen en gebeurtenissen op buitenplaatsen tot op heden amper herdacht worden. Dit valt in eerste instantie te verklaren door het trauma en het schuldgevoel die de gebeurtenissen van de Tweede Wereldoorlog met zich hebben meegebracht, waardoor deze plaatsen tot op heden vaak vermeden worden.³⁸⁷ Hoewel dit zeker zal gelden voor het dadererfgoed op buitenplaatsen, verklaart dit niet waarom er wel herdacht wordt op de officiële Nederlandse concentratiekampen en niet op gevangenenkampen op buitenplaatsen. Dat er (bijna) niet herdacht wordt op buitenplaatsen heeft dan ook niet enkel te maken met het trauma en het schuldgevoel, maar kan voornamelijk verklaard worden door het feit dat buitenplaatsen nog altijd eenduidig en romantisch gepresenteerd worden.³⁸⁸ Men denkt bij de gedachte aan kastelen en buitenplaatsen immers niet graag aan de vreselijke gebeurtenissen die zich hier tussen 1940-1945 soms hebben afgespeeld.³⁸⁹ Aangezien buitenplaatsen vaak afhankelijk zijn van marketing en hun romantische imago, zal hun oorlogsverleden niet in dit beeld passen. Het resultaat is dat dit verleden onbenoemd blijft. Na aanschrijven van meerdere organisaties van buitenplaatsen waarop gevangenenkampen waren gevestigd, bevestigen hun reacties dat dit oorlogsverleden niet gelegen komt.

Toch is het belangrijk dat er meer aandacht ontstaat voor de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog op buitenplaatsen, aangezien buitenplaatsen een belangrijk onderdeel van het oorlogserfgoed zijn. De rol die voormalige gevangenenkampen op buitenplaatsen als herdenkingscentra kunnen vervullen heeft hierbij mijns inziens een grote meerwaarde. Juist op deze plaatsen kunnen we namelijk een betekenisgeving vinden die *‘niet is gestoeld op de glorificatie van het oorlogsverleden, maar waar de prijs van overleven en het falen van een*

---

³⁸³ Hijink (2011), p. 13.

³⁸⁴ Hijink (2011), pp. 13-14.

³⁸⁵ Van Vree en van der Laarse (2009), p. 8.

³⁸⁶ Hijink (2011), pp. 13-14.

³⁸⁷ Kolen (2005), p. 271.

³⁸⁸ Ronnes (2017), p. 436.

³⁸⁹ Hoogeveen (2013), p. 6.

*samenleving worden getoond en bediscussieerd in een poging tot dialoog te komen.*³⁹⁰ Voormalige kampen vertellen dus een verhaal dat zin geeft aan verleden, heden en toekomst.³⁹¹ Het is daarom essentieel dat het verleden van gevangenenkampen op buitenplaatsen niet langer onbenoemd blijft en dat (waar mogelijk) deze kampen monumenten worden die herinneren aan hun oorlogsverleden.

6.5 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek

Aan de hand van het huidige onderzoek en de uitkomsten daarvan worden beperkingen van het onderzoek besproken, waarna er aanbevelingen worden gedaan voor toekomstig onderzoek.

Allereerst heeft het huidige onderzoek verscheidene gevangenenkampen op Nederlandse buitenplaatsen aangetroffen en zijn er meerdere patronen met betrekking tot deze kampen naar voren gekomen. Toch bleek tijdens de uitvoering dat er weinig bronmateriaal beschikbaar is over gevangenenkampen op Nederlandse buitenplaatsen. Daarnaast is archiefonderzoek naar gevangenenkampen op buitenplaatsen tot op heden weinig uitgevoerd. Het feit dat informatie over gevangenenkampen op buitenplaatsen beperkt is, alsook dat veel van deze kampen fysiek en mentaal zijn verdwenen, resulteert daarom in de mogelijkheid dat er nog enkele gevangenenkampen op buitenplaatsen onontdekt zijn. Toch is het onwaarschijnlijk dat eventuele nieuw ontdekte gevangenenkampen op buitenplaatsen de uitkomsten van het onderzoek drastisch zullen veranderen.

Hoewel de verwachting dat er nieuwe gevangenenkampen ontdekt worden laag is, kan aan de hand van voornoemde beperking van het onderzoek een aanbeveling gedaan worden om eventuele onontdekte gevangenenkampen op buitenplaatsen te lokaliseren. Vanwege de inventariserende aard en het tijdsbestek van het onderzoek heb ik namelijk hoofdzakelijk gebruik gemaakt van het archief van het NIOD Instituut voor Oorlogs- Holocaust- en Genocidestudies, waarbij de ‘trefkans’ voor het vinden van gevangenenkampen op buitenplaatsen het grootst was.³⁹² Aangezien veel buitenplaatsen hun archieven echter nog in eigen beheer hebben, kan het zijn dat er informatie is die niet aanwezig is in het archief van het NIOD of andere archieven. Een alternatieve benadering zou kunnen zijn om huisarchieven van buitenplaatsen apart te doorzoeken op informatie over gevangenenkampen. Mochten er namelijk gevangenenkampen op buitenplaatsen zijn die nog niet ontdekt zijn, dan heeft deze benadering de beste kans van slagen om deze te ontdekken.

Een volgende aanbeveling heeft te maken met de aard van het onderzoek. Vanwege de beperkte omvang van deze scriptie was het onmogelijk om elk aan het licht gebrachte gevangenenkamp in detail te onderzoeken. Om deze reden is het momenteel nog niet mogelijk om een totaalbeeld te verschaffen over gevangenenkampen uit de Tweede Wereldoorlog op buitenplaatsen. Toekomstig onderzoek zou zich daarom kunnen verdiepen in gevangenenkampen die dit onderzoek wel ontdekt heeft, maar nog niet uitvoerig heeft onderzocht. Zodoende wordt er een completer beeld verschaft van het ontstaan en functioneren van gevangenenkampen op buitenplaatsen. Hier dient echter de opmerking geplaatst te worden dat de casestudies erop wijzen dat gevangenenkampen op buitenplaatsen grote onderlinge verschillen hadden. Dit lijkt het vrijwel onmogelijk te maken om deze kampen verder te generaliseren dan het reeds beschreven patroon dat gevangenenkampen op buitenplaatsen als geïmproviseerde buitenkampen dienden. Hoewel toekomstig onderzoek dus een *completer* beeld zou kunnen

---

³⁹⁰ Hijink (2011), pp. 314-315.

³⁹¹ Hijink (2011), pp. 314-315.

³⁹² Tevens heb ik regionale/provinciale archieven doorzocht, maar dit leverde geen resultaten op.

verschaffen over gevangenkampen op buitenplaatsen, is het onwaarschijnlijk dat er een *gegeneraliseerd* beeld van deze kampen gevormd kan worden zoals dat wel kan bij officiële concentratiekampen.

Een laatste aanbeveling heeft te maken met de periode van de Tweede Wereldoorlog binnen buitenplaatsenonderzoek in het algemeen. Tot op heden is er namelijk in de Nederlandse kasteelgeschiedenis weinig aandacht geweest voor de rol die buitenplaatsen innamen in de Tweede Wereldoorlog.³⁹³ Hoewel onderzoek hiernaar de laatste jaren meer uitgevoerd wordt, blijkt dadererfgoed op buitenplaatsen tot op de dag van vandaag gevoelig te liggen.³⁹⁴ Het is daarom van groot belang dat onderzoek naar deze periode op buitenplaatsen de komende jaren voortgezet wordt, zodat de nog altijd te eenduidig gepresenteerde historie van buitenplaatsen vervangen wordt door een realistischer en diverser beeld met meerdere tijdslagen. Overigens dient de nuance aangebracht te worden dat het onmogelijk is om elk verhaal van dader-, slachtoffer- en heldenerfgoed op buitenplaatsen aan het licht te brengen, aangezien veel verhalen en gebeurtenissen zijn verzwegen en vergeten.³⁹⁵

---

³⁹³ Bakker (2011), p. 8; Storms Smeets en Vogelzang (2020), p. 3.

³⁹⁴ Hoogeveen (2013), pp. 10-11.

³⁹⁵ Kolen (2005), p. 265.

7. Conclusie

Gevangenenkampen uit de Tweede Wereldoorlog op buitenplaatsen in Nederland vormde de centrale thematiek van dit onderzoek. Hoewel buitenplaatsen in Nederland vaak belangrijke functies in de oorlogsvoering hebben vervuld, is er tot op heden in de kasteelgeschiedenis weinig aandacht geweest voor de rol die kastelen en buitenplaatsen in Nederland innamen in de Tweede Wereldoorlog.³⁹⁶ Dit geldt ook voor zogenaamd ‘dadererfgoed’ op buitenplaatsen, aangezien onderzoeksonderwerpen zoals gevangenenkampen op buitenplaatsen tot op heden weinig wetenschappelijke aandacht hebben gekregen.³⁹⁷ Het huidige onderzoek heeft zich om deze reden toegespitst op de aanwezigheid van gevangenenkampen op Nederlandse buitenplaatsen. Hierbij is onder meer de landelijke spreiding van deze gevangenenkampen beschouwd. Tevens zijn de landschappelijke situering en bouwkundige kenmerken van buitenplaatsen waarop gevangenenkampen waren gevestigd onderzocht. Ten slotte is beschouwd hoe deze gevangenenkampen functioneerden en hoe er na de oorlog is omgegaan met (de herinnering aan) deze gevangenenkampen. Door verschillende materiele en immateriële kanten van dit dadererfgoed te belichten heb ik een zo inclusief mogelijk beeld willen schetsen van het beladen verleden van buitenplaatsen als gevangenenkampen in de Tweede Wereldoorlog.

Duidelijk is geworden dat de landschappelijke situering, de ruimtelijke indeling en bouwkundige eigenschappen van buitenplaatsen in Nederland een bepalende factor waren voor het ontstaan van gevangenenkampen aldaar. De afgelegen, beschutte ligging van buitenplaatsen alsook het feit dat buitenplaatsen grote groepen mensen konden onderbrengen en dat ze goed bewaakt konden worden, resulteren erin dat buitenplaatsen bij uitstek geschikt waren als geïmproviseerde gevangenenkampen. Wel is gebleken dat gevangenenkampen op buitenplaatsen een provisorisch en minder systematisch karakter hadden dan de officiële concentratiekampen in Nederland. Gevangenenkampen op Nederlandse buitenplaatsen dienden dan ook als zogenoemde ‘buitenkampen’.

Concluderend nemen gevangenenkampen uit de Tweede Wereldoorlog op Nederlandse buitenplaatsen een belangrijke rol in als oorlogserfgoed. Dit erfgoed ligt echter tot de dag van vandaag gevoelig en wordt allesbehalve benadrukt. Sterker nog; deze voormalige oorlogsgebieden hebben tegenwoordig een vredige uitstraling gekregen. De rol van buitenplaatsen als ‘schuldige landschappen’ verdient dan ook meer aandacht in de buitenplaatsengeschiedenis.³⁹⁸ Het is daarom van groot belang dat toekomstig onderzoek naar deze aspecten van buitenplaatsen de komende jaren voortgezet wordt, zodat de vaak eenduidig gepresenteerde historie van de betreffende buitenplaatsen vervangen wordt door een realistischer en diverser beeld met verschillende tijdlagen. De veelal onbenoemde oorlogshistorie van buitenplaatsen verdient het om verteld te worden.

---

³⁹⁶ Bakker (2011), p. 8; Storms Smeets en Vogelzang (2020), pp. 3, 10.

³⁹⁷ Hoogeveen (2013), pp. 26-27.

³⁹⁸ Hoogeveen (2013), p. 6.

8. Samenvatting

Kastelen en buitenplaatsen in Nederland kennen een lange geschiedenis en hebben vele conflicten doorstaan. Hoewel kastelen en buitenplaatsen hun functie als militair object in de periode van de Tweede Wereldoorlog al verloren hadden, hebben ze in deze periode toch vaak een functie in de oorlogsvoering gespeeld. Buitenplaatsen hebben namelijk bijgedragen aan de ‘zuivering’ van de nazisamenleving in deze periode, omdat ze werden gebruikt voor praktische doeleinden zoals gevangenenkampen.

Hoewel de periode van de Tweede Wereldoorlog op buitenplaatsen steeds meer wetenschappelijke belangstelling krijgt, ligt de nadruk bij de meeste studies tot op heden op de materiële schade aan het erfgoed en de huidige omgang met het oorlogserfgoed. Het huidige onderzoek heeft daarom betrekking op de onderbelichte rol van de Tweede Wereldoorlog op buitenplaatsen als ‘dadererfgoed’. Aan de hand van een inventarisatie en casestudies is specifiek ingegaan op gevangenenkampen op buitenplaatsen uit deze periode. De centrale vraagstelling van dit onderzoek luidt als volgt:

In welke mate en vorm hebben landschappelijke situering, ruimtelijke indeling en bouwkundige eigenschappen van buitenplaatsen in Nederland in de Tweede Wereldoorlog een rol gespeeld bij het in gevangenschap stellen van joden en andere (krijgs)gevangenen? Hoe functioneerden deze kampen? Hoe is er na de Tweede Wereldoorlog omgegaan met de (herinnering aan) gevangenenkampen op buitenplaatsen?

Om antwoord te geven op de centrale vraagstelling, is allereerst beschouwd hoe de officiële Nederlandse concentratiekampen functioneerden.³⁹⁹ Deze kampen zijn ontstaan toen er tijdens de Duitse bezetting in korte tijd een groot tekort ontstond aan gevangenisruimte in Nederland. Hierbij werden bestaande kampen en gebouwen ingericht als onderdeel van het netwerk van kampen die het Duitse ‘samenlevingsideaal’ moesten verwezenlijken. Hoewel elk concentratiekamp een eigen geschiedenis en een eigen karakter kende, waren de officiële concentratiekampen ruimtelijk gezien systematisch ingericht. Ook de organisatie van en het leven in de kampen geschiedde veelal volgens eenzelfde routine.

Naast de officiële concentratiekampen in Nederland waren er veel ‘buitenkampen’. Onder deze kampen bevonden zich gevangenenkampen op Nederlandse buitenplaatsen. In totaal heeft het onderzoek 27 gevangenenkampen op buitenplaatsen in Nederland aan het licht gebracht. Deze kampen bevonden zich voornamelijk in Oost-Nederland. Het merendeel van de gevangenenkampen situeerde zich hierbij in ruraal, bosrijk gebied dat niet in directe verbinding stond met grotere woonplaatsen. Daarnaast bevonden bijna alle gevangenenkampen op buitenplaatsen zich nabij een spoorweg en/of treinstation. Hoewel gevangenenkampen op buitenplaatsen verschillende functies kenden, hadden de meeste kampen een eenzijdige aard als gevangenis of gijzelaarskamp. Slechts een klein deel van de buitenplaatsen was ingericht als werkkamp. Ten slotte vertoonden de buitenplaatsen die functioneerden als gevangenenkamp ruimtelijk en organisatorisch gezien veel onderlinge variatie.

Gebleken is dat gevangenenkampen op buitenplaatsen anders zijn ingericht dan de complex georganiseerde officiële concentratiekampen. Gevangenenkampen op buitenplaatsen werden namelijk niet met een vooropgezet plan in gebruik genomen, maar zijn op enig punt in de oorlog geïmproviseerd ontstaan als ‘buitenkampen’. Er bestaat een sterk verband tussen de afgelegen,

---

³⁹⁹ De officiële concentratiekampen betreffen kamp Schoorl, kamp Ommen, kamp Amersfoort, kamp Vught en kamp Westerbork.

beschutte ligging van buitenplaatsen en de keuze om hier buitenkampen op te vestigen die aan het oog van de maatschappij onttrokken moesten worden. Daarnaast heeft het feit dat buitenplaatsen goed bewaakt en omheind konden worden, alsook dat ze grote groepen mensen konden onderbrengen en dat ze een bepaalde aantrekkingskracht hadden voor de Duitsers meegespeeld in de overweging om buitenplaatsen voor dergelijke doeleinden te gebruiken.

Na de oorlog werden gevangenenkampen op buitenplaatsen vaak gebruikt als interneringskamp voor personen die van collaboratie verdacht werden of als onderkomen voor gerepatrieerde Molukse gezinnen. Hoewel deze ontwikkeling in overeenstemming is met de manier waarop veel officiële concentratiekampen na de Tweede Wereldoorlog werden ingericht, is er een opvallend verschil met de officiële concentratiekampen; de naoorlogse en huidige herinnering aan deze plaatsen. Waar tegenwoordig de meeste officiële concentratiekampen namelijk nationale monumenten zijn ter herinnering aan hun oorlogsverleden, is dit voor gevangenenkampen op buitenplaatsen niet het geval. Sterker nog; de buitenplaatsen zijn teruggebracht naar hun romantische staat, waardoor de gevangenenkampen niet meer fysiek herkenbaar zijn op deze plaatsen. Toch is het belangrijk dat er meer aandacht ontstaat voor de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog op buitenplaatsen, aangezien buitenplaatsen een belangrijk onderdeel van het oorlogserfgoed zijn. De rol die gevangenenkampen op buitenplaatsen als herdenkingscentra kunnen vervullen heeft hierbij een grote meerwaarde. Het is daarom belangrijk dat het verleden van gevangenenkampen op buitenplaatsen niet langer onbesproken blijft en dat deze kampen (indien mogelijk) monumenten worden ter herinnering aan hun oorlogsverleden.

9. Bibliografie

- Bak, P. (2018). *Een oord van bang wachten. Kamp Haaren 1941-1944*. Hilversum: Uitgeverij Verloren.
- Bakker, M. (2011). *Nederlandse kastelen en buitenplaatsen tijdens de Tweede Wereldoorlog*. Wijk bij Duurstede: Nederlandse kastelenstichting.
- Bakker, M. (2010). *Kastelen in Oorlogstijd. Geschiedenis en restauratie van de Nederlandse kastelen en buitenplaatsen tijdens en na de Tweede Wereldoorlog*. Utrecht (Universiteit Utrecht): Masterscriptie.
- Berenbaum, M. & Peck, A. (1998). *The Holocaust and History. The Known, The unknown, The disputed and The reexamined*. Bloomington Indianapolis: Indiana University Press.
- Bosman, H., Ridder, de, H. & Jansen, O. (2010). *Kampen in Nederland: Tweede Wereldoorlog*. Nijmegen: Centrum voor Mondiaal Onderwijs.
- Cannadine, D. (1990). *The decline and fall of the English aristocracy*. New Haven: Yale.
- Da Silva, T. & Stam, D. (1989). *Sporen van de oorlog. Ooggetuigen over plaatsen in Nederland, 1940-1945*. Amsterdam: Anne Frank Stichting.
- Den Heertgang. (2015). 'De Geschiedenis van het kleinseminarie Beekvliet in kort bestek. Speciaal themanummer in verband het het 200-jarig bestaan van de school die nu gymnasium Beekvliet is.' *Den Heertgang*, 21e jaargang, nummer 2, 4-44.
- Dessing, R. & Holwerda, J. (2012). *Nationale gids Historische Buitenplaatsen*. Wormer: Uitgeverij Noord-Holland.
- Dessing, R. (2012). 'Monumenten van een rijk buitenleven.' *Elsevier. Buitenplaatsen. Heden en verleden van de mooiste historische zomerverblijven in Nederland*, 8-19.
- Dijkstra, H. (1970). *Concentratiekampen. Systeem en de praktijk in Nederland*. Bussum: Fibula.
- Dragt, G. (1992). 'Landgoed De Schaffelaar: natuur en verleden bij Barneveld.' *Bulletin Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond*, jaargang 91, nummer 3/4, 97-107.
- Gerards, S., Hollewijn, M. & Jong, de, J. (2012). *WOII Slachtoffers onder Kastelen in het Nederlands-Duits Grensgebied*. Huis voor de Kunsten Limburg.
- Girouard, M (1978). *Life in the English Country House. A social and architectural History*. Yale: University of Yale.
- Harmsen, G. (2004). 'Herinneringen aan de Oorlogsjaren in Vorden.' *Jubilaeumnummer Vordense Kronyck*, 8-20.

- Hijink, R. (2009). De musealisering van de kampen. Tussen werkelijkheid en verbeelding. In F. Vree, van & R. Laarse, van der, *De dynamiek van de herinnering. Nederland en de Tweede Wereldoorlog in internationale context* (128-148). Leeuwarden: Uitgeverij Bert Bakker.
- Hijink, R. (2011). *Voormalige concentratiekampen. De monumentalisering van de Duitse kampen in Nederland*. Hilversum: Uitgeverij Verloren.
- Hilberg, P. (1998). Sources and Their Uses. In M. Berenbaum, & A. Peck, *The Holocaust and history: the known, the unknown, the disputed, and the reexamined* (5-12). Bloomington Indianapolis: Indiana University Press.
- Hoogeveen, H. (2013). *Achter de rododendrons: Dadersporen als getuigen in een schuldig landschap*. Veenendaal: Vrije Universiteit.
- Hoogeveen, H. (2020). 'Verradelijke schoonheid? 'Dadererfgoed' op landgoederen en buitenplaatsen.' *Het Buiten. Kastelen, buitenplaatsen en hun bewoners*, jaargang 2, nummer 4, 9-12.
- Horwitz, G. (1998). Places Far Away, Places Very Near. In M. Berenbaum & A. Peck, *The Holocaust and History: The Known, The disputed, and The Reexamined* (409-420). Bloomington Indianapolis: Indiana University Press.
- Janssen, H. Kylstra-Wielings, J. & Olde Meierink, B. (1996). *1000 jaar kastelen in Nederland*. Utrecht: Uitgeverij Matrijs.
- Jong, de, E. (2001). *Nature and Art. Dutch Garden and Landscape Architecture, 1650-1740*. Philadelphia.
- Jong, de, L. (1978). Deel 8. Gevangenen en gedeporteerden. In *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*. 's-Gravenhage: Nijhoff.
- Jong, de, L. (1981). Deel 10b. Het Laatste jaar II. In *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*. 'S-Gravenhage: Martinus Nijhoff.
- Jong, de, L. (1972). Deel 4. Mei '40 - maart '41. In *Het Koninkrijk Der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff.
- Jong, de, L. (1974). Deel 5. Maart '41 - juli '42. In *Het Koninkrijk Der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff.
- Jong, de, L. (1975). Deel 6. Juli '42 - mei '43. In *Het Koninkrijk Der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*. 'S-Gravenhage: Martinus Nijhoff.
- Jong, de, L. (1988). Deel 12. Epiloog. In *Het Koninkrijk Der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*. Leiden: Martinus Nijhoff.
- Kolen, J. (2005). *De biografie van het landschap: Drie essays over landschap, geschiedenis en erfgoed*. Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Koman, M. (2017). *De versnippering van Landgoed Rosendaal (1902-2017)*. Rijksuniversiteit Groningen: Groningen (Master Scriptie).

- Kooger, H. (1987). *Joods leven in Dieren, Rheden en Velp*. Zutphen: De Walburg Pers.
- Kuiper, Y. (2015). Memory, Residence and Profession. In Y. Kuiper, N. Bijleveld, & J. Dronkers, *Nobilities in Europe in the Twentieth Century. Reconversion strategies, Memory Culture and Elite Formation* (117-149). Leuven: Peeters.
- Kuiper, Y. (2015). Towards a Comparative History of Nobility in Twentieth-Century Europe. An Introduction. In Y. Kuiper, N. Bijleveld, & J. Dronkers, *Nobilities in Europe in the Twentieth Century* (1-26). Leuven: Peeters.
- Kuiper, Y. & Laarse, van der. (2005). *Beelden van de buitenplaats*. Hilversum: Verloren.
- Leeuwen, van, W. (1996). Herleving van het verleden. De negentiende en twintigste eeuw. In H. Janssen, J. Kylstra-Wielings & B. Olde Meierink, *1000 jaar kastelen in Nederland (199-240)*. Utrecht: Uitgeverij Matrijs.
- Mandler, P. (1997). *The Fall and Rise of the Stately Home*. New Haven.
- Matser, A. (2020). 'Herrineringsmonumenten Ellecom.' *Ambt & Heerlijkheid*, 1-7.
- Mechanicus, P. (1964). *In dépôt. Dagboek uit Westerbork*. Amsterdam: Polak & Van Genneep.
- Meulen, van der, F. (2010). *Kastelen in oorlogstijd. De omgang met de Tweede Wereldoorlog in de presentatie van Nederlandse kastelen, buitenplaatsen en landhuizen*. Masterscriptie UvA.
- Meulen, van der, F. (2011). 'Kastelen in een nieuwe wereld. De Tweede Wereldoorlog als katalysator in de twintigste eeuwse ontwikkeling van Nederlandse elitewoningen.' *Virtus*, vol. 18, 216-220.
- Mitchell, A. (1980). Polish, Dutch, And French Elites under the German Occupation. In H. Friedlander, & S. Milton, *The Holocaust: Ideology, Bureaucracy, and Genocide* (231-245). Millwood: Kraus International Publications.
- Mulder, D. & Prinsen, B. (1996). *Lachen in het donker. Amusement in kamp Westerbork*. Assen: Van Gorcum & Comp. B.V.
- Munnick, de, B. (2014). 'Uitverkoren in uitzondering? Het verhaal van de Barneveldgroep, 1942-1943.' *Skript Historisch Tijdschrift*, jaargang 12, nummer 2, 67-78.
- Piper, F. (1998). Auschwitz Concentration Camp. In M. Berenbaum & A. Peck, *The Holocaust. The Known, The unknown, The disputed and the Reexamined* (371-387). Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Presser, J. (1985). *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse jodendom 1940-1945*. Den Haag: Staatsuitgeverij.
- Raalte, van, J. (1945). *In het concentratiekamp*. Franeker: T.Weaver.

- Raim, E. (1998). Concentration Camps and the Non-Jewish Environment. In M. Berenbaum & A. Peck, *The Holocaust and History* (401-409). Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Renes, H. (2017). Water en buitenplaatsen. In C. Gietman, J. Moes, D. Rewijk, H. Ronnes, J. Bremmer & T. Spek, *Huis en Habitus. Over kastelen, buitenplaatsen en notabele levensvormen* (98-114). Hilversum: Verloren.
- Rijksgebouwendienst (1987). *Bouwhistorische aantekening. Crematorium v.m. concentratiekamp Vught*. 'S-Gravenhage.
- Robinson, J. M. (1989). *The country house at war*. London.
- Robinson, J. M. (2014). *Requisitioned. The British Country House in the Second World War*. Edinburgh.
- Romijn, P. (2006). *Burgemeesters in oorlogstijd. Besturen onder Duitse bezetting*. Amsterdam: Uitgeverij Balans.
- Ronnes, H. & Gietman, C. (2020). *De laatste oorlog van het kasteel: kastelen en buitenplaatsen in de Tweede Wereldoorlog*. Nederlandse Kastelenstichting.
- Ronnes, H. (2017). De infantilisering van kasteel en buitenplaats. In C. Gietman, J. Moes, J. Rewijk, H. Ronnes, J. Bremmer & T. Spek, *Huis en Habitus. Over kastelen, buitenplaatsen en notabele levensvormen*. (434-445). Hilversum: Verloren.
- Sabben, van, H. (2020b). 'Oxerhof. Een bewogen en donkere oorlogsgeschiedenis.' *Het Buiten. Kastelen, buitenplaatsen en hun bewoners*. Jaargang 2, Nummer. 4, 34-35.
- Sabben, van, H. (2020a). *Spionage, arrestaties en moord aan de IJssel. Een speurtocht naar het duistere oorlogsverleden van Oxerhof en de activiteiten van het SD-kommando Deventer 1943-1945*. Utrecht: Flying Pencil NL b.v.
- Storm-Buysing, R.D. (1948). Lijst van kasteelen en historische landhuizen in Gelderland met vermelding van eventuele oorlogschade. In Stichting Vrienden der Geldersche Kasteelen, *Kasteelen in Gelderland*. Arnhem.
- Storms-Smeets, E. & Vogelzang, F. (2020). 'Oorlog in Arcadië.' *Het Buiten: Kastelen, buitenplaatsen en hun bewoners*, jaargang 2, nummer 4, 3-5.
- Storms-Smeets, E. (2011). Gelders Arcadie. Landgoederen en buitenplaatsen. In E. Storms-Smeets (red.), *Gelders Arcadie. Atlas van een buitenplaatsenlandschap* (32-39). Utrecht: Stichting Matrijs.
- Storms-Smeets, E. (2016). 'The transfer and transformation of a Dutch landed estate, 1880-1950. From elite to public landscapes: the case of Klarenbeek estate.' *Virtus. Journal of nobility studies*, vol. 23, 147-168.
- Storms-Smeets, E. (2017). Verloren Erfgoed. De destructie van landhuizen, buitenplaatsen en landgoederen in de twintigste eeuw. In C. Gietman et al., *Huis en Habitus. Over kastelen, buitenplaatsen en notabele levensvormen* (406-421). Hilversum: Verloren.

- Storms-Smeets, E. (2020). 'A must see photo opportunity'. *Kasteeltoerisme tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het buiten. Kastelen, buitenplaatsen en hun bewoners*. Jaargang 2, Nummer 4, 50-51.
- Storms-Smeets, E. (2020). Oorlog in Arcadië. Kastelen, buitenplaatsen en landgoederen in Gelderland 1940-1945. In T. Hermans et al., *Hier wonen wij! Is het niet prachtig*. Stichting Kastelenstudies Nederland in samenwerking met SPA Uitgevers.
- Summers, J. (2018). *Our Uninvited Guests. The secret lives of Britain's Country Houses 1939-45*. Simon & Schuster.
- Timmerman, H. (2011). 1940-1945: Oorlog aan de Veluwezoom. In E. Storms-Smeets (red.), *Gelders Arcadie. Atlas van een buitenplaatsenlandschap* (82-93). Utrecht: Stichting Matrijs.
- Timmerman, H. (2020). 'Genezen en revalideren op de Veluwe.' *Het Buiten. Kastelen, buitenplaatsen en hun bewoners*. Jaargang 4, Nr. 4., 52-55.
- Tragter, A. (2004). 'Het bombardement op Villa Buitenzorg.' *Jubiläumnummer Vordense Kronyck*, 33-37.
- Tromp, H. & Henry-Buitenhuis, T. (1991). *Historische Buitenplaatsen in particulier bezit*. Utrecht: Uitgeverij Het Spectrum.
- Van der Wijck, H. (1968). 'De Schaffelaar.' *Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond*, jaargang 67, aflevering 4, 90-98.
- Veken, van den, C. (1947). *Oorlogsschade aan monumenten van geschiedenis en kunst in Nederland*. Bulletin NOB.
- Vogelzang, F. (2011). 'Bommen en granaten, De Nederlandse kastelen en historische buitenplaatsen tijdens de Tweede Wereldoorlog.' *Kasteelkatern*, jaargang 13, nummer 34, 10-15.
- Vogelzang, F. (2020). 'Gijzelaars in Brabant. Beekvliet en de Grote Ruwenberg.' *Het Buiten. Kastelen, buitenplaatsen en hun bewoners*, jaargang 2, nummer 4, 18-20.
- Von Benda-Beckmann, B. (2019). *Het Oranjehotel. Een Duitse gevangenis in Scheveningen*. Amsterdam: Em. Querido's Uitgeverij.
- Vos, K. (1985). *Deventer 1940-1945*. Deventer: Arko Boeken.
- Vree, van, F. & Laarse, van der, R. (2009). *De dynamiek van de herinnering. Nederland en de Tweede Wereldoorlog in internationale context*. Leeuwarden: Uitgeverij Bert Bakker.
- Weinberg, G. (1998). The Allies and the Holocaust. In M. Berenbaum, & A. Peck, *The Holocaust and History. The Known, The Unknown, The disputed and the Reexamined* (480-492). Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Wibaut-Guilonard, T. (1995). *Kamp Vught 1943-1944: in gevangenschap geketend*. Amsterdam: Stichting Vriendenkring Nationaal Monument Vught.

- Wijfjes, H. (1991). *Kamp Westerbork / Historisch Onderzoek / Inrichtingsplan kampterrein*. Ede.
- Winston, D. (1980). Pagan and Early Christian Anti-Semitism. In H. Friedlander & S. Milton, *The Holocaust: Ideology, Bureaucracy and Genocide* (15-26). Millton: Kraus International Publications.
- Zucotti, S. (1998). Surviving the Holocaust: The situation in France. In M. Berenbaum & A. Peck, *The Holocaust and History. The Known, The Unknown, The Disputed, and the Reexamined* (492-510). Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.

10. Overige bronnen

10.1 Archiefbronnen

Nederlands Instituut voor Oorlogs-, Holocaust en Genocidestudies, Amsterdam

- 250b Gevangenen in Nederland
- 250j Collectie gevangenen en Kampen – Deelcollectie gijzelaarskampen
- 250o Werkkampen voor Joden
- 101b Kabinet van het Departement van Binnenlandse Zaken
- KB II Knipselcollectie zaken

Herinneringscentrum Kamp Westerbork, Hooghalen

- Inventarisnummer 5333/ standplaatsnummer Bo 4-2-121, 'Plattegrond, aanzichten en doorsnede van barak 56 Schattenberg, 1959'.
- Inventarisnummer 0020-059/standplaatsnummer Do 15, 'Lagerbefehl 49, 3 september 1943'
- Inventarisnummer 5494-15/standplaatsnummer Do 449, 'Verslag van oud-kampgevangene J. Slager'

10.2 Krantenartikelen

- Algemeen Dagblad (26-09-1987), *Gedenkteken voor hulpverleners*.
- De Groene Amsterdammer (13-05-1998). *'Geen gelukkige tijd.'*
- De Standaard (12-12-1935), *'De Schaffelaar'' bij Barneveld.*
- De Vrije nieuws centrale (22-06-1943), *No 4. Binnenland.*
- Het Parool (05-05-1990), *SS-Politieschool 'Avegoor' en 'Werkkamp Palestina'.*

10.3 Digitaal bronmateriaal

- Collectie Gelderland (2020). *Fotocollectie Gemeentearchief Barneveld*. Opgehaald op collectiegelderland.nl: <https://www.collectiegelderland.nl/gemeentearchiefbarneveld/object/dd27ce59-12ed-5347-b47f-4821de302d0f>
- Dag van het Kasteel (2020). *Lezing op landgoed De Oexerhof*. Opgehaald op dagvanhetkasteel.nl: <https://dagvanhetkasteel.nl/programma2020-landgoed-oxerhof/>
- Fletcher Hotel Exploitaties B.V. (2020). *Over Fletcher Landgoed Hotel Avegoor*. Opgehaald op landgoedavegoor.nl: <https://www.landgoedavegoor.nl/nl/hotel/over-het-hotel>
- Gelders genootschap (2019). *Oorlog in Arcadie, 1940-1945*. Opgehaald op geldersgenootschap.nl: <https://www.geldersgenootschap.nl/nieuws/oorlog-in-arcadie-1940-1945.aspx>
- Kamp Westerbork (2020). *Joodse Werkkampen*. Opgehaald van joodsewerkkampen.nl: <https://joodsewerkkampen.nl/joodsewerkkampen/overzicht.html>
- Kasteel de Schaffelaar (2020). *De Geschiedenis van Kasteel de Schaffelaar*. Opgehaald op kasteelgeschaffelaar.nl: <https://kasteeldescaffelaar.nl/over-ons/historie.html>
- Liberation Route (2020), 23. *De hel van Ellecom*. Opgehaald van Liberation Route Europe: <https://liberationroute.nl/the-netherlands/pois/t/the-hell-of-ellecom>

- Nederlandse Kastelen Stichting (2019). *Nieuwe definities kasteel en buitenplaats dragen bij aan wettelijke bescherming erfgoed*. Opgehaald van kastelen.nl: <https://www.kastelen.nl/kastelen-nieuws-nks.php>
- Netwerk Oorlogsbronnen (2020). *Kampen Wo2*. Opgehaald van Netwerk Oorlogsbronnen: https://www.oorlogsbronnen.nl/kampen?n_o_m=sq&query=
- NIOD (2020). *Kampen naar functie*. Opgehaald van Niod.nl: https://data.niod.nl/WO2_Thesaurus/8217.html
- Praktische Filosofie (2020). *Locatie Studiecentrum Oxerhof*. Opgehaald op praktischefilosofie.nl: <https://praktischefilosofie.nl/Locaties/StudiecentrumOxerhof/index.html>
- Topotijdreis (2020). <https://www.topotijdreis.nl/?datatype=maps>
- WO2Gld (2020). *Beladen erfgoed*. Opgehaald op WO2Gld.nl: <https://wo2gld.nl/waar>

10.4 Lijst van geraadpleegde personen

- A. Rijnveld (Voorzitter Vereniging Oud Barneveld).
- Dr. E.A.C. Storms-Smeets (Gelders genootschap).
- F. Vogelzang (De Nederlandse Kastelen Stichting).
- H. Jansma (Historisch Centrum Brabant)
- Jelle van de Graaf (WO2GLD).
- C. Soestbergen (Medewerker School voor de Filosofie Oxerhof).
- F. Berg (Marketing Manager kasteel de Schaffelaar).
- S. Peters (Front Office Manager Landgoed Hotel Avegoor).
- B. Kortholt (Herinneringscentrum Kamp Westerbork).

11. Lijst met afbeeldingen

Figuur 1. Vorderingsbewijs uit november 1942 van landgoed Groot Engelenburg.....	13
Figuur 2. Bezoek van NSB Leider Anton Mussert aan SS-opleidingskamp Avegoor in april 1942	14
Figuur 3. Huize de Biezen in de Tweede Wereldoorlog.	15
Figuur 4. Restanten van het door oorlogsgeweld vernietigde kasteel Doornenburg.....	16
Figuur 5. Anton Mussert bezoekt Limburg. Naast hem in de auto zit graaf Marchant d'Ansembourg	17
Figuur 6. Plattegrond van kamp Westerbork.....	21
Figuur 7. Kamp Westerbork: Gevangenen zijn onderweg naar het werkappell	23
Figuur 8. NSB-gevangenen in kamp Amersfoort in mei 1945	25
Figuur 9. Distributie van gevangenenkampen uit de Tweede Wereldoorlog op buitenplaatsen in Nederland.....	31
Figuur 10. De onderlinge verdeling van de verschillende soorten gevangenenkampen op Nederlandse buitenplaatsen.	29
Figuur 11. Overzicht van de landschappelijke situering van de buitenplaatsen waarop gevangenenkampen waren gevestigd.....	30
Figuur 12. Overzicht van de naoorlogse bestemmingen van gevangenenkampen op Nederlandse buitenplaatsen.	31
Figuur 13. Het ontwerp van kasteel de Schaffelaar voor de bouw van het huis in 1852.....	32
Figuur 14. Uitsnede van de topografische kaart van 1940, waarop de landschappelijke situering van het landgoed de Schaffelaar zichtbaar is.....	33
Figuur 15. Brief over de vordering van Kasteel de Schaffelaar	35
Figuur 16. Kasteel de Schaffelaar in de Tweede Wereldoorlog.....	36
Figuur 17. Uitsnede van een deel van het huishoudelijke reglement van kasteel de Schaffelaar.....	37
Figuur 18. Op 29 september 1943 worden de Barneveldse joden per trein naar concentratiekamp Westerbork overgebracht.....	40
Figuur 19. Spotprent over Frederiks en Van Dam	41
Figuur 20. Na de oorlog wordt een herdenkingsmonument opgericht voor de ‘ Barneveldgroep’ op het landgoed van de Schaffelaar.	42
Figuur 21. Uitsnede van de topografische kaart van 1940, waarop de landschappelijke situering van het landgoed de Oxerhof zichtbaar is.....	43
Figuur 22. Uitsnede van een krantenartikel over de vordering van de Oxerhof	44
Figuur 23. Waarschuwbord dat samen met prikkeldraad rondom de Oxerhof was geplaatst	44
Figuur 24. De gevangenisbarak (links) op de Oxerhof	46
Figuur 25. De kuil waarin de vermoorde mannen van Oxerhof zijn begraven.....	48
Figuur 26. Het monument ter nagedachtenis aan het oorlogsverleden van de Oxerhof.....	49
Figuur 27. De Oxerhof tegenwoordig.....	50
Figuur 28. Uitsnede van de topografische kaart van 1940, waarop de landschappelijke situering van het landgoed huize Avegoor en villa Irene zichtbaar is	51
Figuur 29. SS-opleidingscentrum Avegoor	52
Figuur 30. Cursisten op de schietbaan van Avegoor.....	53
Figuur 31. Villa Irene in de Tweede Wereldoorlog.....	54
Figuur 32. Brief van een gevangene aan het thuisfront, geschreven in 1942.	56
Figuur 33. Grafmonument voor de overleden joden van Avegoor op de bijzondere begraafplaats in Ellecom.....	57

Bijlage I – Catalogus van gevangenenkampen uit de Tweede Wereldoorlog op Nederlandse buitenplaatsen

Nr.	Buitenplaats, locatie	Periode	Soort kampement	Bestemming na de Oorlog	Huidige bestemming
1	Kasteel Eerde <i>Ommen, Overijssel</i>	1933-1945	Kostschool voor Duitse kinderen. Gevangenis voor Russen. Concentratiekamp Erika was op het voormalige landgoed van kasteel Eerde gevestigd.	Het kasteel werd wederom een Internationale school. Kamp Erika werd een interneringskamp voor collaborateurs.	Internationale School.
2	Huis Westerflier <i>Diepenheim, Overijssel</i>	?	Kampement voor mannen die moeilijk te plaatsen waren in de arbeitseinsatz.	Tehuis voor uit huis geplaatste meisjes.	In particulier bezit.
3	Landgoed De Eese <i>Steenwijkerwold, Overijssel</i>	?	Werkkamp van de Nederlandse Arbeidsdienst.	Bewarings- en verblijfskamp voor van collaboratie verdachte personen.	Trouwlocatie, vergaderlocatie, tennisbaan.
4	Villa De Hoge Boekel <i>Enschede, Overijssel</i>	?	SD-gevangenis.	In particulier bezit.	In particulier bezit.
5	Kasteel De Schaffelaar <i>Barneveld, Gelderland</i>	1942-1943	Interneringskamp voor prominente Joodse Nederlanders.	De Schaffelaar werd een tehuis voor oorlogsinvaliden. Het barakkenkamp werd ingesteld als onderkomen voor geredigeerde Zuid-Molukkers.	Feest en trouwlocatie.
6	Huize De Biezen <i>Ede, Gelderland</i>	1942-1943	Interneringskamp voor prominente Joodse Nederlanders.	Het barakkenkamp werd ingesteld als onderkomen voor geredigeerde Zuid-Molukkers.	In 1974 is het woonoord ontruimd en gesloopt.
7	Villa Bouchina <i>Doetinchem, Gelderland</i>	Februari 1943 - april 1943	Interneringskamp voor prominente Joodse Nederlanders.	Particulier bewoond.	In particulier bezit.
8	Huis de Kruisberg <i>Doetinchem, Gelderland</i>	1944-1945	SD-gevangenis.	Gevangenis voor NSB-ers en andere van collaboratie verdachten.	Gevangenis-museum.

Nr.	Buitenplaats, locatie	Periode	Soort kampement	Bestemming na de Oorlog	Huidige bestemming
9	Villa Ruimzicht <i>Doetinchem, Gelderland</i>	?	'Rijksopvoedingsgesticht' (gevangenis).	School.	Hotel.
10	Huize Avegoor <i>Ellecom, Gelderland</i>	September 1942- november 1942 ----- 1943-1945 ----- 1941-1943 ----- 1943-1945	Werkkamp voor 139 Nederlandse joden, ten behoeve van de opleidingsschool voor de Nederlandse SS. Het kamp werd ook wel 'Palästina' genoemd. ----- Tussen 1943 en 1945 werd Avegoor meermaals gebruikt voor het gevangenhouden van verzetsleden. ----- Opleidingsschool voor de Nederlandse SS. ----- Opleidingsschool voor verschillende Duitse politiediensten.	Interneringskamp voor NSB-ers en andere collaborateurs.	Hotel-restaurant en conferentieoord.
11	Villa Irene <i>Ellecom, Gelderland</i>	September 1942- november 1942	Verblijfplaats van de in Avegoor tewerkgestelde joden.	?	Accountants kantoor.
12	Landgoed De Oxerhof <i>Deventer, Gelderland</i>	Juni 1943 - juli 1944 ----- September 1944- april 1945	Spionnenschool. ----- SD Gevangenis. Executieplaats.	In gebruik gesteld als 'camp 030' door de Canadese militaire contraspionage.	School voor Praktische Filosofie.
13	Kasteel de Vanenburg <i>Putten, Gelderland</i>	April 1942- oktober 1942	Joods werkkamp voor 150 joodse dwangarbeiders.	Vakantiecolonie en opleidingschool van de Overheid.	Hotel-restaurant, congrescentrum en trouwlocatie.
14	Kasteel Groot Engelenburg <i>Brummen, Gelderland</i>	1945 ----- 6 april 1945 - 14 april 1945	Nederlandse SS-ers vestigden zich in het huis. ----- Gevangenis en executieplaats.	Vakantiecentrum voor personeel van De Twentsche Bank (later de ABN).	Hotel-restaurant en golfbaan.

Nr.	Buitenplaats, locatie	Periode	Soort kampement	Bestemming na de Oorlog	Huidige bestemming
15	Kasteel 't Joppe <i>Gorssel, Gelderland</i>	?	SD-gevangenis.	In particulier bezit.	In particulier bezit.
16	Kasteel Bruinhorst <i>Arnhem, Gelderland</i>	1942	Joods werkkamp .	Huisvesting voor Molukse gezinnen.	In particulier bezit.
17	Kasteel Doornenburg <i>Doornenburg, Gelderland</i>	1944	Hoofdkwartier van de Duitsers. Verzamelplek voor gevangenen, oftewel Gefangensammelstelle.	Herstel van oorlogsschade aan het kasteel.	Museum.
18	Landgoed Waardenburg <i>Neerijnen, Gelderland</i>	1943	Concentratiekamp aangelegd, maar is uiteindelijk niet gebruikt.	Militaire geneeskundige school.	Het huis staat leeg.
19	Landgoed Belmonte <i>Wageningen, Gelderland</i>	1945	Engelsen hielden Duitse krijgsgevangenen op huize Belmonte.	Het huis is aan het einde van WOII verwoest.	Arboretum (botanische tuin)
20	Villa Buitenzorg <i>Vorden, Gelderland</i>	18 maart 1945	Engelse gevangenen. Commandocentrum van de Wehrmacht.	Verwoest door Engelse bommenwerpers op dezelfde dag (18 maart 1945).	Herbouwd; huidige bestemming onbekend.
21	Kasteel Loenersloot <i>Loenersloot, Utrecht</i>	April 1945	20 mensen zijn op het kasteel gegijzeld door de Duitsers. Op 23 april 1945 zijn twee mannen op het kasteelterrein geexecuteerd.	Particulier bewoond en gerenoveerd.	Museum.
22	Kasteel De Grote ruwenberg <i>St. Michielsgestel, Brabant</i>	1940 -1944	Gijzelaarskamp voor vooraanstaande Nederlanders.	Onderwijsinstelling.	Conferentieoord.
23	Grootseminarie Haaren <i>Haaren, Brabant</i>	1941-1944	Gijzelaarskamp voor vooraanstaande Nederlanders.	Grootseminatie.	Verwoest door brand.

Nr.	Buitenplaats, locatie	Periode	Soort kampement	Bestemming na de Oorlog	Huidige bestemming
24	Kleinseminarie Beekvliet <i>St. Michielsgestel, Brabant</i>	1942-1945	Gijzelaarskamp voor vooraanstaande Nederlanders.	Gymnasium.	Gymnasium.
25	Kasteel Hoensbroek <i>Hoensbroek, Limburg</i>	1942-Onbekend	Jeugdkamp van de Nederlandse Volksdienst.		
		1943-1946	Onderdak voor voogdijkinderen.	Gevangenis voor NSB-ers en andere van collaboratie verdachten.	Museum.
		September 1944	Gevangenis voor NSB-ers en andere van collaboratie verdachten.		
26	Kasteel Neuborg <i>Gulpen, Limburg</i>	Tot 1944	Internaat door paters gerund.	Hotel-restaurant.	In particulier bezit.
		Eind 1944	Hoofdkwartier van het Amerikaanse leger.		
27	Slot Moermond <i>Renesse, Zeeland</i>	10 december 1944	Executieplaats van 10 gevangenen die in een bunker in de buurt gevangen waren gezet.	De watersnoodramp van 1953 bracht het kasteel schade toe. Het kasteel is tussen 1958 en 1960 gerestaureerd.	Hotel.

Nr.	Buitenplaats, locatie	Bron
1	Kasteel Eerde <i>Ommen, Overijssel</i>	Van der Meulen (2010), p. 24. NIOD, Amsterdam. Toegangsnr. 250h 'Ommen, Arbeitseinsatzlager Erika'. http://www.guuspauwels.nl/b%20site/page196.html
2	Huis Westerflier <i>Diepenheim, Overijssel</i>	https://www.shm.nl/havezaten-westerflier/ https://www.landgoedereninoverijssel.nl/landgoed-detail/westerflier.html
3	Landgoed De Eese <i>Steenwijkerwold, Overijssel</i>	NIOD, Amsterdam. Knipselmap KB II-141 'Interneginskampen; Eese, de'. https://data.niod.nl/WO2_Thesaurus/kampen/5208.html https://www.landgoeddeese.nl/
4	Villa De Hoge Boekel <i>Enschede, Overijssel</i>	Van der Meulen (2010), p. 78; Van Sabben (2020), pp. 184-189. NIOD, Amsterdam. Toegangsnummer 250b, inv. nr. 3. https://www.landgoedereninoverijssel.nl/landgoed-detail/de-hooge-boekel.html
5	Kasteel De Schaffelaar <i>Barneveld, Gelderland</i>	Van der Meulen (2010); Dragt (1992); De Munnick (2014); Presser (1985). NIOD, toegangsnr. 250b, 12. 'Barneveld- Joods Tehuis 'De Schaffelaar' en Joods Tehuis 'De Biezen'. NIOD, Amsterdam. Toegangsnr. 101b, 2.4.2 'Barneveld: De Schaffelaar en De Biezen' https://kasteeldescaffelaar.nl/ https://www.collectiegelderland.nl/gemeentearchiefbarneveld/object/dd27ce59-12ed-5347-b47f-4821de302d0f
6	Huize De Biezen <i>Ede, Gelderland</i>	Van der Meulen (2010); Dragt (1992); De Munnick (2014); Presser (1985). NIOD, Amsterdam. Toegangsnr. 101b, 2.4.2 'Barneveld: De Schaffelaar en De Biezen'. NIOD, Amsterdam. Toegangsnr. 250b, 12. 'Barneveld- Joods Tehuis 'De Schaffelaar' en Joods Tehuis 'De Biezen'. www.archival.nl/detail.php?id=507023
7	Villa Bouchina <i>Doetinchem, Gelderland</i>	NIOD, Amsterdam. Toegangsnr. 101b, 2.4.3 'Doetinchem: Villa Bouchina' https://www.tracesofwar.nl/sights/363/Villa-Bouchina.htm
8	Huis de Kruisberg <i>Doetinchem, Gelderland</i>	Van Sabben (2020a), p. 87. NIOD, Amsterdam. Toegangsnr. 250b, inv.nr. 30. NIOD, Amsterdam. Toegangsnr. 249-A0276, inv.nr. 2. https://doetinchemherdenkt.nl/activiteiten/bezoek-kruisberg https://www.contactmidden.nl/reader/26938/211022/het-duistere-oorlogsverleden-van-de-kruisberg
9	Villa Ruimzicht <i>Doetinchem, Gelderland</i>	NIOD, Amsterdam. Toegangsnr. 250b, inv.nr. 31. https://www.hotelvillaruimzicht.nl/contact/geschiedenis/
10	Huize Avegoor <i>Ellecom, Gelderland</i>	Kooger (1987), p. 71; Van der Meulen (2010), p. 78; Hoogeveen (2013), p. 62. NIOD, Amsterdam. Knipselmap 2486 'Avegoor'. NIOD, Amsterdam. Toegangsnr. 250o. 'Werkkampen voor Joden'. https://data.niod.nl/WO2_Thesaurus/kampen/7274.html https://www.omroepgelderland.nl/nieuws/2148651/De-hel-van-Ellecom
11	Villa Irene <i>Ellecom, Gelderland</i>	Van Der Meulen (2010), p. 48. https://www.omroepgelderland.nl/nieuws/2148651/De-hel-van-Ellecom https://www.tracesofwar.nl/sights/1777/Joodse-Oorlogsgraven-Ellecom.htm https://accountants.exact.com/nl/nl-NL/ellecom/accountant/ddj-accountants-adviseurs-b-v

12	Landgoed De Oxerhof <i>Gorssel, Gelderland</i>	Van Sabben (2020), pp. 14, 91-92. Van der Meulen (2010), p. 78. NIOD, Amsterdam. Toegangsnummer 077, inv.nr. 1157. https://praktischefilosofie.nl/Locaties/StudiecentrumOxerhof/index.html
13	Kasteel de Vanenburg <i>Putten, Gelderland</i>	NIOD, Amsterdam. Toegangsnummer 101b, inv.nr. 13. https://www.wo2gld.nl/waar?placeid=https%3A//data.niod.nl/wo2_gelderland/beladen/place/Kasteel_de_Vanenburg.17 https://digitaal.dagvanhetkasteel.nl/tag/de-vanenburg/ https://www.vanenburg.nl/persoonlijk/geschiedenis/
14	Kasteel Groot Engelenburg <i>Brummen, Gelderland</i>	Van der Meulen (2010), p. 78. Trouw (28-03-1949), 'Gruwelijke Mishandelingen door 'Jagdkommando;. Een der verdachten: 'Het is zo..'. https://data.niod.nl/WO2_Thesaurus/locations/7945.html https://digitaal.dagvanhetkasteel.nl/reuversweerd-na-75-jaar-van-leegstand-opnieuw-in-gebruik/ https://mijngelderland.nl/inhoud/verhalen/kasteel-groot-engelenburg#:~:text=Na%20de%20Tweede%20Wereldoorlog%20bezit,vakantiecentrum%20voor%20het%20eigen%20personeel. https://www.engelenburg.com/nl/kasteel/geschiedenis/1988
15	Kasteel 't Joppe <i>Gorssel, Gelderland</i>	Van der Meulen (2010), p. 78. NIOD, Amsterdam. Toegangsnummer 250b, inv. nr. 3 . http://www.kasteleningelderland.nl/Kastelen/joppe.html
16	Kasteel Bruinhorst <i>Arnhem, Gelderland</i>	https://digitaal.dagvanhetkasteel.nl/kamp-bruinhorst-van-joods-werkkamp-tot-opvang-voor-ex-knil-militairen/ https://www.wo2gld.nl/waar?searchid=buitenplaats%2520scherpenzeel https://www.routeyou.com/nl-nl/location/view/48086457/kasteel-bruinhorst https://www.buitenplaatsenin nederland.nl/ederveen-bruinhorst.html
17	Kasteel Doornenburg <i>Doornenburg, Gelderland</i>	https://digitaal.dagvanhetkasteel.nl/kasteel-doornenburg-doelwit-van-raf-in-1940-1945/ https://digitaal.dagvanhetkasteel.nl/doornenburg-van-toeristische-trekpleister-nar-ruine/ https://www.kasteeldoornenburg.nl/het-kasteel/
18	Landgoed Waardenburg <i>Neerijnen, Gelderland</i>	De Volkskrant (11-12-1948), 'Militaire geneeskundige school geopend.' https://stroomhuisneerijnen.nl/landschap/652-201803-27-maart-kamp-neerijnen-landschapslezing-cor-van-heukelum.html
19	Landgoed Belmonte <i>Wageningen, Gelderland</i>	Mond. med. E. Storms-Smeets. http://www.groenjournalistiek.nl/2016/11/landgoed-belmonte-wageningen/ https://www.visitarnhem.com/locaties/3873124636/belmonte
20	Villa Buitenzorg <i>Vorden, Gelderland</i>	Harmsen (2004), p.17. Tragter (2004), p. 36. http://www.oudvorden.nl/beeld/ansichtkaarten/ansichtkaarten-dorp-zutphenseweg-1/a090087-detail
21	Kasteel Loenersloot <i>Loenersloot, Utrecht</i>	https://digitaal.dagvanhetkasteel.nl/de-oorlog-op-loenersloot/ https://www.utrechtslandschap.nl/loenersloot

22	Kasteel De Grote ruwenberg <i>St. Michielsgestel, Brabant</i>	Vogelzang (2020). NIOD, Amsterdam. Toegangsnr. 250j. https://digitaal.dagvanhetkasteel.nl/gijzelaars-in-brabant-beekvliet-en-de-grote-ruwenberg/ https://digitaal.dagvanhetkasteel.nl/klanken-van-de-indische-gijzelaars-op-kasteel-de-ruwenberg/
23	Grootseminarie Haaren <i>Haaren, Brabant</i>	Bak (2018). NIOD, Amsterdam. Toegangsnr. 250j. https://digitaal.dagvanhetkasteel.nl/gijzelaars-in-brabant-beekvliet-en-de-grote-ruwenberg/ https://www.kro-ncrv.nl/katholiek/nieuws/voormalig-grootseminarie-haaren-verwoest
24	Kleinseminarie Beekvliet <i>St. Michielsgestel, Brabant</i>	Vogelzang (2020); Den Heertgang (2015). NIOD, Amsterdam. Toegangsnr. 250j. https://digitaal.dagvanhetkasteel.nl/gijzelaars-in-brabant-beekvliet-en-de-grote-ruwenberg/ https://digitaal.dagvanhetkasteel.nl/kamp-beekvliet-gegijzeld-maar-niet-verslagen/
25	Kasteel Hoensbroek <i>Hoensbroek, Limburg</i>	Van der Meulen (2010), p. 78; Ronnes en Gietman (2020), p. 3. https://digitaal.dagvanhetkasteel.nl/hoensbroek-van-kinderentehuis-naar-gevangenis-voor-nsbers-en-ssers/ http://wo2inzuid-limburg.nl/gemeente/hoensbroek https://www.kasteelhoensbroek.nl/wat-is-er-te-doen
26	Kasteel Neuborg <i>Gulpen, Limburg</i>	http://www.guuspauwels.nl/database2/neubourg.html https://www.ontdekgulpenwittem.nl/te-doen-in-zuid-limburg/attracties-bezienswaardigheden/detail/kasteel-neubourg/9273/#
27	Slot Moermond <i>Renesse, Zeeland</i>	Zeeuwsch Dagblad (11-05-1945), 'Nu schouwen bevrijd is.' Trouw (02-06-1945), 'Schouwen en Duiveland na een halfjaar. De moord op Renesse.' https://www.oorlogzeeland.nl/index.php/zeeland-noord/schouwen-duiveland/renesse-verzetshelden https://www.zeeuwseankers.nl/verhaal/slot-moermond